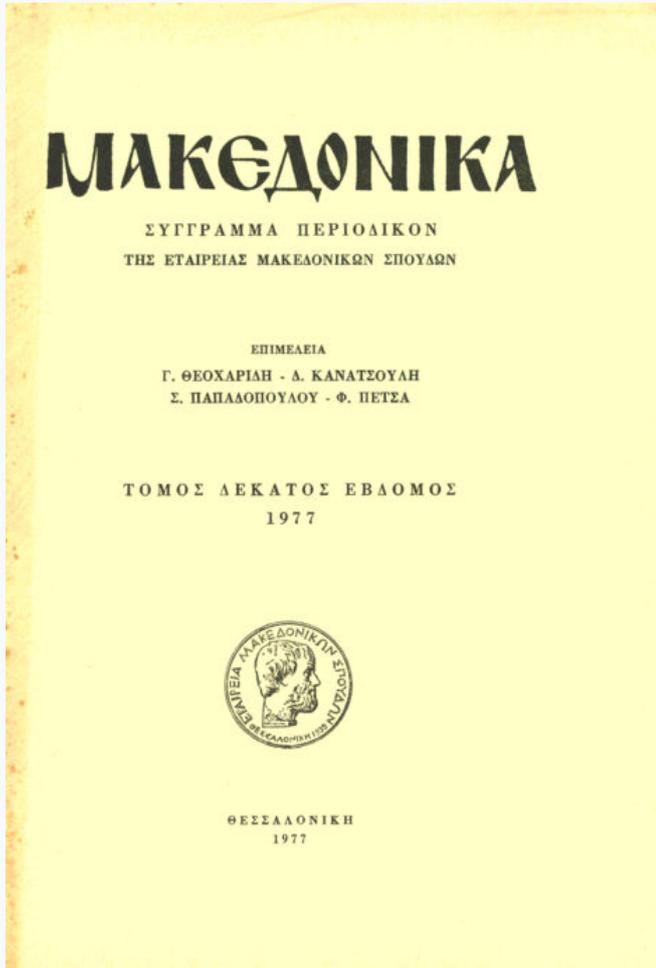

Μακεδονικά

Τόμ. 17, Αρ. 1 (1977)

Συμβολή εις την μελέτην του θέματος των Βαλαάδων

Μιχαήλ Αθ. Καλινδέρης

doi: [10.12681/makedonika.372](https://doi.org/10.12681/makedonika.372)

Copyright © 2014, Μιχαήλ Αθ. Καλινδέρης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Καλινδέρης Μ. Α. (1977). Συμβολή εις την μελέτην του θέματος των Βαλαάδων. *Μακεδονικά*, 17(1), 315–366.
<https://doi.org/10.12681/makedonika.372>

ΣΥΜΒΟΛΗ ΕΙΣ ΤΗΝ ΜΕΛΕΤΗΝ ΤΟΥ ΘΕΜΑΤΟΣ ΤΩΝ ΒΑΛΛΑΑΔΩΝ

Ι. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Υπό τὸ ὄνομα Βαλλαᾶδες ἦσαν γνωστοὶ οἱ μουσουλμανικοὶ ἑλληνόφωνοι πληθυσμοὶ οἱ κατοικοῦντες εἰς τὴν περιοχὴν τῆς κοιλάδος τοῦ Ἄνω Ἀλιάκμονος (Βόϊτον-Γρεβενά), συμπεριληφθέντες δὲ μεταξύ τῶν ἀνταλλαξιμῶν τὸ 1924.

Περὶ τοῦ βίου τούτων ἡμέτεροι λόγοι, ἐγγώριοι ἰδίως, ἢ ταξιδιῶται καὶ ξένοι περιηγηταὶ ἔχουν γράψει ἀρκετά, περὶ δὲ τῆς προελεύσεώς των γνώμας καὶ εἰκασίας ἐξέφερον διαφόρους καὶ ἀσυμφώνους, ἄλλος μὲν θεωρῶν τούτους Τούρκους παλαιοὺς πρὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐγκαταστάντας εἰς τὰ μέρη ταῦτα, ἄλλος Τούρκους ἐκ τῶν κατακτητῶν, ἐξελληνισθέντας διὰ τὴν ἐπὶ αἰῶνας συμβίωσιν των μεθ' ἑλληνικῶν πληθυσμῶν, ἄλλοι θέλοντες αὐτοὺς Βλάχους τὴν καταγωγὴν, οἱ δὲ περισσότεροι δεχόμενοι τούτους Ἑλληνας ἐντοπίους ὁμοίους πρὸς τοὺς ἄλλους περιοίκους τῆς αὐτῆς περιοχῆς, πλὴν διαφωνοῦντες ὡς πρὸς τὸν χρόνον κυρίως, τὸν τρόπον καὶ τὰ αἷτια τοῦ ἐξισλαμισμού των. Καὶ κατ' ἄλλους μὲν οἱ ἐξισλαμισμοὶ αὐτοὶ ἔπρεπε νὰ ἀναχθοῦν εἰς τοὺς μετὰ τὴν ἄλωσιν χρόνους, κατ' ἄλλους εἰς τὸν ΙΣΤ', τὸν ΙΖ', τὸν ΙΗ' αἰῶνα, πρὸ πάντων εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, ἀκόμη καὶ εἰς τοὺς μετὰ τὴν δημιουργίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους.

Ἡ ἀσυμφωνία αὐτῆ προήρχετο ἐκ τοῦ ὅτι ὄλα ὄσα εἶχον γραφῆ ἔστεροῦντο τῆς ἀπαραίτητου τεκμηριώσεως. Ἰσχυρὰ ὄμως πάντως ἐφαίνετο ἢ πεποιθήσις ὅτι ἐκ τῶν ἐντοπίων Ἑλλήνων ἦσαν οἱ Μουσουλμάνοι οὗτοι ἐξισλαμισθέντες λόγῳ πίεσεων καὶ ἐπονομασθέντες χλευαστικῶς Βαλλαᾶδες διὰ τὴν συχνὴν εἰς τὴν ὀμιλίαν των χρῆσιν τοῦ ἐκ τῆς Τουρκικῆς ὀρκου *βάλλαχι* V'Allahy (Μά τὸ θεό)¹.

1. Συναμεταξὺ των προσηγορεύοντο κατὰ τὸ πλεῖστον: *φούτσιδες*, *φούτσι μ'*: *ἀδελφούτσι μου*: ἀδελφῆ μου (βλ. καὶ «Ἀθηνᾶ» 37 (1925) 6-7. *Φίτσα-Φίτσις* καλοῦν εἰρωνικῶς τοὺς Ἀνασελιτσιῶτες οἱ κάτοικοι τῆς Λάγγας, χωρίου ἑλληνοφώνου εἰς τὰς ὑπάρειας τῶν Ὀνδρίων). Τὰ: *φούτσις* καὶ *βαλλαᾶς* ἔχουν κατὰ τὸ κοινὸν πρὸς τὸ τῆς ἄλβανικῆς *Βλλά* (vëlla-i): ἀδελφός, διὰ συσχέτισιν, ἴσως καὶ δι' ἄλλην ἐρμηνείαν τοῦ: *Βαλλαᾶς*. Τὴν ἐκ Χριστιανῶν προσωνομίαν των ὑποτιμητικὴν πῶς θεωροῦντες οἱ Βαλλαᾶδες προτιμοῦσαν τὸ: *ἀγάς* -*ἄδης*. Καὶ ἡ ἐπιχωριάζουσα μεταξύ τῶν Χριστιανῶν παροιμία: *Νὰ τουρκέψ' νὰ γέντς ἀγάς*

Τὸ ζήτημα, περίπλοκον κατὰ πάντα ταῦτα, εἶχεν ἀπασχολήσει καὶ ἡμᾶς κατὰ τὴν ἔρευναν ἀνά τὴν Δυτικὴν Μακεδονίαν ἀρχαικῶν κειμένων κ.λ. Οὕτω εἰς τὰ Ἱστορικά ἡμῶν Σημειώματα ἐκ τῆς Δυτ. Μακεδονίας¹ βάσει μὲν στοιχείων ἐκ τοῦ κώδικος τῆς Μητροπόλεως Σιατίστης καὶ τοῦ ἐλέγχου σχετικῶν ἀναμνήσεων καθωρίσαμεν ἐγγύτατον ὄριον, πέραν τοῦ ὁποίου ἔπρεπε νὰ ἀναζητηθῇ ὁ ἐξισλαμισμός, ἦτοι τὸ ἔτος 1797, βάσει δὲ ἄλλων τινῶν στοιχείων ἐκ τοῦ κώδικος τῆς Μονῆς Μεταμορφώσεως, τῆς ἐπιλεγομένης Ζάμπορδας, ἐστηρίξαμεν ἀπώτατον ὄριον τὸ ἔτος 1692, συμπληρωματικῶς διατυπώσαντες ἐν συντομίᾳ σχετικὰ παρατηρήσεις καὶ εἰς τὰ Γραπτὰ Μνημεῖα².

Παρὰ τὰς ἀνωτέρω θέσεις ἐβασανίζομεν τὸ θέμα ὡς πρὸς τὸ δεύτερον ἰδίως μέρος, ἦτοι ὡς πρὸς τὸ ἀπώτατον ὄριον, ὅτε εἶδομεν εἰς μὲν τὴν «Ἄθηνᾶν»³, εἰς βιβλιοκρισίαν ἐπὶ τῶν ὡς ἄνω μικρῶν πονημάτων ἡμῶν γενομένην παρὰ τοῦ Ἄντ. Κεραμοπούλλου, προκειμένου εἰδικῶς περὶ τοῦ κώδικος τῆς Ζάμπορδας γραφόμενα τὰ κάτωθι: «Σπουδαῖα πορίσματα δίδει ὁ κῶδιξ διὰ τὰ χωρία τῆς νῦν ἐπαρχίας Βοῖου (Ἀνασελίτσης), ἐνθα ἦσαν οἱ ἑλληνικοὶ Βαλλαᾶδες (Μωαμεθανοί). Τούτων τῶν χωρίων πολλὰ ἦσαν ἀκόμη χριστιανικά τῷ 1692, ἦτοι δὲν εἶχον ἀκόμη ἐξισλαμισθῆ». Εἰς δὲ τὰ «Μακεδονικά»⁴, ἐξ ἀφορμῆς δημοσιεύσεως δημοτικῶν τινῶν τραγουδιῶν τῶν Βαλλαᾶδων μετὰ βραχείας εἰσαγωγῆς (Κ. Τσοῦρκα), ἱστορικὸν περὶ τῶν Βαλλαᾶδων σημείωμα, ἀρκετὰ ἐκτενές, τοῦ Στίλπ. Κυριακίδου, ὁ ὅποιος στηριζόμενος εἰς τὰ τεκμήρια, τὰ ὅποια εἶχομεν προσφέρει, καὶ εἰς τὰς παρατηρήσεις, τὰς ὁποίας εἶχομεν κάμει σχετικῶς με τοὺς Βαλλαᾶδες, διετύπωσε τὴν γνώμην ὅτι ἐξ αὐτῶν «δύνανται νὰ καθορισθῶσιν ἀπώτατον καὶ ἐγγύτατον ὄριον» κρίνων ἅμα τὰς κυριωτέρας ἐξενεχθείσας γνώμας τῶν ἄλλων κατὰ τὸ πλεῖστον ἀτεκμηριώτους. Τὰ αὐτὰ ὄρια, ἦτοι μεταξὺ 1692-1797, ἀνέγραψε καὶ ὁ F. D. (F. Dölger) εἰς συντομωτάτην κρίσιν του⁵ ἐπὶ τοῦ σημειώματος τοῦ Κυριακίδου.

Μετὰ τὴν περισυλλογὴν καὶ ἄλλων τινῶν περὶ Βαλλαᾶδων στοιχείων χρήσιμος ἐφάνη ἡ εὐρυτέρα καὶ συστηματικὴ ἀνάπτυξις τοῦ ζητήματος, ἐκ

κι' ὄχι Βαλλαᾶς. Ἄλλ' ἀγαδες ἦσαν μόνον οἱ ἐκ Κονιαροχωρίων (γνήσιοι Τοῦρκοι) τῶν Καϊλαρίων (ν. Πτολεμαῖδος) κ.λ. Πρβλ. «Πρακτ. Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν» 13 (1938) 235, βλ. κατωτέρω καὶ ἱμάμην ἐκ Βαλλαᾶδων τῶν Γρεβενῶν καλούμενον εἰς Κονιαροχώρι Κοζάνης: *γκιασὺ ἱμάμ*: ἄπιστον ἱμάμην.

1. Πτολεμαῖς 1939, σ. 6-7, 45-46.

2. Μιχ. Ἄθ. Καλινδέρης, Γραπτὰ Μνημεῖα ἀπὸ τῆς Δυτ. Μακεδονίας χρόνων Τουρκοκρατίας, Πτολεμαῖς 1940, σ. 58-60.

3. 56 (1952) 325.

4. 2 (1941-1952) 463-471.

5. «Byzantinische Zeitschrift» 45 (1952) 126.

τῆς σχετικῆς δ' ἡμῶν ἐνασχολήσεως προέρχεται ἡ παρούσα μελέτη¹, εἰς τὴν ὁποίαν κατ' οὐσίαν ἐξετάζονται δύο κυρίως σημεῖα: 1) Ἐὰν οἱ Βαλλαάδες ἦσαν Τοῦρκοι (γνήσιοι) καὶ 2) ἐφ' ὅσον ἦσαν χριστιανοὶ ἐντόπιοι, πότε, πῶς καὶ διατὶ ἐξισλαμίσθησαν.

Κατὰ τὴν ἐξέτασιν καὶ τὸν ἔλεγχον τῶν διαφορῶν γνωμῶν προέκυψαν ζητήματα γενικώτερα πῶς συναπτόμενα μὲ τὰ ἐκ τῶν Βαλλαάδων ἐπακόλουθα ἢ λεπτομερειακά, οὐσιώδη πολλακίς, ἢ λύσις τῶν ὁποίων ὅτε μὲν ἐπιτυγχάνεται, ὅτε δὲ προάγεται κατὰ τὸ δυνατόν.

2. Η ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΩΝ ΒΑΛΛΑΑΔΩΝ

Πρὶν ἐξετάσωμεν τὰς γνώμας τῶν πρὸ ἡμῶν ἀσχοληθέντων μὲ τοὺς Βαλλαάδες, θεωροῦμεν σκόπιμον νὰ προσδιορίσωμεν κατὰ πρῶτον τὸν χῶρον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου οὗτοι κατῴκουν, ἐν συναρτήσει πρὸς τὴν γεωγραφικὴν θέσιν καὶ τὴν φύσιν τοῦ ἐδάφους, τὴν ἐκκλησιαστικὴν, διοικητικὴν κ.λ. κατάστασιν τῆς ὅλης περιοχῆς, εἶτα δὲ νὰ προσφέρωμεν τὰ ἀπαραίτητα στοιχεῖα, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰ χωρία τὰ ἀμιγῆ βαλλαάδικα ἢ τὰ μικτά, ἐκ Βαλλαάδων καὶ Χριστιανῶν συγκείμενα, τὸν πληθυσμὸν αὐτῶν κ.λ., ἀφ' ἐνὸς μὲν, διότι πλημμελεῖ περὶ τούτων ἔχομεν γνῶσιν, ἀφ' ἑτέρου δέ, διότι ἐκ τῆς ἐκτάσεως τοῦ φαινομένου θὰ εἶναι δυνατόν νὰ ἐξαχθοῦν ὀρισμένα ἀσφαλέστερα συμπεράσματα.

Ἐντὸς τῆς εὐρείας καὶ λοφώδους κατὰ τὸ πλεῖστον κοιλάδος τοῦ Ἄνω Ἀλιάκμονος, ἢ ὁποία περικλείεται πανταχόθεν ἀπὸ τὰς ὑψηλὰς κορυφὰς τῆς Πίνδου καὶ τοῦ Γράμμου δυτικῶς, ἀπὸ τὸ Βίτσι καὶ ἰδίως τοὺς ἐν συνειδέᾳ ὄρεινους ὄγκους τοῦ Μουρικίου, Σινιάτσικου καὶ Μπουρίνου ἀνατολικῶς, διαρρέεται δὲ ἀπὸ τὸν Ἀλιάκμονα ἔχοντα διεύθυνσιν μεσημβριονατολικὴν μέχρι Μπουρίνου, ἢ μὲν περιφέρεια Γρεβενῶν κατέχει τὸ νότιον τμήμα, φρασσομένη ἀπὸ τὴν Θεσσαλίαν μὲ τὰ Καμβούνια, ἢ τῆς Ἀνασελίτης τὸ κέντρον, τὸ δὲ βόρειον ἢ περιφέρεια Καστορίας.

Καὶ τῶν τριῶν περιφερειῶν ἡ γῆ εἶναι πτωχὴ μᾶλλον καὶ εἰς αὐτὰς τὰς πτυχὰς τῶν πεδινῶν, τὰς ἀπαντωμένας κυρίως παρὰ τὴν δεξιὰν πλευρὰν τοῦ Ἀλιάκμονος, διὰ τὸ ἄγονον δὲ τῶν πρὸς τὰς ἐκτενεῖς ὄροσειρὰς χώρων οἱ ἄνθρωποι κύριον ἐπάγγελμα εἶχον τὸ τοῦ κτίστου-οἰκοδόμου ξενιτευόμενοι (μόνον οἱ ἄνδρες) πρὸς πᾶσαν κατεύθυνσιν ἢ τὸ τοῦ κτηνοτρόφου παραζειμάζοντες μετὰ τῶν ποιμνίων καὶ τῶν οἰκογενειῶν των εἰς Θεσσαλίαν κατὰ τὸ πλεῖστον (εἰς Λαγκαδᾶν-Χαλκιδικὴν ὀλιγώτεροι ἐκ τῶν τοῦ Βίτσι-Σινιά-

1. Ἐχει αὕτη γραφὴ πρὸ 15ετίας καὶ πλέον, βλ. καὶ σχετικὰ τινα εἰς τὸ δημοσίωμα Μιχ. Ἀθ. Καλινδέρη, Ἀπόσπασμα διδαχῆς Κοσμά τοῦ Αἰτωλοῦ, Θεσσαλονικῆ 1965, σ. 9 σημ. 2.

τσικου). Ἀπὸ τὴν τριπλὴν ταύτην διαστολὴν αἱ συνθηκαὶ ζωῆς τῶν πεδι-
νῶν μόνον εὐρίσκονται εἰς τὸ ἐπίκεντρον τοῦ θέματος περὶ τῶν Βαλλαάδων,
ὡς θὰ φανῆ κατωτέρω, διότι οἱ τὰς κλιτύς καὶ τὰ ὄρεινά οἰκοῦντες τῶν ὁμά-
δων τῆς μαστιουράντζας¹ ἢ τοῦ τσελνικάτου ἦσαν κατὰ τοὺς χρόνους τῆς
δουλείας ἐκτὸς τῆς ἀμέσου καὶ ἀδιαλείπτου ἐπηρείας τῆς βουλήσεως, τῶν
ὄχλησεων καὶ τῆς παντοδυναμίας τῶν κρατούντων.

Ἐκκλησιαστικῶς ἡ ὅλη περιοχὴ τῆς κοιλάδος ὑπήγετο ὑπὸ τὴν αὐτο-
κέφαλον Ἀρχιεπισκοπὴν Ἀχριδῶν μέχρι τοῦ 1767, ἔτους, ὡς γνωστόν,
καταργήσεως αὐτῆς. Τὰ Γρεβενά, βυζαντινὴ πόλις, ἦσαν ἔδρα μητροπο-
λίτου. Ἡ Ἀνασελίτσα ὑπήγετο ὑπὸ τὸν Σισανίου ἐδρεύοντα εἰς Σιάτισταν,
ἄλλοτε εἰς Σισάνιον, νῦν χωρίον ὑπὸ τὸ Μουρίκι. Παλαιότερον ἢ Ἀνασε-
λίτσα φέρεται ἔχουσα ἐπισκοπὴν ὑπὸ κοινὸν τίτλον μὲ τὸ Σισάνιον², διὰ
λόγους δὲ διαφόρους, ἐν οἷς καὶ διὰ τὰ ἐκ τῶν Βαλλαάδων ἐπακόλουθα, ὡς
θὰ ἴδωμεν ἐφεξῆς, ἡ Σιάτιστα ὑποκατέστησε καὶ τὸ Σισάνιον καὶ τὴν Ἀνα-
σελίτσαν, ἐξελιχθεῖσα εἰς χριστιανικὸν τῆς ἐπαρχίας κέντρον. Ὑπὸ τὸν
Καστορίας μητροπολίτην, πρωτόθρονον εἰς τὸ κλίμα τῆς Ἀχριδος, ἐτέλει
παλαιότερον καὶ ὁ Σισανίου καὶ Ἀνασελίτσης ὡς ἐπίσκοπος³.

Ἡ τουρκικὴ διοίκησις εἶχε κατανεμημένην τὴν ὅλην περιοχὴν εἰς
τέσσαρας ὑποδιοικήσεις (καζάδες): 1) τῶν Γρεβενῶν, 2) τῆς Ἀνασελίτσης,
3) τῆς Χρουπίστης καὶ 4) τῆς Καστορίας⁴. Τὰ χωρία τῶν Βαλλαάδων κατὰ
τοὺς μεταξὺ 1900-1912 χρόνους ἐνέπιπτον ὑπὸ τὴν δικαιοδοσίαν τῶν ὡς ἄνω-
τέρω δύο πρώτων ὑποδιοικήσεων, ἤτοι τῶν Γρεβενῶν καὶ τῆς Ἀνασελί-
τσης⁵. Εἰς τὴν ὑποδιοίκησιν Χρουπίστης ἦσαν κατὰ τὸ ΝΔ αὐτῆς μέρος

1. Τὸ ἐπάγγελμα τοῦ μαστοῦ ἐπιχώριον εἰς τὴν περιοχὴν ἀπὸ δύο τοῦλάχιστον χι-
λιτηρίδων βλ. Ἀ ν τ ω ν . Κ ε ρ α μ ὀ π ο υ λ λ ο ν εἰς Πρακτικὰ Ἀρχ. Ἐταιρείας, ἔτ.
1934, σ. 77 κ.έ.

2. Βλ. H. G e l z e r, Der Patriarchat von Achrida, Λεϊψία 1902, σ. 19-20, 30-31, Δ. Ζ α -
κ υ θ η ν ο Ὡ, Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν ἐκκλησιῶν Ἀχριδος καὶ Ἰπεκίου, «Μακε-
δονικὰ» 1 (1940) 442, 445. Ὁ Ἰωσήφ ὡς Καστορίας τὸ 1481 διηθῆνε καὶ τὴν Ἀνασελί-
τσαν (=Σισάνιον) βλ. Α. P é c h a r e, L'Archevêche d' Ochrida de 1394 à 1767, «Échos
d'Orient» 35 (1936) 317 καὶ J. A n g e l, La Macédoine, Paris 1930, σ. 9, Lipsista. Τελευταίαν
μνεῖαν τοῦ ὀνόματος τῆς Ἐπισκοπῆς Ἀνασελίτσης βλ. εἰς πρᾶξιν ἔτ. 1706, Κ α λ λ ι ν ἱ -
κ ο υ Δ ε λ η κ á ν η, Ἱστορ. ἐγγράφων τομ. Γ' (Κων/λις 1905), σ. 806, βλ. νῦν καὶ Μ ι χ .
Ἀ θ . Κ α λ ι ν δ έ ρ η, Ὁ κώδις τῆς Μητροπόλεως Σισανίου καὶ Σιατίστης (1686-), Θεσ-
σαλονίκη 1974, σ. 19-20.

3. G e l z e r, ἔ.ά., σ. 20.

4. Περὶ τῆς διοικητικῆς διαρρέσεως τοῦ μεσημβρινοῦ μέρους τῆς Δ. Μακεδονίας
βλ. Μ ι χ . Ἀ θ . Κ α λ ι ν δ έ ρ η, Γραπτὰ Μνημεῖα, σ. 10-24. Περὶ τῶν τοπαρχιῶν Χρουπί-
στης καὶ Ἀνασελίτσης πολλὰ τὰ χρήσιμα θὰ ἀρῶμεθα ἐκ τοῦ Μεγδάνη, ἐὰν τὸ παραδο-
θὲν ἡμῖν χειρόγραφον τῆς ἐκθέσεώς του δὲν ἦτο κολοβόν.

5. Χωρία τινὰ τῆς Ἀνασελίτσης πρὸς Β εὐρισκόμενα ὑπήγοντο διοικητικῶς παλαιό-

ὀλίγα χωρία (ἢ συνοικισμοὶ εἰς χωρία) μουσουλμάνων σλαβοφώνων, καλουμένων καὶ τούτων Βαλλαάδων. Ἐν (ἢ Βίτσιστα) συνέκειτο ἐξ ἄλβανοφώνων Μωαμεθανῶν, ἐνθ' οἱ Τοῦρκοι τῆς Χρουπίστης ἦσαν Κονιάροι, γνήσιοι Τοῦρκοι.

Καὶ ἐκ μὲν τῶν Γρεβενῶν, ὡς ἔδρας ὑποδιοικήσεως ἡσκεῖτο ἐξουσία ἐπὶ 120 περίπου χωρίων¹ Χριστιανῶν καὶ Βαλλαάδων, συμπεριλαμβανομένων καὶ 2-3 κωμοπόλεων ἐπὶ τῆς Πίνδου εὑρισκομένων, ἐκ δὲ τῆς κωμοπόλεως Λεψίστης, ἔδρας τῆς Ὑποδιοικήσεως Ἀνασελίτσης, ἐξηρτῶντο 70 περίπου χωρία² Χριστιανῶν καὶ Βαλλαάδων, μὲ 2-3 κωμοπόλεις ἐπὶ τῶν πρώτων ἀντρεισμάτων τῆς Πίνδου κειμένας καὶ ἰσαριθμοὺς εἰς τοὺς πόδας τῶν διακλαδώσεων τοῦ Μουρικίου καὶ Σινιάτσικου.

3. ΧΩΡΙΑ ΟΠΟΥ ΚΑΤΩΚΟΥΝ ΟΙ ΒΑΛΛΑΑΔΕΣ

Πόσα ἦσαν τὰ χωρία, εἰς τὰ ὁποῖα κατῴκουν καθ' ὄλοκληρίαν οἱ Βαλλαάδες, τὰ ἀμιγῆ μουσουλμανικά, καὶ ποίας θέσεις κατεῖχον ταῦτα, ὡς καὶ πόσα τὰ μικτὰ τὰ κατοικοῦμενα ἀπὸ Βαλλαάδες ἀλλὰ καὶ ἀπὸ Χριστιανούς; Διότι ὑπῆρχον χωρία κατοικοῦμενα ἀπὸ περισσοτέρας ἢ ὀλιγοτέρας οἰκογενείας Βαλλαάδων καὶ ὀλιγοτέρας ἢ περισσοτέρας οἰκογενείας Χριστιανῶν συνήθως εἰς δύο συνοικίας ὀλίγον ἀπεχούσας, χωριζομένας διὰ τινος ρεύματος ἢ λοφίσκου κ.λ. Πόσος δὲ ἦτο περίπου ὁ πληθυσμὸς κατὰ χωρίον καὶ τέλος πόσος ὁ ὅλικός πληθυσμὸς τῶν Βαλλαάδων κατὰ τοὺς χρόνους τοὺς πρὸ τῆς ἀναχωρήσεώς των ἐντεῦθεν;

Ἄκριβη καὶ πλήρη στοιχεῖα ἀφορῶντα εἰς τὰ ἀνωτέρω δὲν παρεδόθησαν. Διὰ τοῦτο ἐθεωρήσαμεν ἀπαραίτητον νὰ ἐρευνήσωμεν τὰ σχετικὰ, στατιστικά κ.λ., ἐφ' ὅσον μάλιστα μὲ τὴν ἀπόδοσιν τοῦ χρόνου θὰ ἐξαλειφθῆ καὶ ἡ ζῶσα παράδοσις ἢ ὑποβοηθοῦσα εἰς τὸν ἔλεγχον τῆς εἰς πολλὰ ἀτελοῦς γραπτῆς παραδόσεως.

Εἰς τὸν ἀκολουθοῦντα κατάλογον μετὰ τὰ χωρία—τὸ Λεψίσι καὶ τὰ Γρεβενὰ ἦσαν μᾶλλον κωμοπόλεις—ἀλφαβητικῶς διατεταγμένα καὶ μὲ τὰ παλαιὰ τῶν ὀνόματα, ὡς εἶναι ἀποτυπωμένα εἰς τὴν ἱστορίαν, πρὸς ἐνημέ-

τερον εἰς τὴν Χρουπίστην. Τινὰ ἐξ αὐτῶν ἐκκλησιαστικῶς ἐξηρτῶντο (κατὰ καιροὺς) ἀπὸ τὸν Καστορίας.

1. Ἡ ἐπαρχία τῶν Γρεβενῶν (Μιχ. Κάλινδέρη, Γραπτὰ Μνημεῖα, σ. 60-61) μὲ 126 χωρία. Ὑπὸ τὴν Μητρόπολιν Γρεβενῶν ὑπήγοντο 160 χωρία. Β. Nicolaidy, *Les Turcs et la Turquie contemporaine*, Paris 1859, τ. Β', σ. 229.

2. Rouquerville, *Voyage de la Grèce*, Paris 1826, τ. II, σ. 510. 'O Leake, *Travels in Northern Greece*, London, τ. I, 1835, σ. 317, τὰ χωρία τῆς περιοχῆς Ἀνασελίτσης ἀναβιβάζει εἰς 100. Ὑπὸ τὸν μητροπολίτην Σισανίου ὑπήγοντο 59 χωρία· βλ. «Ἐκκλησ. Ἀλήθεια» ΣΤ' (1899) 331, Εἰς Σημειώματα Ἱστορικά, ἔ.ἀ., σ. 41-46, χωρία 72. Βλ. καὶ Μιχ. Κάλινδέρη, Ὁ κώδις τῆς Μητρ. Σισανίου καὶ Σιατίστης, ἔ.ἀ., σ. 122-125.

ρωσιν προστίθεται εἰς ἕκαστον ἐξ αὐτῶν καὶ ἡ νέα μετονομασία του¹, ἀναγράφεται ὁ πληθυσμὸς του συμφώνως πρὸς τὰ στοιχεῖα τῆς ἀπογραφῆς τοῦ 1920² καὶ εἶτα εἰς ἰδιαίτερας στήλας σημειώνεται δι' ἀριθμοῦ ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ ἐπαρχία, εἰς ἣν ὑπήγετο διοικητικῶς, ἀφ' ἑτέρου δ' ὁ χαρακτήρ τοῦ χωρίου ὡς ἀμιγροῦς μαμαεθανικοῦ ἢ μικτοῦ, ἐκ Βαλλαάδων καὶ Χριστιανῶν· τέλος προσδιορίζεται ὁ πληθυσμὸς τῶν Βαλλαάδων ἐν τῷ συνόλῳ. Μετὰ τὸν κατάλογον ἀκολουθεῖ ἓν σχέδιασμα τοπογραφικόν, μὲ τὰς κατὰ προσέγγι-σιν θέσεις τῶν χωρίων, ὅπου ἦσαν οἱ Βαλλαᾶδες.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ

περιέχων κατ' ἀλφαβητικὴν σειρὰν τὰ ὀνόματα τῶν χωρίων, εἰς τὰ ὁποῖα κατῴκουν οἱ Βαλλαᾶδες, ὡς καὶ στοιχεῖά τινα περὶ ἐκάστου χωρίου.

α.α.	Ὄνομα τοῦ χωρίου (μετὰ τῆς μετονομασίας του)	Κάτοικοι κατὰ τὴν ἀπογραφ. 1920	Ἐπαρχίαι			Χωρία	
			Ἀρναῖα.	Γρεβενῶν	Χροσιάνης	Ἀμιγρῆ μαμαεθ.	Μικτὰ ἐκ Μω. + Χρ.
1.	Ἄγαλαῖοι	116		1		1	
2.	Βαίπερ (v. Χειμερινόν)	474	1			2	
3.	Βελίτσι (v. Ἀσπρούλα)	302	2				1
4.	Βέντζι (v. Κέντρον)	254		2			2
5.	Βίνιανη (v. Λευκάδι)	172	3			3	
6.	Βίτσιστα (v. Νίκη)	303			1	4	
7.	Βράστινο (v. Ἀνάβρυτα)	254		3		5	
8.	Βρέστενη (v. Αὐγή)	317			2		3
9.	Βρογγίστα (v. Καλονέρι)	635	4				4
10.	Βρόντιζα (v. Βροντή)	315	5			6	
11.	Βουδουρίνα (v. Νέα Σπάρτη)	226	6			7	
12.	Βρόστιανη (Ἄγιοι Ἀνάργυροι)	279	7			8	
13.	Γιάγκοβη (v. Μεσοπόταμον)	131	8			9	
14.	Γκάλιστα (v. Ὁμορφοκλησιά)	763			3		5
15.	Γκινόσι (v. Μολόχα)	259	9			10	
16.	Γκομπλάρι (v. Μερσίνα)	232		4		11	
17.	Γρεβενά	1.723		5			6
18.	Δίσλαπο (v. Δραγασιά)	432	10				7
19.	Δοβράντοβο (v. Βατόλακκος)	394		6		12	
20.	Δουβρούνιστα (v. Κληματάκι)	602		7			8

1. Τὰ νέα ὀνόματα ἐλήφθησαν ἐκ τῶν Ἀρχείων περὶ τῆς συστάσεως καὶ ἐξελίξεως τῶν Δήμων καὶ Κοινοτήτων 1836-1939 τῶν Ἀλεξ. Δρακάκη καὶ Στυλ. Κουνδούρου, τόμ. Β'. Ἀθήναι 1940, σ. 510-534 καὶ 704-718.

2. Πίνακες τῶν Δήμων καὶ Κοινοτήτων τοῦ Κράτους (Ἰπουργεῖον Ἐσωτερικῶν), Τεύχος Β' (Νεαὶ χώραι), Ἀθήναι 1920, σ. 48-54.

α.α.	*Όνομα τοῦ χωρίου (μετὰ τῆς μετονομασίας του)	Κείμενοι κατὰ τὴν ἀπογραφήν 1920	Ἐπαρχία			Χώρα	
			Ἀνασσα.	Γεφενῶν	Χρουνιάτης	Ἀμυγὴ μοσαμβ.	Μικτὰ δεξ Μωσ. + Χρ.
21.	Δρανίτσι (ν. Κρανοχώρι)	301			4		9
22.	Ζαμπέρδανη (ν. Μελάνθιον)	579			5	13	
23.	Κάστρον	95		8		14	
24.	Κρίφτσι (ν. Κιβωτός)	970		9		15	
25.	Κυρακαλή	191		10		16	
26.	Λάϊ (ν. Πεπονιά)	321	11			17	
27.	Λαμπάνοβον (ν. Σήμαντρον)	219	12				10
28.	Λεψίτσι (ν. Νεάπολις)	1,047	13			18	
29.	Λικνάδες	148	14				11
30.	Μαζγκάνι (ν. Ἀχλάδι)	143	15			19	
31.	Μαρκόβηνη (Μαρκοχώρι)	179			6		12
32.	Μεσολογγότσι (ν. Μεσόλογος)	295	16				13
33.	Μηλιά	269		11		20	
34.	Μπουμπούτσι (ν. Πλατανιά)	351	17				14
35.	Νησινίκος (ν. Νησι)	189		12		21	
36.	Νιστίμι (ν. Νόστιμον)	451			7		15
37.	Ντόβριανη (ν. Ἐλατος)	394		13			16
38.	Πηγαδίτσα	409		14		22	
39.	Πλάζομη (ν. Ὁμαλή)	550	18				17
40.	Πλαζόμισα (ν. Σταυροδρόμι)	251	19			23	
41.	Πηλουρὺ	378	20			24	
42.	Ρέζνι (ν. Ἀνθοῦσα)	390	21				18
43.	Ρέντα (ν. Διχειμαρρον)	298	22			25	
44.	Ρεσούλια (ν. Βέλος)	190	23				19
45.	Σειρήνη μεγάλο	880		15			20
46.	Σολομίτσι (ν. Στέρνα)	125	24				21
47.	Σιρότσιανη (ν. Λεύκη)	255	25			26	
48.	Σούμπινο (ν. Κοκκινιά)	518		16			22
49.	Συγκόλλι (ν. Παρόχθειον)	65	26				23
50.	Τόριστα (ν. Ποντηνή)	474		17		27	
51.	Τραπατούσι (ν. Κλεισώρεια)	305	27				24
52.	Τριβένι (ν. Σύδενδρον)	515		18			25
53.	Τσαβαλέρι (ν. Κοιλιάδι)	170	28			28	
54.	Τσακνοχώρι (ν. Ἀνθοχώρι)	415	29				26
55.	Τσάκωνη	423			8		27
56.	Τσιάριστα (ν. Ἅγιοι Θεόδωροι)	125	30				28
57.	Τσιραπιανή (ν. Γλυκοκερασιά)	131	31			29	
58.	Τσοτύλι	884	32				29
59.	Τσοῦρχλι (ν. Ἅγιος Γεώργιος)	1,172		19			30
60.	Φυτόκη	105	33				31
61.	Χουτούρι (ν. Λευκοθέα)	335	34				32

ἐκ Βαλλαάδων καὶ Χριστιανῶν. Ἐκ τῶν ἀμιγῶν: 16 ἐξηρτῶντο ἀπὸ τὸ Λεψίστι, 11 ἀπὸ τὰ Γρεβενά καὶ 2 ἀπὸ τὴν Χρούπισταν· τὸ πλεῖστον δηλ. τῶν ἀμιγῶν ἀνῆκεν εἰς τὴν περὶ τὸ Λεψίστι περιοχὴν. Τὸ ἀμιγές ἐκ Βαλλαάδων Λεψίστι εἶχε καὶ ἀρκετοὺς Τουρκόγυφτους, ἐξ ὧν τινες ἦσαν καλοὶ ὄργανοπαῖκται (νταουλτζήδες)· οἱ ἐλάχιστοι Χριστιανοὶ διέμενον ἄνευ τῶν οἰκογενειῶν τῶν.

Παρατηρητέον ὅτι εἰς τὴν ἀριστερὰν τοῦ Ἀλιάκμονος ὄχθην ὑπῆρχον δύο μόνον χωρία ἐκ Βαλλαάδων, ἓν ἀμιγές, ἡ Γιάγκοβη, καὶ ἓν μικτόν, ἡ Βρογγίστα (βλ. καὶ σχεδιάσμα) περιφερείας Ἀνασελίτσης καὶ 4 εἰς τὴν περιοχὴν τῶν Βεντζίων (Γρεβενῶν), οἱ Ἀγαλαῖοι, τὸ Βέντζι, ὁ Νησινίκος καὶ ἡ Τόριστα. Τὰ πλεῖστα εὐρίσκοντο παρὰ τὴν δεξιὰν ὄχθην καὶ ἐπὶ τῶν ὁδῶν ἀπὸ Χρουπίστης πρὸς Λεψίστι ἢ ὀλίγον πέραν αὐτοῦ καὶ ἐκεῖθεν πρὸς Γρεβενά ἢ ὀλίγον πέραν αὐτῶν. Ἦσαν τὰ πεδινά καὶ τὰ μᾶλλον εὐφορα ἐν συγκρίσει πρὸς τὰ ἐπὶ τῶν ὄρεινῶν εὐρισκόμενα χωρία. Τὸ Δίσλαπον ἐπὶ τῶν Ὀντρίων καὶ ἡ Πηγαδίτσα εἰς τὰς προσβάσεις τῆς Πίνδου εἶχον ἀπὸ ἓνα τεκὲ μὲ ντερβισάδες καὶ προϊστάμενον (μαμπάν).

Εἰς πίνακα, τὸν ὁποῖον μᾶς παρέδωσαν οἱ Wace-Thompson², περὶ τῶν χωρίων τῶν Βαλλαάδων μὲ τὴν προσθήκην «τὰ κυριώτερα» διαφωτιστικὰ στοιχεῖα πέραν τῆς μνείας τῶν ὀνομάτων 26 τὸ ὅλον χωρίων δὲν ἀνεγράφησαν, ἔαν δηλ. καὶ τὰ 26 χωρία ἦσαν ἀμιγῆ μουσουλμανικά (καὶ ποῖα) ἢ μικτά, ἔαν ὑπῆρχον καὶ σλαβόφωνα χωρία Βαλλαάδων, ὡς ἡ Βρέστενη καὶ τὸ Νεστίμι ἐκ τῶν ὑπὸ τῶν ἰδίων ἀναφερομένων, πόσος ὁ πληθυσμὸς κ.λ. Καὶ τὰ μὲν 16 πρῶτα χωρία τοῦ πίνακός των παρατηροῦμεν ὅτι ἦσαν ἐκ τῶν εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τῶν Γρεβενῶν ὑπαγομένων, 7 τῆς Ἀνασελίτσης καὶ 3, ἡ Μπρέστιανη, τὸ Νεστίμι καὶ τὸ Ζελιγκόσι τῆς Χρουπίστης-Καστορίας. Ἐκ τῶν χωρίων τῶν Γρεβενῶν λείπουν τὰ Γρεβενά, ἡ Μηλιά καὶ ἡ Πηγαδίτσα. Τὰ δύο τελευταῖα ἦσαν ἀμιγῆ μουσουλμανικά καὶ ὄχι ἐκ τῶν μὴ κυριωτέρων τῆς ἐπαρχίας Γρεβενῶν ἔναντι ἄλλων πολλῶν ἐκ τῶν μνημονευθέντων. Φαίνεται ὅτι οἱ Thompson καὶ Wace ἀνέγραψαν ὅσα ἠδυνήθησαν νὰ μάθουν, καὶ ὀλιγώτερα διὰ τὴν ἐπαρχίαν Ἀνασελίτσης ἀπώτερον κειμένης πρὸς τοὺς ἀνθρώπους τῶν Γρεβενῶν (Σαμαρίνης ἰδίᾳ), μεθ' ὧν κυρίως ἀνεστρέφοντο κατὰ τὴν ἐδῶ παραμονὴν των, ὥστε διὰ τῆς προσθήκης «τὰ κυριώτερα» ἦσαν μὲν ἀσφαλεῖς, ὄχι ὁμως καὶ ἀκριβεῖς. Τὸ Ζελιγκόσι (συμπεριλαμβανόμενον εἰς τὸν πίνακά των), καθ' ὅσον ἠδυνήθημεν νὰ ἐξακριβώσωμεν³, δὲν εἶχε Βαλλαάδες, ἀλλὰ Τούρκους γνησίους, Κονιάρους λεγομένους, ὡς καὶ ἡ Χρούπιστα.

1. «Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον», 1911, σ. 116, 134. Μικρὸν τεκὲν εἶχε καὶ ἡ Βουδουρίνα: P o u q u e v i l l e, Voyage, ἔ.α., σ. 490.

2. The Nomads of the Balkans, Londres 1914, σ. 298-299.

3. Βλ. καὶ «Μακεδ. Ἡμερολόγιον», 1911, σ. 138. Δοσοληψίας τῆς Βλάτσης μὲ τὸ

Εἰς ἓνα ἄλλον κατάλογον δημοσιευθέντα τὸ 1938¹ παρὰ τοῦ Ζαχ. Δρόσου, ἐκ τῶν ἐγχωρίων λογίων, ἀναγράφονται: 17 χωρία τῆς ἐπαρχίας Γρεβενῶν καὶ 18 ἔχοντα κέντρον τὴν Λεψίσταν, διαστελλομένον τῶν ἀμιγῶν χωρίων τῶν Βαλλαάδων ἀπὸ τῶν μικτῶν χωρὶς ἄλλην τινὰ πληροφορίαν περὶ χωρίων Βαλλαάδων σλαβοφόνων κ.λ.²

Τὰς κατὰ τὰ ἀνωτέρω ἐμπειρίας τῆς ἐποχῆς μας συνοψιζομένης εἰς ὅσα περὶ τῶν χωρίων τῶν Βαλλαάδων περιλαμβάνονται εἰς τὸν κατάλογον ἡμῶν καὶ εἰς τοὺς ἄλλους δύο προγενεστέρους πίνακας ἄλλοι δύο κατάλογοι μὲ σχετικὰ στοιχεῖα παλαιότερων χρόνων ἐν συσχετίσει ὑποβοηθοῦν τὴν διερεύνησιν ἱστορικῆς βάσεως εἰς τὰ καθ' ἕκαστα καὶ εἰς τὸ ὄλον περὶ τῶν Βαλλαάδων θέμα.

Ἀναφερόμεθα πρῶτον εἰς τὸν κατάλογον τοῦ Νεοφύτου (ἔτ. 1797). Οὗτος ἔχει χωρία ἀμιγῆ μὲν 6, ἦτοι τὸ Βαίπεσι, τὸ Γκινόσι, τὸ Λαῖ, τὴν Πλαζόμιστα, τὸ Πηλωρὺ καὶ τὴν Τζεραπιανὴν μὲ τὸν χαρακτηρισμὸν εἰς τὸ καθὲν ἀπὸ αὐτὰ «τουρκοχώρι». Μικτὰ δὲ χωρία 7, ἦτοι τὴν Βορόδριζαν, τὴν Βρογίσταν, τὴν Γιάγκοβη, τὸ Μπουμπουσί, τὴν Πλάζομη, τὸ Ρέζιν καὶ τὸ Χουτουρί μὲ χαρακτηρισμὸν εἰς τὴν μὲν Γιάγκοβην «οἱ ἐγκατοικοῦντες χριστιανοὶ καὶ μωαμεθανοί», τὴν Βρογίσταν «μεμιγμένον», τὸ Μπουμπουσί «τουρκοχώρι, ἐν ᾧ καὶ χριστιανοί», τὸ Χουτουρί «εἰς δύο μαχαλάδες τούρκικον καὶ ρωμέικον», τὴν Βορόδριζαν «τούρκικον, ἐν ᾧ καὶ χριστιανοί», τὴν Πλάζομη «μεμιγμένη τουρκ: καὶ χριστ:», τὸ Ρέσιν «τουρκ. καὶ χριστ.», τὸ Συγκόλλι ἔχει πρόσθετον χαρακτηρισμὸν μὲ μολυβδοκόνδυλον γραμμένον «Σήμερον Τουρκικόν, Ἰουνίου 10 1880». Διὰ δὲ τὸ Λεψίστι παραλείπων τὰ τῆς συστάσεως τοῦ πληθυσμοῦ γράφει «ἐν ᾧ καὶ κριτῆς καὶ ἄλλοι κρατοῦντες, Κασαμπᾶς Ἀνασέλιτσας».

Συμφώνια ὑπάρχει μεταξὺ τῶν ἐξ (6) καθαρῶν τουρκοχωρίων τοῦ καταλόγου τοῦ Νεοφύτου τοῦ 1797 καὶ τοῦ ὡς ἀνωτέρω καταλόγου ἡμῶν, μὲ ἄλλους λόγους τὸ Βαίπεσι, τὸ Γκινόσι, τὸ Λαῖ, ἢ Πλαζόμιστα, τὸ Πηλωρὺ καὶ ἡ Τζεραπιανὴ ἦσαν καθαρὰ μωαμεθανικὰ χωρία ἀπὸ τοῦ 1797· εἶναι δὲ τοῦτο λίαν οὐσιώδες, διότι ἄπαξ ἔγιναν (τὰ χωρία ταῦτα) μωαμεθανικά, δὲν μετεβλήθησαν ἐφεξῆς μέχρις ἐσχάτων ἀπὸ ἀπόψεως συστάσεως πληθυσμοῦ. Ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὰ ἄλλα ὁ Νεόφυτος δὲν ἦτο ἀνακριβής. Συγκεκριμένως σημειοῦμεν: Οἱ τοῦ μικτοῦ χωρίου Χουτουρίου Βαλλαάδες, οἱ κατοικοῦντες εἰς τὴν ἄνω συνοικίαν, ἔφυγαν καὶ ἐγκαταστάθηκαν εἰς τὰ χωρία: Τσακνοχώρι, Μπουμπουσί καὶ ἰδίᾳ εἰς Βουδουρίναν κατὰ τοὺς χρόνους τῶν ἄρμα-

Ζελιγκόστι (τὸν Ἀλῆ μπέη) βλ. εἰς I. Β α σ δ ρ α β ἔ λ λ η ν, «Μακεδονικά» 4 (1955-1960) 186, 189, 200, 209, 219.

1. «Ἡμερολόγιον Δυτικῆς Μακεδονίας», 1938, σ. 149.

2. Ὁ Κ. Τσοῦρκας δὲν ἦτο καλῶς πληροφορημένος γράφων εἰς «Μακεδονικά» 2 (1941-1952) 461, ὅτι τὰ χωρία τῶν Βαλλαάδων ἦσαν «πέντε ἕως ἕξ».

τωλῶν 1800-1810 (;), ὡς ἐνθυμοῦνται οἱ γεροντότεροι¹. Ἀντιστρόφως μερικοὶ ἐκ τῶν ὀλίγων Χριστιανῶν τῆς Βορὸδριζας ἐγκατεστάθησαν εἰς τὸ γειτονικὸν χωρίον Λόπες. Ἡ ἐκκλησία τοῦ χωρίου Ἅγιος Νικόλαος διετηρεῖτο μέχρις ἐσχάτων τὴν ἐπιμέλειαν μάλιστα τοῦ περιβόλου τῆς δὲν παρημέλουν αὐτοὶ οὗτοι οἱ Βαλλαάδες. Ἡ Βουδουρίνα, ἐκ Χριστιανῶν μόνον συγκεκριμένη τὸ 1797, διετήρει τὰ ἴχνη τῆς χριστιανικότητός της εἰς ἐκκλησίας καὶ εἰκονοστάσια. Οἱ τοῦ χωρίου Φυτόκι Χριστιανοὶ λόγῳ πίεσεως τῶν κρατούντων ἄφησαν τὸ χωρίον—πλὴν 2 οἰκογ. χριστιανικῶν—καὶ ἐγκατεστάθησαν εἰς Τσακνοχώρι, Στιζιάχι, Ἀρόκαστρον κ.λ. Ἄντ' αὐτῶν δ' ὁ μπεύς τῆς Λεψίστης ἐγκαθίστα νέους κατοίκους ἰδίᾳ Βαλλαάδες, πρὸς καλλιέργειαν τῶν χωραφῶν του (ὑπὸ τὴν ἐπιστασίαν τῶν ἀπομεινασῶν χριστιανικῶν οικογενειῶν). Τὸ δὲ Τσοτύλι διὰ τὴν ἐβδομαδιαίαν ἀγοράν του «καρὶ καζάρ» ἀγορὰ γυναικῶν καλουμένην—οἱ ἄνδρες τῆς ἐπαρχίας συνήθως ἐξευνιτεύοντο—ἐδέχθη πολλοὺς Βαλλαάδες. Εἰρήσθω ἐν παρόδῳ ὅτι ὄνειρον εἶχεν ὁ Ζέκιους, δυνάμενος εἰς Τσοτύλι κατὰ τοὺς τελευταίους τῆς Τουρκοκρατίας χρόνους, νὰ διώξῃ ὅλους τοὺς Χριστιανούς. Μάρτυρες τοῦ πρότερον ἀμιγῶς τῆς χριστιανικότητός του αἱ ἐκκλησίαι ἐντός καὶ ἐκτός τοῦ συνοικισμού, εἰς ἐρείπια ἢ τοπωνυμίας². Ἡ ἀσυμφωνία λοιπὸν ὡς πρὸς τὰ χωρία τοῦ καταλόγου τοῦ Νεοφύτου³ ὀφείλεται κυρίως εἰς μετακινήσεις τῶν κατοικῶν Βαλλαάδων ἢ Χριστιανῶν πρὸς ἀσφάλειάν των ἢ πρὸς τὸ συμφέρον τῶν μπέηδων.

Τὰ ὡς ἀνωτέρω ἀφοροῦν μόνον εἰς τὰ χωρία τῶν Βαλλαάδων τῆς Ἀνασελίτης καὶ περισσότερον συγκεκριμένως εἰς ὅσα ὑπήγοντο ὑπὸ τὴν διοικιοδοσίαν τοῦ δεσπότη Σισανίου, ὅστις ἐν προκειμένῳ μὴ παραλείπων

1. Βλ. καὶ Μιχ. Ἀθ. Κ α λ ι ν δ ε ρ η, Σημειώματα Ἱστορικά, σ. 45-46.

2. Βλ. καὶ Κ. Ἀ γ γ ε λ ῆ εἰς «Ἡμερ. Δυτ. Μακεδ.», 1932, σ. 137-138: «Εἰς τὸ χωρίον Νοτζέλ Ἀνασελίτης εἰσήλθε καὶ κατέστρεψε τὰς οἰκίας τεσσάρων μουσουλμάνων...» ὁ Καραῖ Ἀλῆς, ἀρχηγὸς τῶν ἀρματολῶν τῶν ντερβενίων, κατὰ τὸ φημίαν ἔτους 1712. Βλ. Ἰ. Β α σ δ ρ α β ε λ λ η, Ἱστορικά Ἀρχεῖα Μακεδονίας. Α' Ἀρχεῖον Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1952, σ. 99. Διὰ δύο τουρκομαθῶν ἠλέγχθη (παρ' ἡμῶν) τὸ κείμενον τοῦ κώδικος εἰς μάτην δύναται νὰ ἀναγνωσθῇ καὶ Τοτσέλ ἢ Μποχλή. Θὰ εἶχε σημασίαν τινά, ἐὰν ἐπρόκειτο περὶ τοῦ Τσοτυλίου, ἐφ' ὅσον Νοτζέλ χωρίον Ἀνασελίτης εἶναι ἄγνωστον. Χωρίον Μποχλὴν (ν. Ἀνθηρόν) περιφ. Χρουπίστης, με 30 περίπου οἰκογ. βουλγαροφῶνων. Βλ. «Μακ. Ἡμερολ.», 1911, σ. 134. Μποχλὴν χωρίον ὑπὸ τὸν Καστοριάς βλ. καὶ εἰς Κώδικα Ζάμπορδας (Β' γραφῆς, 1 ὄνομα), Μιχ. Κ α λ ι ν δ ε ρ η, Γραπτὰ Μνημεῖα, σ. 62. Χωρίον Μποχλήμ με 1 χανέ ὑπάγεται τὸ 1836 εἰς τὸν καζᾶν Ἀνασελίτης κατὰ τὸ τευτέρι τὸ εἰς Μιχ. Κ α λ ι ν δ ε ρ η, Σημειώματα Ἱστορικά, σ. 65. Ἄλλ' εἶναι αὐτὸ με μουσουλμανικὰς οικογενείας, τὸ 1712;

3. Ὁ Νεόφυτος τὴν Ρένταν ἀνέγραψεν ὡς Παλαιοχώρι τοῦ Μπουρμπουτσικοῦ, ἀλλ' ἀμφιβάλλομεν, ἐὰν πρόκειται περὶ αὐτῆς τῆς Ρέντας. (Πρβλ. καὶ Παλαιοχώρι Κριμίνι τοῦ Μπουρμπουτσικοῦ, ἀλλὰ καὶ «νέον Κριμίνιν» κωμόπολις, Μιχ. Κ α λ ι ν δ ε ρ η, Σημειώματα Ἱστορικά, σ. 43 44.

ἀπὸ τοῦ νὰ ἐγγράψῃ εἰς τὸν κατάλογον καὶ τὰ ἀμιγῆ μωαμεθανικά τὸ 1797 ἐσήμαινεν, ὡς φρονοῦμεν, ὅτι καὶ ταῦτα εἰς οὐχὶ πολὺ ἀπωτέρους χρόνους ἦσαν ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἀρμοδιότητά του, ὡς συγκείμενα ἐκ κατοίκων τοῦ ποιμνίου του (ἀντέγραφε κατὰ τὸ πιθανώτερον παλαιότερον κατάλογον).

Ἐχομεν ὁμῶς καὶ ἄλλον παλαιότερον κατάλογον οὕτως εἰπεῖν τῶν χωρίων κατὰ ἐκκλησιαστικὰς ἐπαρχίας συνταχθέντα τὸ 1692 βάσει προγενεστέρου, τὸν κώδικα τῆς Μονῆς Ζάμπορδας, ἰδρυθείσης τὸ 1534 καὶ κειμένης εἰς τὴν περιοχὴν τῶν Γρεβενῶν. Παρατηροῦμεν λοιπὸν ὅτι τὰ χωρία τοῦ καταλόγου ἡμῶν ἀμιγῆ καὶ μικτὰ τῆς ἐπαρχίας Γρεβενῶν εἶναι ὅλα ἀναγεγραμμένα εἰς τὸν κώδικα ἐκτός ἀπὸ τὸ Κάστρον καὶ τὸ Τριβένη καὶ μὲ τὰ ἐξῆς ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα, ἐπὶ πλεόν τῶν ὄσων ἐσημείωσα εἰς τὰ Γραπτὰ μνημεῖα κατόπιν νέας μελέτης τοῦ κώδικος: Οἱ Ἀγαλαῖοι ἔχουν ὀνόματα βαπτιστικά τῆς Α' γραφῆς, ἤτοι μέχρι τοῦ 1692, 27, διὰ δὲ τῶν κατόπιν γραφῶν 68 μετὰ μνείας δις «Παναγιώτου ἱερέως». Τὸ Βέντζι ἔχει ὀνόματα Α' γραφῆς 56 μετὰ μνείας ἐνὸς ἱερέως καὶ ἐνὸς μοναχοῦ, διὰ δὲ τῶν ἄλλων γραφῶν 9 ὀνόματα μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ἐνὸς ἱερέως. Τὸ Βράστινο πρέπει νὰ ταυτισθῆ πρὸς τὸ τοῦ κώδικος «Πρασιάνου χωρίον» μὲ 16 ἀφιερωτὰς μόνον τῆς Α' γραφῆς, ἐξ ὧν καὶ ἐνὸς ὀνόματος ἱερέως καὶ μιᾶς πρεσβυτέρας. Ὅνομα μετὰ τὸ 1692 οὐδέν. Τὸ Κομπλάρη (Γκομπλάρη) τρανὸ τῆς Α' γραφῆς ὀνόματα 9, τῶν ἄλλων 3 καὶ ἐνὸς μοναχοῦ. Ἀναγράφεται εἰς τὸν κώδικα καὶ Κομπλαράκι τῆς Α' γραφῆς 7 μετὰ μνείας ἐνὸς ἱερέως καὶ μιᾶς πρεσβυτέρας, τῶν δὲ ἄλλων 13. Τὰ Γρεβενὰ δὲν ἐμφανίζονται παρὰ μόνον μὲ τὸν τίτλον «Αὐλαῖς. Γρεβενὰ» μὲ ὀνόματα ἀφιερωτῶν 18 ἐξ ὧν τὰ δύο πρῶτα «Ἰωάννου ἱερ. ἰκονόμι, μιτροπολι» διὰ γραφῆς οὐχὶ νεωτέρας τοῦ ἔτ. 1736. Εἰς ἄλλην στήλην προηγουμένην τῆς αὐτῆς σελίδος τοῦ κώδικος (σ. 45) μετὰ τὸ Καλαμίτζι «Αὐλαῖς χωρίον» ἐγγραφῆς Α' (1534-1692) μὲ 11 ὀνόματα καὶ ἄλλα 58 ἐν συνεχείᾳ μὲ γραφὰς δύο εἰδῶν καὶ ἀκολουθοῦσαν τὴν χρονολογίαν 1736¹. Τὸ Τοβράτοβο ἔχει ἐν μόνον ὄνομα τῆς Α' γραφῆς καὶ κατόπιν, τῶν ἄλλων, κανέν. Ἡ Ντοβρούνιστα ἔχει ὀνόματα μόνον διὰ τῶν μετὰ τὸ 1692 γραφῶν 4, ἐξ ὧν ἐνὸς ἱερομοναχοῦ, ἐνὸς ἱερέως καὶ μιᾶς πρεσβυτέρας. Τὸ Κρίφτσι (Κρύβιτζι) ἔχει μόνον ἓν ὄνομα, ἀλλ' οὐχὶ τῆς Α' γραφῆς. Ἡ Κερακαλὴ τῆς Α' 15, ἐξ ὧν 2 ἱερέων, 3 πρεσβυτερῶν, τῶν δὲ ἄλλων 2. Ἡ Μηλιὰ μόνον τῶν ἄλλων γραφῶν 8, ἐξ ὧν ἐνὸς ἱερέως καὶ μιᾶς πρεσβυτέρας. Ὁ Νεσινίκος Α' 19, ἐξ ὧν 1 ἱερέως καὶ 1 πρεσβυτέρας, τῶν ἄλλων 4. Ἡ Ντόβριανη τῆς Α' γραφῆς 129, ἐξ ὧν 1 πρεσβυτέρας, τῶν ἄλλων 17, ἐξ ὧν 3 ἱε-

1. Ὁ Γρεβενῶν γνωστός ὡς «Ἅγιος Αὐλῶν» παρέμενεν ἐνίοτε καὶ εἰς τὸ Κηπουριό. Βλ. W a c e - T h o m p s o n, ἑ.ά., σ. 28-29. Γρεβενὰ Αὐλαῖς κοινῶς λεγόμενα, Μ ε λ ε τ ἰ ο υ, Γεωγραφία παλαιὰ καὶ νέα, Βενετία 1728, σ. 396. Βλ. καὶ Π. Ἀ ρ α β α ν τ ἰ ν ο υ, Χρονογραφία τῆς Ἠπείρου, Ἀθῆναι 1856-57, τ. Β', σ. 41, καὶ Χ ρ. Ἐ ν ἰ σ λ ε ἰ δ ο υ, Ἡ Πίνδος καὶ τὰ χωρία τῆς, Ἀθῆναι 1951, σ. 19-20 (3 ἐνθυμήσεις ἔτ. 1781, 1785).

ρέων καὶ 1 πρεσβυτέρας. Ἡ Πηγαδίτσα ἔχει μόνο 4 ὀνόματα τῆς Α΄ γραφῆς, ἐξ ὧν τὸ 1 ἱερέως καὶ κατόπιν, τῶν ἄλλων, κανέν. Τὸ Σειρήνι (ἦσαν δύο: Μεγάλο καὶ Μικρὸ Σειρήνι· εἰς τὸν κώδικα τῆς Ζάμπορδας μόνον ἐν ἀναγράφεται, Συρῆνη ἀπλῶς) ἔχει τῆς Α΄ γραφῆς 26, ἐξ ὧν 1 ἱερέως, τῶν δὲ ἄλλων 74, ἐξ ὧν 2 πρεσβυτερῶν καὶ 3 ἱερέων. Τὸ Σούμπινο τῆς Α΄ γρ. 10, τῶν ἄλλων 10. Καὶ εἰς τὰ τῆς Α΄ γραφῆς μνεῖα ἐνὸς ἱερέως καὶ εἰς τὰ ἄλλων μνεῖα ἐνὸς ἐπίσης ἱερέως. Ἡ Τόριστα τῆς Α΄ 63, τῶν ἄλλων 45, ἐξ ὧν 2 ἱερέων εἰς τὰ τῆς Α΄, 2 ἱερέων εἰς τὰ τῶν ἄλλων καὶ μιᾶς πρεσβυτέρας «Δέσπου». Καὶ τὸ Τσούρχλι (Τσούρφλι) Α΄ γραφῆς 12, ἐξ ὧν 2 ἱερέων, 1 πρεσβυτέρας, τῶν δὲ ἄλλων γραφῶν 14, ἐξ ὧν 4 ἱερέων καὶ δύο πρεσβυτερῶν.

Ἐκ τῶν ἀμιγῆ μαωαμεθανικῶν χωρίων τῆς ἐπαρχίας Γρεβενῶν, ἦτοι 1) τοὺς Ἄγαλαίους, 2) τὸ Βράστινο 3) τὸ Γκομπλάρι, 4) τὸ Δοβράντοβο, 5) τὸ Κρίφτσι, 6) τὴν Κυρακαλή, 7) τὴν Μηλιά, 8) τὸν Νεσινίκο, 9) τὴν Πηγαδίτσα, 10) τὴν Τόριστα, μόνον τὸ Βράστινο, τὸ Δοβράντοβο καὶ ἡ Πηγαδίτσα δὲν ἐμφανίζονται μὲ ὀνόματα ἀφιερωτῶν εἰς τὴν Μονὴν τῆς Ζάμπορδας μετὰ τὸ 1692, ἐν ᾧ καὶ ταῦτα ἔχουν ἀπὸ τοῦ 1534-1692 ὀνόματα (1, 4, 16). Τὸ Κρίφτσι μόνον 1 ἀλλ' ὄχι τῆς Α΄ γραφῆς, τὸ δὲ Κάστρο ἄνευ οὐδεμιᾶς ἐγγραφῆς, ὡς εἶπομεν καὶ ἀνωτέρω.

Διὰ τὰ ἀμιγῆ χωρία: Ἄγαλαίους καὶ Τόριстан, ἀπὸ ἀπόψεως ἀλλοιωσέως τῆς συνθέσεως τοῦ πληθυσμοῦ των, οὐχὶ ἀνάξιοι λόγου θεωροῦνται ἀναμνήσεις γεροντοτέρων τοῦ χωρίου Παλαιοχώρι Βεντζίων, καθ' ἃς εἰς τὴν Τόριстан ὑπῆρχον καὶ 5-6 οἰκογένειαι Χριστιανῶν (καὶ ἐκκλησία εἶχον τὴν Ἁγίαν Παρασκευὴν) καταφυγοῦσαι εἰς τὸ Παλαιοχώρι περὶ τὸ 1835. Εἰς τοὺς Ἄγαλαίους, ὅπου ἦσαν πολλοὶ μπέηδες, ὑπῆρχον καὶ 4-5 οἰκογένειαι Χριστιανῶν: συγκεκριμένως: οἱ Καρασιουμάδες, Σαμαράδες, Νταβάνηδες, καταφυγόντες εἰς τὰ γειτονικά: τὴν Κοπρίβαν καὶ τὸν Βούρμποβον. Ἡ ἐκκλησία τῶν Βεντζίων εἶχε καὶ κτητορικὴν ἐπιγραφὴν ἐνὸς μπέη. Οἱ ὀλίγοι Χριστιανοὶ τῶν Βεντζίων ἦσαν κολλῆγοι.

Τὰ μικτὰ χωρία τῆς αὐτῆς ἐπαρχίας, ἦτοι 1) τὸ Βέντζι, 2) ἡ Δουβρούνιστα 3) ἡ Ντόβριανη, 4) τὸ Μεγάλο Σειρήνι, 5) τὸ Σούμπινο καὶ 6) τὸ Τσούρχλι ἔχουν ἀδιάφυστα τὰ σημεῖα τῆς χριστιανικότητός των μετὰ τὸ 1692 (τὸ Τριβένι δὲν ἔχει ἐγγραφὴν οὐδεμίαν).

Ὡς πρὸς τὰ ὀνόματα τῶν χωρίων τῆς ἐπαρχίας τοῦ Σισανίου ὁ κώδις τῆς Ζάμπορδας δὲν μᾶς ὑποβοηθεῖ, διότι ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Γιάγκοβην, τὴν Βρογγίστην, τὸ Πηλωρῦ, τὸ Τσακνοχώρι καὶ τὸ Χουτούρι δὲν ἔχει ἄλλα ὀνόματα χωρίων Βαλλαάδων¹, σημειωθῆτω δ' ὅτι καὶ ταῦτα μὲ ἐλλίπεστάτην ἐμφά-

1. Καὶ τὸ Λεβίστι δὲν ἔχει ἐγγραφὴν τινα εἰς τὸν κώδικα. Διὰ τὴν μεταξὺ 1534-1692 ἐποχὴν οὐδεμίαν ἐγγραφὴν ἔχει (εἰς τὸν κώδικα) οὐδ' αὐτὸ τὸ Σισάνιον. Λαμβανομένου δ' ὑπ' ὄψει τοῦ γνωστοῦ θρύλου περὶ καταστροφῆς τοῦ Σισανίου, τοῦ φόνου τοῦ δεσπότη

νισιν εἰς ὀνόματα ἔναντι τῶν χωρίων τῶν Γρεβενῶν. Διότι, ἐὰν ἐξαίρεση κανεῖς τὴν Γιάγκοβην ἔχουσιν 23 ὀνόματα ἀφιερωτῶν τῆς Α' γραφῆς καὶ τῶν ἄλλων οὐδέν, τὰ ἄλλα 5 χωρία ἔχουν ἀπὸ 1 μόνον ἀφιερωτῆν (τὸ Τσακνοχώρι 7) γραφῆς οὐχὶ τῆς Α'. Τῆς ἀπώτερον κειμένης ἐπαρχίας τοῦ Καστορίας οὐδέν ὄνομα χωρίου ἐκ Βαλλαάδων μνημονεῦται ἐν τῷ κώδικι (ἐκτὸς τοῦ Τρεποτίστη=Τραπατούστι, μὲ 1 ὄνομα οὐχὶ τῆς Α' γραφῆς. Ὑπήγετό ποτε τοῦτο, ὡς καὶ ἄλλα τινὰ ὑπὸ τὸν Καστορίας).

Εἰς τὴν ἔλλειψιν τούτων χρήσιμοι ἔθεωρήθησαν πληροφορίες τινές ἐκ τῶν ἐσχάτων χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας περὶ τῆς ἐκτάσεως τοῦ πληθυσμοῦ τῶν 8 χωρίων τῆς Χρουπίστης. Οὕτω ἡ Βίτσιστα εἶχε 30 οἰκογενεῖας Βαλλαάδων ἀλβανοφόνων. Ἡ Βρέστενη: 30 οἰκογ. Βαλλαάδων σλαβοφόνων καὶ ἄλλας 30 χριστιανικάς. Ἡ Γκάλιστα: 25 οἰκογενεῖας Βαλλαάδων σλαβοφόνων καὶ 40 οἰκογενεῖας Χριστιανῶν. Τὸ Δρανίτσι: 5 οἰκογενεῖας Βαλλαάδων σλαβοφόνων καὶ 30 οἰκογενεῖας Χριστιανῶν. Ἡ Ζαμπέρδανη: 100 οἰκογενεῖας Βαλλαάδων σλαβοφόνων. Ἡ Μαρκόβιανη: 20 οἰκογ. Βαλλαάδων σλαβοφόνων καὶ 10 οἰκογενεῖας Χριστιανῶν. Τὸ Νιστίμι περὶ τὰς 20 οἰκογενεῖας Βαλλαάδων σλαβοφόνων καὶ 40 Χριστιανῶν. Ἡ Τσάκωνη: 10 οἰκογενεῖας Βαλλαάδων σλαβοφόνων καὶ 30 οἰκογ. χριστιανικάς¹.

Αἱ παρατηρήσεις αὗται μετὰ τῆς λεπτομερειακῆς ἀνιχνεύσεως ἐπὶ τῶν

τῆς ἐπαρχίας κ.λ. (βλ. καὶ κατωτέρω περὶ τῶν παραδόσεων τούτων), θά ἐπρεπε νὰ θεωρηθῆται τοῦτο ὡς μὴ ὑφιστάμενον, κατεστραμμένον δηλαδὴ ἐνωρίτερον. Τριάκοντα ὁμῶς ἀκριβῶς ἔτη πρὸ τοῦ 1692, ὅτε ἐγίνετο ἡ ἀντιγραφὴ τῶν παλαιότερων ὀνομάτων τῶν χωρίων καὶ ἀφιερωτῶν εἰς Ζάμπορδαν, ἦτοι τὸ 1662, τὸ Σισάνιον ὑφίστατο καὶ δὴ ὡς «χώρῳ» (ὄχι χωρίῳ) ἔχον μάλιστα τιμωτάτους καὶ εὐγενεστάτους ἄρχοντας ὡς χορηγοὺς καὶ ἱερεῖς ἐν αὐτῷ κατὰ τὰ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ἀνεγέρσεως καὶ ἀνιστορήσεως τοῦ ναοῦ (τῆς μονῆς) τῆς Κοιμησεως τῆς Θεοτόκου (Σισανίου). Βλ. Μιχ. Κ α λ ι ν δ έ ρ η, Γραπτά Μνημεῖα, ἔ.ἀ., σ. 30. Ἀλλὰ καὶ ὁ Ζωσιμάς διέτριβεν ἐκτὸς τῆς Σιατίστης καὶ μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1692-1694, ὡς μαρτυρεῖ ἡ ὄλη παρενθετικὴ σημείωσις εἰς τὴν πρᾶξιν τοῦ Κώδικος ἔτους 1697 μὲ τὴν προσθήκην «οὔσης τῆς μετριότητος ἡμῶν εἰς τὴν Σισανίων μητρόπολιν... τότε», βλ. καὶ ὅσα ἐσημειώσαμεν εἰς τὴν ἐκδοσιν: «Ἐπὶ ἄρθρῳ». Περὶ τοῦ πατρὸς τοῦ Ἀχριδῶν Ζωσιμά κ.λ., Θεσσαλονίκη 1972, σ. 9-10, σμ., ἀπαντῶντας εἰς τὰ γραφέντα ὑπὸ τοῦ Σεβασμιωτάτου Π ο λ υ κ ἄ ρ π ο υ Λ ι ὄ σ η εἰς τὸ «Λεῶκομα τοῦ Συλλόγου Σιατιστιῶν, Θεσσαλονίκη», 1972, σ. Α', 46 κ.ἔ. Καὶ Μιχ. Κ α λ ι ν δ έ ρ η, Ὁ κώδιξ Μητρ. Σισανίου καὶ Σιατίστης, ἔ.ἀ., σ. 39-41. Καὶ τὰ γειτονικά τοῦ Σισανίου χωρία: Βλάτσι, Πιπλιῖστα, Λοσνίτσα, Πέλκα οὐδεμίαν ἔχουν ἐγγραφὴν εἰς τὸν κώδικα πρὸ καὶ μετὰ τὸ 1692. Ἐπίσης καὶ τὰ Πεκρεβενίκοι, Γριάτσιανη. Περὶ ὑπάρξεως ὁμῶς ἀμφοτέρων πρὸ τοῦ 1692 βλ. Κ α λ ι ν δ έ ρ η, Ὁ κώδιξ, ἔ.ἀ., σ. 22, Τ ο ὕ ι δ ί ο υ, Τέσσαρες οἰκισμοὶ περὶ τὴν Σιάτισταν..., Θεσσαλονίκη 1972, σ. 63. Β. Δ η μ η τ ρ ι ἄ δ η, Ἡ Κεντρικὴ καὶ Δυτικὴ Μακεδονία κατὰ τὸν Ἑβλιγιὰ Τσελεμπή, Θεσσαλονίκη 1973, σ. 177.

1. Τὸ πλεῖστον τῶν στοιχείων περὶ τῶν χωρίων τούτων βλ. εἰς «Μακεδ. Ἡμερολ.», 1911, σ. 133-134. Ἐν ἀξιόλογον μέρος τοῦ σλαβικοῦ πληθυσμοῦ ἐντὸς τῆς περιοχῆς Νεστραμίου (Nesgram) ἀναφέρει καὶ ὁ J. C v i j i ć (La péninsule Balkanique, Géographie Humaine, Paris 1918, σ. 157) ὅτι ἔχει ἐξισλαμισθῆ, ἄνευ ὁμῶς ἄλλης τινὸς διασαφήσεως.

κωδίκων, ἰδίως, καὶ τῆς συσχετίσεως πρὸς τὰ δεδομένα τοῦ Καταλόγου ἡμῶν ἐθεωρήθησαν ἀπαραίτητοι, διότι ἀποτελοῦν, ὡς θὰ φανῆ κατωτέρω, τὰς προϋποθέσεις, ἐπὶ τῶν ὁποίων θὰ στηριχθῆ, κατὰ πολὺ, ἡ ἀπόδοσις τῆς θλιβερᾶς ἱστορίας τοῦ ἐξιλαμισμού τῶν Βαλλαάδων.

5. ΠΡΟΕΛΕΥΣΙΣ ΤΩΝ ΒΑΛΛΑΑΔΩΝ

Ἐρχόμεθα ἤδη εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν περὶ τῆς προελεύσεώς των ἐξενεχθεισῶν γνωμῶν προτάσσοντες ἐκ τούτων τὰς ἀφισταμένας πολὺ ἢ ὀλίγον ἐκ τῆς κοινῆς ἀντιλήψεως ὅτι οἱ Βαλλαᾶδες ἦσαν ἐντόπιοι Χριστιανοὶ ἐξιλαμισθέντες.

Κατὰ μίαν ἄποψιν οἱ Βαλλαᾶδες ἦσαν Τοῦρκοι γνήσιοι ἐξελληνισθέντες διὰ τὴν μεθ' Ἑλλήνων συμβίωσίν των. Ὡς Τοῦρκους ἀπλῶς εἶδε καὶ ἐχαρακτήρισεν αὐτοὺς ὁ Leake, χωρὶς νὰ ἐνδιατρίψῃ μὲ τὴν προέλευσίν των καὶ μόνον ὁ Rouqueville ἔθεσε ζήτημα φυλετικῆς προελεύσεως διὰ τῆς ταυτίσεως τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Λεψίστης καὶ τῆς περιοχῆς τῆς πρὸς τοὺς κατιόντας ἐκ τῶν Βαρδαριωτῶν Τοῦρκων.

Τὰ καθ' ἕκαστα τῶν ἀπόψεων τούτων ἔχουν ὡς ἀκολούθως: Οἱ Βαλλαᾶδες ἦσαν:

Α'. ΤΟΥΡΚΟΙ

1. Γνήσιοι (Τοῦρκοι)

Τὴν ἄποψιν ταύτην παραδίδει μόνον ὁ Δ. Λουκόπουλος, καθ' ὅσον γνωρίζομεν, γράφων¹ «οἱ ὁπωσδήποτε ἀνεπτυγμένοι τῶν Βαλλαάδων παραδέχονται ὅτι ἦσαν Τοῦρκοι γνήσιοι, ἀλλὰ ἔχασαν τὴν γλῶσσάν των, ἐπειδὴ τόσα ἔτη ἔζησαν μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων». Συμπληρώνων δὲ ὁ ἴδιος συνεχίζει: «Ἡ ἰδέα αὕτη βεβαίως εἶναι ἐκ Τουρκικῆς παραδόσεως, τὴν ὁποίαν ἐνεστερνίσθησαν οἱ Βαλλαᾶδες διὰ νὰ δικαιολογήσουν τὴν ἑλληνικότητα τῆς γλώσσης των». Ἄλλ' ὅτι δὲν εὐσταθεῖ ἕνας τοιοῦτος ἰσχυρισμός, εἶναι περὶ τὸν νὰ ἐπιμείνῃ κανεὶς, διότι πολὺ παράξενον θὰ ἔθεωρεῖτο νὰ δεχθῆ κανεὶς ὅτι Τοῦρκοι καὶ Τουρκάλες ἀπέμαθον τὴν γλῶσσάν των ἐπὶ Τουρκοκρατίας².

1. «Λαογραφία», τ. Στ', σ. 117 σημ.

2. Τὰ ὀνόματα τῶν χωρίων τῶν Βαλλαάδων ὡς Πηλουρὺ, Πηγαδίτσα, Λικνάδες, Μεσολογῶσι, Τσακνοχώρι, Νησινίκος, Μεγάλον Σειρήνι, Κάστρο, Μηλιά, Κυρακαλή κ.λ. ὑπάρχοντα μάλιστα τὰ περισσότερα ἀπὸ τοῦ 1534 (εἰς τὴν μονὴν Ζάμπορδας καταγεγραμμένα) καὶ δυνάμενα νὰ ἀναχθῶν εἰς χρόνους πολὺ προγενεστέρους εἶναι μάρτυρες τῆς ἑλληνικότητος τοῦ πληθυσμοῦ τῶν Βαλλαάδων πολλῆς ἀξίας, ὅταν ἐμφυλοχωροῦν ὑποθέσεις ὡς ἡ ἀνωτέρω. Ἄλλὰ καὶ τὰ μὴ ἑλληνικῆς προελεύσεως τοπωνύμια τῶν Βαλλαάδων δὲν παρέχουν δειγμάτων ἐπιδράσεων ἐκ τῆς τουρκικῆς τοῦλάχιστον (διὰ τὰ ἐκ τῆς σλαβικῆς,

2. Ἀπλῶς Τοῦρκοι (Leake)

Κατὰ τὴν ἀπὸ 2 Σεπτεμβρίου μέχρι 7 ἰδίου τοῦ 1805 περιήγησίν του ἐντὸς τῆς περιοχῆς τῆς κοιλάδος τοῦ Ἄνω Ἀλιάκμονος ὁ Leake προκειμένου περὶ τῶν Γρεβενῶν καὶ τῶν πέριξ χωρίων τῆς περιφερείας, ὡς καὶ περὶ τῆς Ἀνασελίτισης, διαστέλλει ἀπὸ τὰ μὴ χριστιανικὰ τὰ τουρκικὰ χωρία, ὅσα συναντᾷ καθ' ὁδὸν ἢ μνημονεύει κατὰ πληροφoρίας χωρὶς νὰ κάμνη λόγον περὶ τῆς γλώσσης τῶν κατοίκων αὐτῶν, τῆς προελεύσεώς των ἢ τινος ἰδιαιτέρας προσωνυμίας αὐτῶν. Οὕτω προερχόμενος ἐξ Ἰωαννίνων-Μετσόβου καὶ κατελθὼν τὴν ἀπὸ Κρανιάς καὶ Κηπουριοῦ ὁδὸν φθάνει εἰς Γρεβενὰ καὶ ἐκεῖθεν διελθὼν τὸν Ἀλιάκμονα εἰς Σιάτισταν καὶ Σέλιτσαν, ὅθεν μέσφ Βογατσικοῦ—ἀριστέρα ἔχων τὸν ροῦν τοῦ Ἀλιάκμονος—εἰς Καστορίαν¹. Εἰς τὰ Γρεβενὰ διαπιστώνει τὴν ὑπαρξίν τουρκικῆς συνοικίας «Turkish Mahala» περιλαμβανοίσης 80 οἰκογενείας ἔναντι 20 ἑλληνικῶν σπιτιῶν κειμένων εἰς ἀπόστασιν 1.000 μ.

Οἱ Τοῦρκοι, τοὺς ὁποίους εὐρίσκει ὁ Leake εἰς τὰ Γρεβενὰ, εἰς ξεχωριστὴν συνοικίαν, δὲν θὰ εἶχε κανεὶς λόγους νὰ ἀμφιβάλλῃ ὅτι δὲν ἦσαν κατὰ μέγα μέρος οἱ πρόγονοι τῶν μέχρις ἐσχάτων ὁμιλοῦντων τὴν ἑλληνικὴν Βαλλαάδων Τούρκων ἔναντι τῶν ὀλίγων Ἑλλήνων Χριστιανῶν, οἱ ὅποιοι κατὰ τὴν μικρὰν συνοικίαν «Βαρόσι» καλουμένην, ὅτι δηλαδὴ καὶ ὁ πληθυσμὸς κατὰ τὴν σύστασίν του καὶ ἡ διάταξις αὐτοῦ ἐντὸς τῆς κομποπόλεως (Γρεβενὰ) ἦσαν, ὅπως σχεδὸν καὶ μέχρι τῶν τελευταίων τῆς Τουρκοκρατίας χρόνων.

Μεγάλος ἀριθμὸς, γράφει ὁ Leake, μικρῶν τουρκικῶν χωρίων «Turkish Villages» εὐρίσκειται περὶ τὴν κεντρικὴν θέσιν τῶν Γρεβενῶν ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ ὀρεινὰ οἱ Τοῦρκοι τῶν Γρεβενῶν κατέχουν τὰ χαμηλότερα καὶ πλουσιώτερα μέρη², τὰ δὲ μᾶλλον μεγαλύτερα εἰς πληθυσμὸν χωρία εἶναι τὸ Τσοῦρχλι καὶ τὸ Κρίφτσι «Tjurkli and Krýftissa».

Κατὰ τὴν ἀπὸ Γρεβενῶν εἰς Σιάτισταν ὁδὸν σημειώνει τὸ Γκομπλάρι «Kubla», ὡς μικρὸν τουρκικὸν χωρίον καὶ τὸ ὁμοίως συστάσεως πληθυσμοῦ

ὡς Βίνιανη, Βρόστιανη, Ντόβριανη, Σιρόστιανη, Βελίστι, Κρίφτσι, Λεβίστι, Δουβρούνιστα, Τόριστα, Βίτισστα, Γκάλιστα, Δοβράντοβο, Ρέζιν, Ρέντα κ.λ. βλ. καὶ M. V a s m e r, Die Slaven in Griechenland, Berlin 1941, σ. 178 κ.έ.), διότι ἡ ἐξισλάμισις δὲν ἦτο βαθεῖα οὐδ' ὀλοκληρωτικὴ. Ἐναντι τούτων τὰ ὀνόματα τῶν Κονιαροχωρίων ὡς: Ντεμιρτζιλέρ, Τζιτζιλέρ, Σιαϊνλέρ, Ἰσκιουπλέρ, Κιτσελέρ, Μπουγιούκ Τεκελέρ, Κουτσιοῦκ Τεκελέρ, Καρατζιλάρ, Τοπτσιλάρ, Καραμπουτζιλάρ, Κουτσιοῦκ Ἄμπάρ, Γενήκιοι, Καλιόμπασι κ.λ. —τῆς περιφερείας Κοζάνης μόνον ἀναφέρω—εἶναι ὑπὲρ ἱκαναί μαρτυρίαι περὶ τοῦ πόσον γνησιοὶ (Τοῦρκοι) ἦσαν οἱ κάτοικοι τῶν ἐπιβαλόντες τὴν γλώσσάν των εἰς τοὺς χώρους, ὅπου εἶχον ἐγκατασταθῆ.

1. L e a k e, Travels, ἔ.ἀ., τ. I, σ. 302, κ.έ.

2. Αὐτόθι, σ. 304.

Δοβράντοβο «Donrádo», ὡς καὶ τὴν Γιάγκοβην «Jánkono», τουρκικὸν χωρίον ὀλίγον πρὸ τῆς Σιατιστιῆς.

Τὴν περιοχὴν τῆς Ἀνασελίτισης μὲ πρωτεύουσαν τὴν Λεψίσταν καθορίζει ἐκ τῆς ἀντιπέρας τοῦ Ἀλιάκμονος περιοχῆς, ἐκ Σελίτισης.

«Ἡ περιοχὴ τῆς Ἀνασελίτισης μὲ πρωτεύουσαν τὴν τουρκικὴν Lapsista, λέγει¹, ἡ ὁποία ἐκτείνεται ἐναντι ἡμῶν, κατὰ μήκος τῆς ἀντιθέτου πλευρᾶς τοῦ ποταμοῦ, σύγκειται πρὸς τὰ ἄνω ἐξ 100 χωρίων, τὸ μεγαλύτερον μέρος τῶν ὁποίων εἶναι μικρά. Τὸ ἡμισυ τοῦ ἀριθμοῦ τούτων εἶναι τουρκικά». Τὰ χωρία τῆς Ἀνασελίτισης ἦσαν πράγματι μικρά, αἱ πληροφορίες ὁμοῦς τοῦ Leake ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν καὶ ἰδίως τὴν σύστασιν τοῦ πληθυσμοῦ τῶν ἐχόντων παραδοθῆ κατὰ προσέγγισιν χωρὶς καμμίαν ἐπὶ πλέον διασάφησιν ὡς πρὸς τὸ ἀμιγρὸς ἢ μικτὸν τοῦ πληθυσμοῦ ἐκ Μουσουλμάνων (Τούρκων) ἢ Ἑλλήνων τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ χωρίου.

Μετὰ τὸ Βογατσικὸν διασχίζων τὸν Ἀλιάκμονα ἐπισκέπτεται τὸ Μπουμπούστι «Bobúshiti», μικρὸν τουρκικὸν χωρίον κείμενον εἰς τὴν κορυφὴν ἐνὸς ἀποτόμου ὑψώματος παρὰ τὸν ποταμόν². Τὸ Ζελιγκόστι «Zelogósh» καὶ ἡ Χρούπιστα «Kriúpista» εἶναι, κατὰ τὸν ἴδιον, τουρκοχώρια ἐπίσης³. Ὅτι τὸ Μπουμπούστι δὲν ἦτο καθαρὸν τουρκοχώρι καὶ τὸ Ζελιγκόστι καὶ ἡ Χρούπιστα ἦσαν κόνιαροχώρια, ἐλέχθη ἤδη ἀνωτέρω.

Ἐξ ὅλων τῶν ἄνω διαπιστώσεων τοῦ Leake περὶ τῶν ἀνθρώπων τῆς περιοχῆς ἀπὸ Γρεβενῶν μέχρι Χρουπίστις προκύπτει γενικώτερον ὅτι Τούρκοι ὑπῆρχον ἤδη ἐντὸς αὐτῆς πρὸ τοῦ 1805, ἐὰν ὁμοῦς οἱ Τούρκοι οὗτοι ὄνομάζοντο Βαλλαῶδες, ἐὰν ἐγνώριζον μόνον τὴν ἑλληνικὴν καὶ δὲν διέφερον τῶν περιοίκων παρὰ μόνον κατὰ τὴν θρησκείαν ἢ ἦσαν Τούρκοι ἐπῆλυδες κ.λ. οὐδὲν λέγεται τὸ συγκεκριμένον.

Κατὰ τὰ ἰσχύοντα ἄλλωστε εἰς τὴν ὀθωμανικὴν ἐπικράτειαν ἡ θρησκεία ὡς εἰδοποιὸς διαφορὰ ἦτο ἐπαρκὲς τεκμήριον τοῦ ἔθνικοῦ αἰσθηματοῦ καὶ τῆς διαστολῆς τῶν πληθυσμῶν, ὡς καὶ ἐν προκειμένῳ διὰ τὸν Leake, ἐναντι ἄλλων στοιχείων: τοῦ ὁμογλώσσου, ὁμοφύλου, ὁμαίμου κ.λ. Ὁμάδας ἑλληνογλώσσων ἢ ἔθνικῆ ἡμῶν ἱστορία ἔχει νὰ μνημονεῖσθαι καὶ τοὺς Τουρκοκρήτας καὶ τοὺς ἐξισλαμισθέντας Λαζοὺς τοῦ Πόντου⁴. Ἐξισλαμισμέναι ὁμάδες καὶ οἱ Τουρκαλβανοὶ ἐν Ἀλβανίᾳ ὡς καὶ οἱ Πομάκοι ἐν Θράκῃ.

3. Βαρδαριῶται Τούρκοι (Rouqueville)

Μετὰ τὸν Leake τὸ ἐπόμενον ἔτος (1806) ὁ Rouqueville ἀπὸ τῆς ἰδίας

1. Leake, Travels, ἔ.ἀ., σ. 317, 321

2. Αὐτόθι, σ. 322.

3. Αὐτόθι, σ. 333.

4. Βλ. Ἰ. Βογιατζίδην, «Ἐπετηρὶς τῆς Φιλοσ. Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης», Β' (1932) 95 κ.έ.

ἀφειρησίας ἐκκινήσας καὶ διὰ τῆς αὐτῆς ὁδοῦ φθάνει εἰς τὰ Γρεβενὰ καὶ ἐκεῖθεν—δεξιὰ ἔχων τὸν ῥοῦν τοῦ Ἀλιάκμονος—εἰς Λεψίσταν διὰ νὰ συνεχίσῃ τὸ ταξιδιὸν του πρὸς Καστορίαν καὶ ἐκεῖθεν νὰ ἔλθῃ μέσῳ Βογατσικοῦ-Δριανόβου-Σελίτσης εἰς Σιάτισταν διασχίζων οὕτω σχεδὸν ὄλην τὴν κοιλάδα τοῦ ἄνω Ἀλιάκμονος.

Θὰ ἴδωμεν κατὰ πρῶτον, ποίας πληροφορίας παρέχει, ἐνδιαφερούσας τὸ θέμα μας, κατὰ τὴν μέχρι Λεψίστης ἀφίξιν του, διότι ἕως ὅτου φθάσῃ εἰς αὐτὴν ὀμιλεῖ μὲν περὶ ὑπάρξεως τουρκικῶν, μωαμεθανικῶν χωρίων, δὲν κάμνει ὅμως κανένα λόγον περὶ προελεύσεως τούτων. Ἦτοι πρὶν ἔλθῃ εἰς Γρεβενὰ σημειώνει¹ κάτω ἀπὸ τὴν Πηγαδίτσαν τὴν ὑπαρξίν ἐνὸς τεκῆ ντερβισάδων, μεταξὺ τῶν ὁποίων κατὰ σύμπτωσιν εὐρίσκεται καὶ ἓνας Γάλλος αἰχμαλωτισθεὶς εἰς τὴν μάχην τῆς Νικοπόλεως τὸ 1798, ἐξιλαμισμένος. Σημειώνει ἐπίσης κατωτέρω τὸ Χάνι τοῦ Βαγιαζήτ, ὅπου τὸν ἀνέμενον πολλοὶ μπέηδες, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ Ἀντέμ μπέης, ἀνεψιὸς τοῦ Βεζῆρ Ἀλή² καὶ εἰς τὸ Βενέτικο, παραπόταμον τοῦ Ἀλιάκμονος, βλέπει πέντε τόξα πέτρινα, ὑπολείμματα μιᾶς μεγάλης γεφύρας κατασκευασθείσης κατ' αὐτὸν παρὰ τοῦ κατακτητοῦ Βαγιαζήτ Ἰλντερίμ.

Τὰ Γρεβενὰ εὐρίσκει³ μὲ 150 οἰκίας εἰς δύο συνοικίας, τὴν ἄνω, ὅπου ἡ Μητρόπολις καὶ Ἑλληνικὸν Σχολεῖον, καὶ τὴν κάτω κατοικουμένην ἀπὸ Τούρκους (σαράϊ μουσελίμη, κατῆς).

Μετὰ τὰ Γρεβενὰ δὲν διασαφηνίζει τὴν σύστασιν τοῦ πληθυσμοῦ τῶν χωρίων, τὰ ὁποῖα σημειώνει, ἦτοι τὸ Σερῖνι, τὸ Γκομπλάρι μὲ 20 οἰκογενείας, τὸ Τσοῦρχλι, τὴν Σιπάταν (Srata) τὴν Γκρεβενίτσαν. Δὲν βλέπει μάλιστα, γράφει, χωρία, διότι ταῦτα εἶναι συνήθως μακρὰν τῶν δρόμων τῶν πολὺ ἐν χρήσει, οἱ ὅποιοι ἠδύναντο νὰ ἐπισύρουν τὴν προσοχὴν τὴν ἐνοχλητικὴν τῶν Τούρκων. Μετὰ τὸ Σούμπινο καὶ τὸ Κρίφτσι ἀναφέρει τὴν Τραπεζίτσαν, κειμένην δεξιὰ καθὼς κατευθύνεται πρὸς Λεψίσταν, καὶ τὸ Πηλωρὺ (Piliogi), διὰ τοῦ ὁποίου διέρχεται, χωρία ἀμφότερα συγκείμενα ἐκ 50 οἰκογενειῶν «Mahométones»⁴. Ὁμοίως τὴν Βίνιανην (Vinia), ἄλλο χωρίον τουρκικόν· τὸ Μαρτσιῖσι (Marchista) ξεκαθαρίζει ὡς τσιφλικὶ ἐξ Ἑλληνικῶν. Ἀπὸ τὰ χωρία τῶν Βεντζίων-Γρεβενῶν ἀναφέρει τοὺς Ἀγαλαίους καὶ τὸ Βέντζι (Galeos et Vendgia), χωρία ἐξ 100 οἰκογενειῶν τουρκικῶν, κείμενα ἄνω ἀνατολικῶς τῆς Σιατίτσης⁵.

1. Rouqueville, Voyage, ἔ.α., τ. 2, σ. 490 κ.ε. Αἱ παραπομπαὶ γίνονται εἰς τὴν Β ἔκδοσιν. Ἡ Α' ἔκδ. ἔγινε τὸ 1820, μετὰ 15 ὄ' ἔδημοστημιεύθη τὸ ἔργον τοῦ Leake χωρὶς νὰ υἱοθετηθῇ ἡ γνώμη τοῦ Rouqueville περὶ τῆς προελεύσεως τῶν Μωαμεθανῶν τῆς περιουχῆς παύτης ἐκ Βαρδαριωτῶν Τούρκων.

2. Αὐτόθι, σ. 492.

3. Αὐτόθι, σ. 495.

4. Αὐτόθι, σ. 508.

5. Αὐτόθι, τ. 3, σ. 83.

Τὴν εἰς Λεψίσταν ἄφιξίν του, ὑποδοχὴν κ.λ. περιγράφει μὲ ἀρκετάς λεπτομερείας χρησίμους ὅπως δὴποτε καὶ χαρακτηριστικὰς τοῦ τρόπου ζωῆς τῶν κατοικῶν τῆς πόλεως μὲ τὸν ἀγιάνην της καὶ τοὺς πολλοὺς μπέηδες κ.λ.· δὲν περιορίζεται ὅμως μόνον εἰς αὐτάς. Ἐνατρέχει εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς πόλεως καὶ τὴν ἴδρυσίν της δημιουργῶν δι' ὧσων γράφει θέμα οὐσίας εἰς τὴν προέλευσιν τῶν κατοικῶν της. «Ἡ πόλις, λέγει, Λεψίστα ἢ Λεψίνι, τὴν ὁποίαν οἱ Ἕλληνες ὀνομάζουσι Ἀνασελίτσαν, ἐκτίσθη τὸν ἸΔ' αἰῶνα δι' ἀποικίας ἐξισλαμισθέντων Βαρδαριωτῶν»¹, τοὺς ὁποίους οἱ σουλτάνοι ὑποκατέστησαν εἰς τοὺς Χριστιανούς, τοὺς ὁποίους εἶχον σφάζει ἢ ἐξανδραποδίσει. Ὁ Βαγιαζήτ, συνεχίζει, ὁ ἐπνομαζόμενος Ἰλντερμὶ ἢ Κεραυνός, ἐπέφερε πρῶτος τὴν ἐρήμωσιν εἰς αὐτὴν τὴν περιοχὴν· καταληφθεῖσα κατόπιν παρὰ τοῦ Μουράτ Β', ἐπέσυρε τὴν προσοχὴν τοῦ Μωάμεθ Β', ὁ ὁποῖος τὴν κατέλαβε, μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως διὰ τὴν δώση μίαν ὀργάνωσιν νέαν εἰς τὴν ἐρημωθεῖσαν Ἑλλάδα.

Προκειμένου περὶ τῆς πρὸς βορρᾶν τῆς Λεψίστης περιοχῆς αἱ λεπτομερειαὶ τοῦ Rouqueville εἶναι ἐνδιαφέρονσαι. Ἀπὸ τῆς δεσποζούσης θέσεως τοῦ χωρίου Σιαρμπάδες διελθὼν τὸν ποταμὸν Γραμούσην καὶ τὸ χωρίον Βαῖπες βλέπει καὶ σημειῶναι τὸ Δίσπλαρον ἀνατολικῶς, τὸ Μπουμπούστι πρὸς Β, περαιτέρω δὲ τὸ Χουτούρι καὶ Κωσταράζι «χωρία κατοικοῦμενα ὑπὸ πληθυσμοῦ μικτοῦ ἐκ χριστιανῶν καὶ μωαμεθανῶν Βαρδαριωτῶν»².

1. Αὐτόθι, τ. 2, σ. 509, Καὶ ὁ Δ. Ἀ ρ γ υ ρ ι ἄ δ η ς, Γεωγραφικὸν Λεξικόν, Θεσσαλονικὴ 1870, σ. 84 γράφει «Ἀνασελιτζα (ἢ αὐτὴ καὶ Λεψῆσι) πολίχην ἀθλία εἰς τὴν δυτικὴν Μακεδονίαν... κτισθεῖσα κατὰ τὴν δεκάτην τετάρτην ἑκατονταετηρίδα ὑπὸ χριστιανῶν Ἑλλήνων μεταβάντων καὶ πρὶν καὶ μετὰ εἰς τὸν Ἰσλαμισμὸν καὶ γνωστῶν ὑπὸ τὴν ὀνομασίαν Βαλλιαδῶν...». Ἐχομεν ἤδη σημειῶσαι (Μ ι χ. Κ α λ ι ν δ έ ρ η, Ὁ κώδιξ, ἔ.ἀ., σ. 19-20) ὅτι Ἀνασελίτσα ἔκαλεῖτο ἡ ἐπαρχία, τὸ Λεψίστι δ' ἦτο τὸ κέντρον, ἢ πρωτεύουσα τῆς ἐπαρχίας (Ἀνασελίτσης).

2. Rouqueville, Voyage, ἔ.ἀ., σ. 515. Πρὸς βορρᾶν τῆς Λεψίστης πέραν τοῦ χωρίου Σιαρμπάδες καὶ μετὰ τὸ Βελίτσι εὐρίσκεται «οὐ Βέλους» ποταμός· τοῦτον κατὰ τὸ πιθανώτερον ὀνομάζει ὁ Ρ. Γραμούσην (Gramoussi), ὡς λόγιον Ἰσῶς πλάσμα ἐκ τοῦ δρους Γράμμου, κειμένου ὅμως βορειότερον. Gramoussi μετὰ τῶν ἀξιολογητέρων παραποτάμων τοῦ Ἀλιάκμονος ἀναφέρει καὶ ὁ Ν ι κ ο λ α ῖ δ η ς (Les Turcs, τ. Β', σ. 211). Ὁ παραρρέων τὴν Λεψίσταν μικρότερος παραπόταμος τοῦ Ἀλιάκμονος πρὸς Β καὶ πρὸ τοῦ χωρίου Σιαρμπάδες εἶναι γνωστός μὲ τὸ ὄνομα: Λιβίν (τού), βλ. Ἀ ν τ. Κ ε ρ α μ ο π ο ὑ λ ο υ, Ἐρευναι ἐν Δυτ. Μακεδονίᾳ, Ἀπόσπασμα ἐκ τῶν Πρακτικῶν τῆς Ἀρχ. Ἐταιρ., 1933, σ. 67 καὶ Ν. Π α π α δ ἄ κ η ν, «Ἀθηνᾶ» ΚΕ' (1913) 445. Καὶ χαράδρα εἰς τὸ ἐγγὺς τῆς Λεψίστης χωρίον Λόπες πρὸς τὸν δημόσιον δρόμον ὀνομάζεται «τὰ Λιβίνια». Τὸ ὄνομα τοῦ ποταμοῦ «Λεβίνιον» ἀναφέρει καὶ ὁ καθηγητὴς Κ. Ἀ γ γ ε λ ῆ ς (Λεῦκωμα Νομοῦ Κοζάνης, 1930, σ. 28) πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς γνώμης του ὅτι ἡ Λεψίστα εἶναι ἡ ἀρχαία Λεβαῖα. Λαψίστα· καὶ χωρίον τῶν Κουρέντων Ἰωαννίνων, Ἀ ρ α β α ν τ ι ν ο ὦ, Χρονογρ., ἔ.ἀ., σ. 95.

Σιαρμπάδες· δὲν εἶναι ἀκριβῆς ἡ πληροφορία τοῦ Ρουκι. ὡς πρὸς τὸν πληθυσμὸν τοῦ χωρίου Σιαρμπάδες διὰ τῆς γενικῆς διατυπώσεώς του «Χωρία κατοικοῦμενα ὑπὸ πληθυσ-

Ἐπιστρέφων δ' ἐκ Καστορίας καὶ εὐρισκόμενος εἰς Βογατσικόν, κωμόπολιν ὑπὸ τὸν Σιατίστην καθαρῶς ἑλληνικὴν, ἐξαγγέλλει μεγάλας ἀποκαλύψεις εἰς τὴν ἐπιστήμην τῆς γεωγραφίας διὰ τῆς ἀνευρέσεως πληθυσμοῦ Βαρδαριωτῶν, οἱ ὅποιοι ἔχον ἐγκατασταθῆ εἰς τὴν Μακεδονίαν ἀπὸ τοῦ δου αἰῶνος... «Ἐγνώρισα, λέγει, κατοίκους, οἱ ὅποιοι κατὰγονται ἐκ τῶν Βαρδαριωτῶν, ἀλλ' ἀπέμειναν χριστιανοί, οἱ ὅποιοι ἀπὸ πατρὸς εἰς υἱὸν πάντες ἦσαν κτίσται ἐξασκοῦντες τὸ ἐπάγγελμά των εἰς Κων/λιν καὶ εἰς τὰς κυριωτέρας πόλεις τῆς (τουρκικῆς ἐπικρατείας)¹. Εὐρισκόμενος δ' εἰς Σιάτισταν ὁμιλεῖ περὶ τοῦ κεφαλοδέσμου τῶν γυναικῶν, ὁ ὅποιος εἶχεν ἐπάνω τὴν βαρδαριωτικὴν μίτραν, εἰς τὴν ὁποίαν προσηρτάτο τὸ κόκκινο φέσι,² παραπέμπει μάλιστα καὶ εἰς σημειώσιν, ὅπου περὶ ὁμοιότητος τῆς βαρδαριωτικῆς κομώσεως, καλουμένης ἀγγουρωτόν, πρὸς τὴν τῶν Περσῶν.

Διὰ τῶν ὡς ἀνωτέρω γραφομένων ὑπὸ τοῦ Ρ. περὶ ἐγκαταστάσεως Βαρδαριωτῶν Τούρκων εἰς τὴν Ἄνασέλτισαν τὸ περὶ Βαλλαάδων θέμα καθίσταται συνθετώτερον. Πρῶτον διότι διασπῶνται τοῦ ἐνιαίου φαινομένου οὕτως εἰπεῖν, τῆς ἐξισλαμίσσεως, οἱ τῶν Γρεβενῶν καὶ τῆς περιοχῆς τῶν μωαμεθανοῦ Τούρκου (κατὰ τὰ διαπιστωθέντα ὑπὸ τοῦ ἰδίου καὶ τοῦ Leake), ἐὰν ἐγίνετο ἀποδεκτὸν ὅτι οἱ τῆς πόλεως Λεψίστης ἄποικοι Βαρδαριῶται τοῦ ΙΔ' αἰῶνος ἦσαν ἐξισλαμισμένοι. Δεχόμενοι ἔπειτα ὅτι οἱ κάτοικοι, τοὺς

σμοῦ μικτοῦ. Οἱ Σιαρμαπέδες δὲν εἶχον Βαλλαάδες τὸ 1797 εἰς τὸν κατάλογον τοῦ Νεοφύτου (Μι χ. Κ α λ ι ν δ έ ρ η, Σημειώματα Ἱστορικά, σ. 43, καὶ τοῦ ἰδίου ο, Γραπτὰ Μνημεῖα, σ. 50, καὶ ἀπὸ Κώδικα Ζάμπορδας, σ. 62) δὲν εἶχον καὶ μέχρι τῶν ἡμερῶν μας (Βαλλαάδες), ἐνῶ τὸ Βαίπες ἦτο καθαρὸν Τουρκοχώρι πρὸ τοῦ 1797, καθ' ἃ ἔχομεν εἶπει ἀνωτέρω.

Δίσταπον' δὲν εὐρίσκεται πρὸς Α διὰ τὸν ἀνερχόμενον ἀπὸ Λεψίστης πρὸς Καστορίαν, ἀλλὰ πρὸς τὰ ΒΔ, εἰς τὰς ὑπερείας τῶν ὄρέων (τὰ Ὀντρια ἢ Ὀντρα).

Μπουμπούστι ἢ Bobista κατὰ τὸν Ρουqu. εὐρίσκεται ὄντως πρὸς Β. Ὁ κατάλογος τοῦ Νεοφύτου τὸ 1797 ἀναγράφει τὸ Μπουμπούστι, ὡς εἶδομεν, «τουρκοχώρι, ἐν ᾧ καὶ Χριστιανοί», ὁ Leake ὡς μικρὸν τουρκικὸν χωρίον, ὁ Νικολαΐδης (ἔ.ἀ., σ. 214) Baboust μὲ 120 οἰκίας ἑλληνικὰς καὶ τουρκικὰς, ὁ Weigand (Die Aromunen, Leipzig 1895, τ. I, σ. 128) Bubušta τὸ πρῶτον ἑλληνικὸν χωρίον ἐκ Βαλλαάδων.

Χουτούρι' Touri κατὰ τὸν Ρουqu. Φαίνεται ὅτι παρήκουσεν ἢ κατὰ λάθος ἀνέγραψε μόνον Touri ἀντὶ Χουτούρι, ὄντως μικτὸν χωρίον (βλ. Κ α λ ι ν δ έ ρ η, Γραπτ. Μνημ., σ. 49, 62).

Coustourachi κατὰ τὸν Rouqueville. Δὲν εἶναι ἄλλο ἀπὸ τὸ Κωσταράζι παρὰ τὸ Βογατσικόν. Αὐτὸ εἶδεν ὄντως μακρόθεν ὁ Ρουqu. καὶ ἐσημείωσεν. Ἄλλ' ὡς πρὸς τὸν πληθυσμὸν δὲν εἶχον πληροφορήσει καλῶς τὸν Ρ., διότι τὸ Κωσταράζι εἶχε μόνον Ἑλληνας (βλ. καὶ Μι χ. Κ α λ ι ν δ έ ρ η, Γραπτὰ Μνημεῖα, σ. 62 μὲ 27 ὄνομα χριστιανῶν).

Ταῦτα πρὸς διασάφησιν καὶ τῆς σημειώσεως τοῦ Κυριακίδου (ἔ.ἀ., σ. 464) ἐχούσης οὕτω: «Παραθέτω τὰ ὀνόματα, ὅπως τὰ γράφει ὁ Ρ., διότι δὲν ταυτίζονται ἀπολύτως πρὸς τὰ σήμερον γνωστὰ ὀνόματα τῶν χωρίων τῶν Βαλλαάδων».

1. Ρο u q u e v i l l e, Voyage, τ. 3, σ. 75. Ἡ κυρία, εἰς τῆς ὁποίας τὸ σπιτὶ ἐφιλοξενήθη ὁ Ρ. εἰς Βογατσικόν ἐγνώριζε τὴν γαλλικὴν.

2. Αὐτόθι, σ. 81 καὶ σημ. Ἄλλὰ καὶ τὸ ἐπὶ τῆς μίτρας φέσι δὲν ἦτο ἐκ τῶν ἐντοπίων καλυμμάτων.

ὁποίους ἐγνώρισεν (ὁ Ρ.) εἰς Βογατσικὸν ὡς κτίστας κυρίως, ἦσαν καὶ αὐτοὶ Βαρδαριῶται Τοῦρκοι ἐκ τῶν εἰς τὴν Μακεδονίαν ἐγκατασταθέντων ἀπὸ τοῦ Η' αἰῶνος, καὶ κατὰ τὸν ἴδιον (Ρ.) εἶχον ἀπομείνει Χριστιανοὶ «restés chrétiens», τὸ ζήτημα τῶν Βαρδαριωτῶν θὰ εἶχε σχέσιν πρὸς τοὺς Βαλλαᾶδες μόνον ὡς πρὸς τοὺς χρονοῦς ἐξισλαμισμού μέρους ἐξ αὐτῶν κατὰ τὰ ἀρχέτυπα τῶν πυρῆνων τῆς Λεπίστης, τῶν ὑπολοίπων ἀντιστάντων ὡς Χριστιανῶν καὶ συνιστάντων ἀπλῶς τοὺς ἐπήλυδας κατοίκους τῆς περιοχῆς. Ἄλλὰ ποία μαρτυρία θετικὴ προσάγεται ἐπὶ τοῦ μᾶλλον ἐπιμάχου πρωτίστως σημείου, τοῦ ἐάν τὴν Λεψίσταν ἴδρυσαν ὄντως τὸν ΙΔ' αἰῶνα ἄποικοι Βαρδαριῶται ἐξισλαμισμένοι;¹

Οὐχὶ μικρὸν ἔπειτα κώλυμα διὰ τὴν παραδοχὴν, ὅτι οἱ τῆς Λεψίστης καὶ τῆς περιοχῆς τῶν Βαρδαριῶται ἔστω, ἦσαν ἐξισλαμισμένοι πρὸ τοῦ ΙΔ' αἰῶνος (καὶ ἀπὸ τοῦ Η'); ἀποτελοῦν αἱ θρησκευτικαὶ πεποιθήσεις. Ἐφ' ὅσον οἱ Βαλλαᾶδες, σχεδὸν ὅλοι, ἐν οἷς καὶ οἱ τῆς Λεψίστης, ἦσαν μπεκταςλῆδες, τοῦτο σημαίνει ὅτι μόνον μετὰ τὴν σταθεροποίησιν τῆς κατακτήσεως ἀπὸ τῆς ἐντάξεως νέων Χριστιανῶν εἰς τὰ γενιτσαρικὰ τάγματα τοῦ Χατζῆ Μπεκτὰς καὶ μέχρι τοῦ 1670 ἔτους καταργήσεως τοῦ παιδομαζώματος, ἦτο δυνατόν νὰ ἀπέβησαν Μουσουλμάνοι².

1. Ὁ Κ υ ρ ι α κ ῖ δ η ς ἔγραψε σχετικὰ μὲ τὸν χρόνον, εἰς τὸν ὅποιον ἦσαν ἐγκατεστημένοι Βαρδαριῶται Τοῦρκοι, ἦτοι ἀνατολικώτερον καὶ παρά τὸν Ἄξιόν ποταμόν, ὅθεν καὶ τὸ ὄνομά των (Bardar ἢ Vardar, Rouqu. τ. 3, σ. 74 σημ.) καὶ ἄλλα περὶ τῆς Ἐπισκοπῆς Βαρδαριωτῶν πληροφορία, (Βυζαντιναὶ μελέται II-V, σ. 252 κ.ε., 258, «Μακεδονικά» 2 (1941-1952) 464-5). Περὶ τῆς Ἐπισκοπῆς Βαρδαριωτῶν βλ. Ο. Τ α f ρ α λ ι, Thessalonique au quatorzième siècle, σ. 43, Δ. Ζ α κ υ θ η ν ὄ ν, «ΕΕΒΣ» ΚΑ' (1951) 207-8, ὅπου καὶ ἄλλη σχετικὴ βιβλιογραφία. Βλ. καὶ Μ ι χ. Ἄ θ. Κ α λ ι ν δ ἔ ρ η, Τὰ λυτὰ ἔγγραφα τῆς Δημοτ. βιβλιοθήκης Κοζάνης, Θεσσαλονίκη 1951, σ. 10. Γ. Κ ο ν ἰ δ ἄ ρ η ν, Περὶ τῆς πρώτης μνείας τῆς ἐπισκοπῆς Βαρδαριωτῶν Τοῦρκων. Ἀνάτυπον ἐκ τῆς «Θεολογίας» ΚΓ' (1952) 12 καὶ Γ. Ι. Θ ε ο χ α ρ ῖ δ η ν, Κατεπανίκια Μακεδονίας. Περὶ τοῦ κατεπανικίου Βαρδαρίου, Θεσσαλονίκη 1954, σ. 34-37. Ὁ ἴδιος (Κυριακίδης) ὑπεστήριξεν ὅτι οἱ Βαρδαριῶται οὗτοι δὲν ἔχουν σχέσιν οὔτε πρὸς τοὺς Πέρσας τοῦ Θεοφύβου, τοὺς ὁποίους ὁ Θεόφιλος (829-842) εἶχε διασπείρει ἀνά δύο χιλιάδας εἰς τὰ θέματα, ἀποκαταστήσας αὐτοὺς εἰς τούρμας, οὔτε καὶ πρὸς τοὺς Βαλλαᾶδες θεωρήσας περιεργον τὴν πληροφορίαν τοῦ Rouqueville ὅτι εἶδεν εἰς χεῖρας Βαρδαριωτῶν (δηλ. Βαλλαάδων) εὐαγγέλιον εἰς τουρκικὴν γλῶσσαν πρὸς χρῆσίν των. (Ἡ διατύπωσις ὁμοῦ τοῦ Rouqueville «fragments des évangiles», εἰς τὴν τουρκοταταρικὴν, σημαίνει δυσχερεστέραν τὴν χρονολόγησιν). Ὁ Τ α f ε λ (De Thessalonica ejusque agro. Dessertatio geographica, Berolini, 1839, σ. 77 κ.ε.) εἶχεν ἀποδεχθῆ τὰ ὑπὸ τοῦ Ρ. γραφέντα περὶ ἐγκαταστάσεως Τοῦρκων Βαρδαριωτῶν εἰς τὴν περιοχὴν Ἄνασελίτης, ἐνθ' οἱ W a c e - T h o m p s o n, θεωρήσαντες τὴν γνώμην τοῦ Ρ. ὡς μίαν θεωρίαν, ἣ ὁποία δυσκόλως φαίνεται δυνατὴ, ἐχαρακτήρισαν τοὺς Βαλλαᾶδες ὡς ἓνα μυστηριώδη λαὸν (The Nomads, ἔ.α., σ. 29-30).

2. Ἄ ρ α β α ν τ ι ν ὄ ν, Χρονογραφία, ἔ.α., τ. Α', σ. 224. Ἡ προταθεῖσα τὸ 1703 ἀνανέωσις τῆς ἀρπαγῆς χριστιανοπαίδων δὲν ἐπραγματοποιήθη. Ὁ J. C v i j i é, La péninsule, ἔ.α., σ. 129-130 ὡς ἔτος καταργήσεως τοῦ παιδομαζώματος γράφει τὸ 1676.

Ἐκτὸς τούτου ἡ χρῆσις τοῦ οἴνου, ἀπαγορευομένη εἰς τοὺς μουσουλμάνους, ἡ σπανία πολυγαμία, συνήθως μία ἦτο ἡ σύζυγος τοῦ Βαλλαᾶ, καὶ πλῆθος δοξασιῶν καὶ πεποιθήσεων θρησκευτικῶν, ὡς καὶ λατρευτικῶν πράξεων χριστιανικῶν, ἦθδν καὶ ἐθίμων μετὰ τῆς γλώσσης ἐν τῷ συνόλῳ καὶ ἐν λεπτομερείαις ἀποτελοῦν σοβαρώτατα κωλύματα διὰ τὴν ἀποδοχὴν τῆς γνώμης περὶ προελεύσεως τῶν Βαλλαᾶδων γενικώτερον ἐκ Τούρκων μετακινήθεντων ἄλλοθεν, ἦτοι περὶ τοῦ ὅτι δὲν ἦσαν καὶ οἱ Βαλλαᾶδες γηγενεῖς, ὅσον καὶ οἱ ἄλλοι κάτοικοι τῶν περιοχῶν τῆς κοιλάδος τοῦ Ἄνω Ἀλιάκμονος.

Ὁ Rouqueville δὲν λέγει ὅτι οἱ Μωαμεθανοὶ τῶν Γρεβενῶν καὶ τῆς Ἀνασελίτσης ἐγνώριζον μόνον τὴν ἐλληνικὴν οὔτε ἂν εἶχον τὴν προσωνυμίαν Βαλλαᾶδες, εἰς τὴν μεγάλην του ὅμως ἀνακάλυψιν πρέπει νὰ κατέληξεν ἐκ τῆς ἐντυπώσεώς του ὅτι δὲν εὐρίσκετο μεταξὺ γνησίων Τούρκων. Ὁ ἴδιος ἐξερχόμενος τῆς κοιλάδος τοῦ Ἀλιάκμονος μετὰ τὴν Σιάτισταν ὁμιλεῖ διαστέλλων ἄλλους καθ' αὐτὸ Τούρκους «ἀπὸ χωρίον Ντεντελερ Κοζάνης μέχρι Ξηρολειβάδου Βερμίου» ἡ κοιλὰς εἶναι κεκαλυμμένη ἀπὸ χωρία Τούρκων Κονιάρων «Tures Koniarides»¹. Τούτων τοὺς προγόνους εἶχε μετακινήσει, ὡς γνωστόν, ὁ Μουράτ Β', ἐκ τῆς Ἀσίας πραγματοποιῶν γενικὸν πρόγραμμα ἀποικισμοῦ τῆς Μακεδονίας, Θεσσαλίας.

---

1. R o u q u e v i l l e, Voyage, τ. 3, σ. 93. Ἡ ἀναγωγή εἰς τοὺς Βαρδαριώτας τῶν Βυζαντινῶν καὶ ἡ μετακίνησις μοίρας τούτων εἰς τὴν Λεψίσταν καὶ τὰ περὶ αὐτῆς ὡς ἀποίκων ἢ κατ' εὐνοίαν τινα ὡς συμμάχων τῶν σουλτάνων ἢ ἄλλως πως δὲν εἶναι ἀπίθανα διὰ τὴν εὐλογον μάλιστα ἀπορίαν, τὴν ἀπέγιναν οἱ Βαρδαριῶται. Ὅπως καὶ δὲν ἀποκλείεται εἰς τὰ ἀπόκεντρα φρούρια τῆς Κοιλιάδος τοῦ Ἄνω Ἀλιάκμονος θεωρουμένης νευραλγικῆς διὰ τὴν ἀσφάλειαν καὶ τῆς ὑπολοίπου Ἑλλάδος (Κάστρο τῶν Παλαικοκπιρίων, οὐ Παλιονουγλᾶς βλ. καὶ «Ἀθηνᾶ» ΚΕ' (1913) 445, ΠΑΕ 1933, 69, παρὰ τὸ Τσακνοχώρι (χωρίον, ὡς φρονῶ, Τσακόνων=καστροφυλάκων, ἄσχετον πρὸς τὰ τσάκνα=λεπτὰ ξηρὰ ξύλα), Παλαιόκαστρο παρὰ τὴν Πλαζόμισταν, καὶ «Ἀθηνᾶ», ΚΕ', σ. 446, ΠΑΕ 1935, 42, «Μακεδ. Ἡμερολ.» 1911, σ. 140, Κάστρον Πέλκας-Σελίτσης, «Ἀρχαιολ.» Ἐφημ.» 1932, σ. 81, 83, 113, Κάστρο Γρεβενῶν κ.λ.) νὰ εἶχον διασπαρῆ ἀποσπάσματα Περσῶν τοῦ Θεοφοβίου κ.λ. Ἀλλὰ βάσει ποῦ ἀποδεικτικῶς στοιχείου θὰ γίνῃ ἀποδεκτὸν τοῦτο ἢ ἐκεῖνο;

Ἐναντι τῶν ἀτεκμηριωτῶν τούτων καὶ τοῦ ἐκ πηγῶν σκότους ὡς πρὸς τὴν παρουσίαν Τούρκων εἰς Ἀνασελίτσαν πρὸ τῆς κατακτῆσεως τοῦ τόπου, ἄλλαι πληροφορίαι ἠδύναντο νὰ εἶναι περισσότερον ἀξιοπρόσεκτοι. Οὕτω Πέρσαι, Τούρκοι, Ἀσιάται καὶ Τούρκοι Οὐγγροὶ, ὡς πρόσφυγες ἢ αἰχμάλωτοι, φέρονται ἐγκατεστημένοι παρὰ τὸν Ἀξιὸν καὶ εἰς ἄλλας περιφερείας δυτικώτερον κειμένας, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῆς πληροφορίας τῆς Ἄννης Κομνηνῆς V, 5, σ. 138 καὶ «Byzantinische Zeitschrift» 42 (1942) 340 «τῶν περὶ τὴν Ἀχριδῶν οἰκούντων Τούρκων...». Καὶ προκειμένου περὶ ἐξισλαμισμού τὸ παραδιδόμενον ἱστορικὸν περὶ τοῦ προγόνου τοῦ Καρὰ Μουράτ (Καραμουρατία Παγωμνιαῆς) Ἰσαΐμ ἢ Τζαΐμ, Ἀλβανοῦ ἄρχοντος περὶ τὸ Λιασκοβίκειον, ὁ ὁποῖος προσεκύνησε τὸν Ἑβρενὸς μπέην ἐν Ὀστροβῶ καὶ πρῶτος ἐξισλαμίσθη τὸ 1388 (Λ α μ π ρ ἰ δ ο υ, Ἠπειρωτικὰ μελετήματα, σ. 36 κ.ἑ. Π. Λ ι ο υ φ η, Ἱστορία τῆς Κοζάνης, Ἀθήναι 1924, σ. 35, σημ. 2, σ. 95 σημ. 1).

B'. ΕΝΤΟΠΙΟΙ

1. Βλάχοι ἐξισλαμισμένοι καὶ ἐξελληνισθέντες

Ἡ ἐκ Βλάχων προέλευσις τῶν Βαλλαάδων δὲν ὑπεστηρίχθη σοβαρῶς. Οἱ Weigand καὶ Wace-Thompson, καθ' ὅσον γνωρίζομεν, διεληθόντες ἐκ τῆς περιοχῆς τῶν χωρίων τῶν Βαλλαάδων ἔγραψαν σχετικά τινα ἀποκλίνοντα πρὸς τὰς γενικὰς τῶν ἀρχάς.

Ὁ Weigand τὸ 1889 προερχόμενος ἐκ Καστορίας καὶ Χρουπίστης εἰσηλθε μετὰ τὴν Σμῆξιν (Ἀλιάκμονος) εἰς τὴν περιοχὴν τῶν Βαλλαάδων¹ μὲ κατεθυσιν πρὸς τὴν Λεψίσταν καὶ τὰ Γρεβενά. Τὸ πρῶτον χωρίον, τὸ ὁποῖον μνημονεύει, εἶναι τὸ Μπουμπούστι, Bubušta, τῆς ὁποίας οἱ κάτοικοι ὀμιλοῦν ὄλοι, λέγει, τὴν ἑλληνικὴν. Ἐπειτα γενικέων προσθέτει ὅτι ὄλοι οἱ κάτοικοι τῆς περιοχῆς ὀνομάζονται «Walachades». Εἶναι βεβαίως Μωαμεθανοί, «ἀλλὰ ὀμιλοῦν ἀποκλειστικῶς τὴν ἑλληνικὴν». Τὸ ὄνομα τῶν πρέπει νὰ προέρχεται ἐκ τοῦ ὅτι οὗτοι ἐκτὸς τῆς λέξεως «Evala» (dankesformel) καμμίαν ἄλλην τουρκικὴν λέξιν δὲν γνωρίζουν. Ἐν συνεχείᾳ δ' ἐπιχειρεῖ ἐρμηνεῖαν τοῦ φυλετικοῦ τῶν χαρακτήρος, ὁ ὁποῖος κατὰ τὸν ἴδιον εἶναι ἑλληνικὸς παρά σλαβικὸς, διότι οἱ Βαλλαάδες ἔχουν σκουρα μαλλιά καὶ μάτια καὶ συχνὰ γριπὲς μύτες. Ἄλλ' εἰς τὴν ὑποσημείωσίν του μὴ ἀρκούμενος εἰς τὰ τοῦ φυλετικοῦ τύπου προβαίνει εἰς τὴν συσχέτισιν Βαλλαάδων καὶ Βλάχων. Ἐπειδὴ δηλ. οἱ Βαλλαάδες ὀνομάζοντο παρά τῶν Βλάχων «Vlacháds», ἡ ἠοροφὴ αὐτῆς τῆς λέξεως, ἦτοι ἡ τῆς συγκοπῆς τοῦ α, γενομένης τὸ πρῶτον παρ' αὐτῶν τῶν Βαλλαάδων², ἔχει κάποιαν σχέσιν μὲ τοὺς

1. Weigand, Die Aromunen, ἔ.ἀ., τ. I, σ. 128-131.

2. Ἡ συγκοπὴ τοῦ ἀτόνου α καὶ εἰς τὴν περιοχὴν μας εἶναι ἀσυνήθης. Ἐξ ὅσον γνωρίζομεν, πρὸ ὕψους ἢ ἑρρίνου εἰς δυὸ ἐφεξῆς συλλαβὰς κ.λ. ἀπαντᾷται (συγκοπῆ) εἰς πολλὰ ὀλίγας περιπτώσεις. Εἰς Βλάτσην: Τὰ *πλαβόνια* (ἀπαλὰ βουκία), *μ' ἐπισι-ια*: βάρος στὸ στομάχι ἀπὸ ζεστὸ ψωμί, πίττα, λαγγίτες. Ἡ *πουρδονβλακιά* (αὐλακία πορδῆς ἢ πόρδου). *Παρζιαλῶ*, καὶ *-λίζον*, *-λτζμένον φονμί* (*παρζιαρίζω*): ψῆνω, ἀναθερμαίνω εἰς τὴν πυρὰν, στῆς ζιάρης. Καὶ οἱ Βλάχοι *παρζιαλέκοον*, *παρζιαλία*. Τὸ *ταγκρισούλι* (τασγκαροσουλί). Τὸ *κιθρομπόμαλον* (*κέθαρον*, ὄχι κέδρου). Καὶ *παρμύθον* ἐνίοτε οἱ Βλάχοι ἀντὶ *παρμύθον*: τὸ παρμύθι. Συνοικία Σελίτσης: *Στὰ νταμπακιά* ἀντὶ τὰ *νταμπακαριά* εἰς Κοζάνην: τὰ βύρσοδεψα. *Τὸν Κρανίε*, χωριὸ Σερβίων, κτήμα τοῦ Καρανίκου (*Κρανίκοον* καὶ εἰς ἔγγραφὴν Ζάμπορδας, Κ α λ ι ν δ ε ρ η, Γραπτὰ Μνημ., σ. 61). *Στ' χορούμπα*: βρῦσι εἰς Τσοῦρχλι Γρεβενῶν, εἰς Λιμπόχοβον *Χαρούμπα*, εἰς Βλάτσην *Χαρούμπα*. *Οὐ σταχτουμπαπιλάρς* εἰς Φιλίππαιούς Γρεβ., εἰς Ζάλοβον *σταχτουμπαπιλάρς*, εἰς Βλάτσην *σταχτουμπαπιλάρς*. *Τὸν μασκαρλίε* ἀντὶ *μασκαράλκι*. Εἰς Βελβενδὸν (βλ. Μ π ο υ ν τ ὶ ν α ν εἰς Ἄρχαία Σουλ. «Κοραή», Ἀθῆναι 1892, σ. 99) *παργανιάζον* καὶ *πραγαριάζον* (παργαγονιά) συνών. τοῦ ἡμετέρου *παρζιαλῶ*, τὸ *παρδάγκαλον*: χοιρὰς εἰς Βλάτσην: *παρδάγκαλον* εἰς Βελβ. καὶ ἡ *παρμαγαούλα* ἐν Κατερῖνῃ καὶ Καταφυγίῳ *παρμαγαούλα*. Ὁ Ἄ ν τ. Κ ε ρ α μ ὀ π ο υ λ λ ο ς (Τί εἶναι οἱ Κουτσόβλαχοι, σ. 8, σημ.) καὶ τὸ Βλάχος ἐκ πιθανῶς παλαιότερου τύπου Β(α)λάχος. Ἄλλ' ἡ συγκοπὴ τοῦ α εἰς τὴν πρώτην συλλαβὴν

Βλάχους. Ἐκτὸς τούτου, μᾶς διδάσκει ὅτι ἡ ὅλη περιοχή κατὰ τὸν μεσαίωνα εἶχαν ἀποβῆ βλαχικὴ «aromunisch».

Περὶ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς πρωτεύουσας τῆς ἐπαρχίας, τῆς Λεψίστης, λέγει ὅτι κατὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος εἶναι Μωαμεθανοί, ἐνθ' ἑλληνικὴ ἢ γλῶσσα γενικῶς τῆς περιοχῆς. Διὰ δὲ τὰ Γρεβενὰ τίποτε τὸ ἰδιαίτερον δὲν ἀναφέρει, εἰμὴ ὅτι σύγκειται ἐξ 80 τουρκικῶν, 120 ἑλληνικῶν καὶ 20 βλαχικῶν οἰκιῶν.

Οἱ Wace-Thompson δὲν παραλείπουν παρὰ τὰς ἄλλας ἀπόψεις καί τι εἰπὺν καὶ αὐτοὶ περὶ τῆς ἐκ Βλάχων προελεύσεως τῶν Βαλλαάδων: «Οἱ Βλάχοι ὀνομάζονται αὐτοὺς Vlāhadzi καὶ λέγουν ὅτι αὐτοὶ εἶναι Βλάχοι, οἱ ὅποιοι ἀπέβησαν Μωαμεθανοί¹, παράγοντες τὸ ὄνομα ἀπὸ τὸ Vlach Agha». Οἱ ἴδιοι ὁμως συνεχίζουν «ἀλλ' αὐτὴ ἡ ἐτυμολογία εἶναι δυσκόλως πιστευτικὴ».

Ἵτι διὰ τῶν ἀνωτέρω δὲν ὑπεστηρίχθη σοβαρῶς ἢ ἐκ Βλάχων ἄποψις, εἶναι φανερόν. Διότι δὲν ἔμπορεῖ, νομίζω, νὰ προβληθῆ ὡς ἐπιχειρήματα περὶ τῆς φυλετικῆς προελεύσεως τῶν Βαλλαάδων ὁ συγκεκριμένος τύπος τοῦ Valachades, ὁ ἐκ τοῦ στόματος τῶν Βλάχων τῆς Πίνδου προφανῶς προερχόμενος Vlachāds-Vlachādzi—ἐναντι ὀλοκλήρου γλώσσης, ἢ ὅποια καὶ μόνη θὰ ἦτο ἱκανὴ νὰ στηρίξῃ ἀδιάψευστον τὴν ἀπόδειξιν ὅτι οἱ Βαλλαάδες ἦσαν Ἕλληνες ἐξισλαμισμένοι—ὅταν μάλιστα ὁ μὲν Weigand ὁ ἴδιος λέγει ὅτι τὸ Vlachāds ἠδύνατο «irgend etwas mit den Vlachi zu thun haben», οἱ δὲ Wace-Thompson τὴν ἐκ τοῦ Vlach Agha παραγωγὴν τὴν ἀναφέρουν μὲν, ἀλλ' οἱ ἴδιοι δὲν τὴν ἀποδέχονται.

Ἐπὶ τῆς γενικωτέρας γνώμης περὶ ἐκβλαχισμοῦ τῆς περιοχῆς ὀλοκλήρου κατὰ τὸν μεσαίωνα θὰ ἠδυνάμεθα νὰ ἔχωμεν γενικὰς ἀπορίας χωρὶς νὰ ἀποκλείωμεν ἐπιδράσεις εἰς τὴν φωνητικὴν καὶ μάλιστα τὸ λεξιλόγιον καὶ ἐκ τῆς βλαχικῆς ἐπὶ τῶν ἰδιωμάτων τῆς γλώσσης τῶν Βαλλαάδων, ὡς καὶ ἐπὶ τῶν λοιπῶν νεοελληνικῶν ἰδιωμάτων τῆς Δυτ. Μακεδονίας. Ποίαν ὁμως πορείαν νὰ ἠκολούθησεν ὁ ἐξελληνισμὸς καὶ κατὰ ποίους χρόνους οἱ Βλάχοι Βαλλαάδες ἀπέβησαν Μωαμεθανοί; Ἀσπασθέντες δὲ τὴν νέαν ταύ-

---

τοῦ Βαλλαᾶς ἦτο δυσχερὴς, διότι προήρχετο ἐξ ἐπιφανήματος μετὰ ἐπομένου α, Βα-Ἀλ-λάχ, διὸ καὶ τύπος Βλαᾶς παντελῶς ἄγνωστος.

1. W a c e - T h o m p s o n, The Nomads, ἔ.ἀ., σ. 29-30. Παράδειγμα ἐξισλαμισμοῦ χωρίου βλαχικοῦ, μοναδικόν, καθ' ὅσον γνωρίζομεν, εἶναι τὸ τῶν Νοτίων (Καρατζόβας) Κεντρικῆς Μακεδονίας. Βλ. Π. Π α π α γ ε ω ρ γ ί ο υ εἰς «Μακεδον. Ἡμερολόγιον» 1909, σ. 91-95, ὅπου ἡ ἱστορικὴ παράδοσις τοῦ ἐξισλαμισμοῦ αὐτῶν ἀνάγεται εἰς τὸ ἔτος 1759. Ὁ Π. Ἀ ρ α β α ν τ ι ν ὁ ς, Χρονογραφία Ἡπείρου, τ. Α', σ. 187 ἀναφέρει ἄλλαξο-θηρσκειάν μερικῶν νέων ἐπὶ τοῦ παιδομαζώματος (1580) ἐκ τῶν Καλαρυτιῶν Ἡπείρου. Χαρακτηριστικὴ ὁμως πρέπει νὰ θεωρηθῆ ἡ συμπεριφορὰ τῶν συμπατριωτῶν τῶν κατὰ τὴν ἐπάνοδον εἰς Καλαρῦτας. Προῦκάλεσεν ἔντονον διαταγὴν καταδιωξέως τῶν.

τὴν θρησκείαν καὶ ἐπομένως ἀπαλλαγέντες τῆς ἐπιδράσεως τῆς Ἐκκλησίας κυρίως καὶ τῆς ἐλληνικῆς μορφώσεως, πῶς οἱ Βλάχοι αὐτοὶ—ὑπερήφανοι ἄλλωστε τὸ γένος τοῦτο—δὲν διειτρήσαν τὴν βλαχικὴν, σποραδικῶς ἔστω, ὡς συνέβη μὲ τοὺς Κοπατσαραιῶν τῶν Γρεβενῶν, Βλάχους πρότερον ἐξηλληνισμένους ἢ ἡμειξηλληνισμένους κατὰ τοὺς Wace-Thompson¹, ἀποβαλόντας δέ, διὰ τὰ ἀνωτέρω, τὴν «native language», τὴν βλαχικὴν; Ἦσαν δὲ οἱ χρόνοι τῆς Τουρκοκρατίας πρόσφοροι δι' ἓνα τοιοῦτον ἄθλον ὑπὲρ τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ κατὰ τῶν κρατούντων;

2. Ἑλληνας ἐξισλαμισθέντες²

α) Μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κων/λεως. Ἡ γνώμη ὅτι οἱ Βαλλαῶδες ἦσαν Ἑλληνας ἐξισλαμισθέντες μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κων/λεως στηρί-

1. Wace-Thompson, The Nomads of the Balkans, ἐ.ἀ., σ. 31. *Κοπατσαραιῶν* (ἢ *Κοπατσαίηδες*) λέγοντες ἔννοοῦμεν (εἰς Βλάστην καὶ τὰ περίε) τοὺς κατοικοῦντας τὴν περιοχὴν ἀπὸ Γρεβενῶν πρὸς Φιλιππαιοὺς-Κηπουρείο, Ἑλληνας τὴν φωνήν, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς Βλάχους τοὺς κατέχοντες τὰ ὑψηλότερα τῆς Πίνδου. *Τὰ Βλαχονόμια* > *Τὰ Κοπατσαρονομία*. *Τὰ κόπατσια* (σπανιώτερον τοῦ-ιον): τὰ λεπτὰ στραβά καὶ ἀγκαθωτὰ ξύλα ἀπὸ θάμνους συνήθως (Ἄλβ. korats). Καὶ ἐπὼν. οὐ *Κοπατσαίης*, ἐνθ' πολλοὶ οἱ προελθόντες ἐκ τῶν Κοπατσαροχωρίων Γρεβενῶν. *Τὸν κοπάτσι*, τὰ -ια εἰς Τριτοσκὸ καὶ Τραπεζοῦστι. *Τὸν-ι*: θέσις μὲ χαμοκλαδα εἰς Σολομ., εἰς Μαυρανάιους; *τὸν κοπατσίη*, τὰ -ια καὶ τοπων. Εἰς Βελβεντό (Μ π ο υ ν τ ὠ ν α, ἐ.ἀ., σ. 91), ἢ *κοπατσαίη*: λίσκος. Τὴν ἐκ τοῦ *κοπάτς* ἔτυμολογίαν ὁ Κ ε ρ α μ ὀ π ο υ λ λ ο ς (Τί εἶναι οἱ Κουτσόβλαχοι, ἐ.ἀ., σ. 103, 104) θεωρεῖ ἀντιεπιστημονικὴν, ἐπειδὴ κοπάτσια εὐρίσκονται πανταχοῦ καὶ θὰ ἔπρεπε τότε ὅλοι οἱ ἄνθρωποι νὰ ἐχῶσι τοῦτο τὸ ὄνομα.

Ἄλλ' ὡς χλευαστικὸν καὶ περιφρονητικὸν παραντζούκλι πρὸς οἰκοῦντας χαμηλὰ εἰς κοπάτσια ἠδύνατο, νομίζω, νὰ δοθῆ ἀπὸ τοὺς εἰς διάφορον φύσιν ζῶντας ἀνά τὴν Πίνδον Βλάχους μὲ τὰ ὄργανωμένα τσελινικὰ τῶν, εἰς τὰ ὅποια καὶ ὁ τυχὸν συμβότης: Comparsuus, -arius ἢ σμίχτης ἦτο ὑποδεέστερος ὀπωσῶδη.

Ἀντιστρόφως διὰ τὴν ὑπεροχὴν τοῦ ἐκ Γκραικῶν στοιχείου εἰς Βλάστην καὶ τὰ περίε τοὺς κτηνοτρόφους Βλάχους ζῶντας εἰς τὰς ἐκ τῶν Βυζαντινῶν γνωστὰς κατοῦνας: σκηνάς, τζιαντρία, προσωνόμαζον χλευαστικῶς: *Σκατοῦνις*, -νιές, ὁ -ούνας, ἢ -νιά (καὶ περικεκ.) καὶ οἱ -νιές, *τοῦ-άρι*, τὰ -νάρια, οἱ *Σκατόβλαχοι* (περιφρ. ἐπίσης καὶ τὰ: *Μπουρτζούνις* (εἰς Κοντσικὸν καὶ Τζούνις), ὁ *Μπουρτζόβλαχος* (ἐκ τοῦ burg, κ.λ.) ἐκ τῆς συνεκφορᾶς *τις κατοῦνις*. (Δὲν ἔχει σχέσηιν πρὸς τὰς ἀκαθαρσίας ἢ *καταλ-ούνα-άρι* καὶ ἡ λ. *catuna* (κατοῦνα). Περὶ προσθῆκης... τοῦ σ.... βλ. Χ ρ. Π α ν τ ε λ ἰ δ ἦ ν, εἰς «Byzantinisch-neugriechische Jahrbücher» 6 (1928) 6, 401 κ.ἑ. *Τὸ ἡμῶντον*: γυναικεῖον αἰδοῦν ἐν Βλάστη, ὁ Ν. Ἄ ν ὀ ρ ἰ ὠ τ η ς, Λεξικογρ. Δελτίον 2 (1940) 154-155, συνῆψε πρὸς τὸ ἀρχαῖον μῦτρον (φυτόν). Ἡ συσχέτισις οὐχὶ πειστικὴ. Ἡ λ. (τῆς συνθηματικῆς γλ. τῶν Μουχίτικων, Λαογραφία IB¹ (1940)/448 φρονῶ ὅτι εἶναι ἀπὸ τὸ βλάχικο *σμούλτου* (μτχ. τοῦ *σμούλγκου*, *εμπυλγεο*): μαδημένο, λαναρισμένο.

2. Ὁ Λ. Κουτσονίκας (Γενικὴ Ἱστορία τῆς Ἑλλ. Ἐπαναστάσεως, Ἀθήναι 1863, τ. I, σ. 103, 113, 124) τοὺς Ὀθωμανοὺς τῶν ἐπαρχιῶν Βέντζη (Βεντζίων) Γρεβενῶν καὶ Νασελίφας (Ἀνασελίτσης) ἢ Λεψίστη τοὺς λεγομένους Βαλλαῶδες, ἀποτελοῦντας τὸ

ζεται εἰς λαϊκὰς παραδόσεις, τὰς ὁποίας ὁ ἴδιος ἤκουσα παρὰ διαφόρων κατὰ τὰς ἐπισκέψεις μου εἰς τὰ χωρία Ἀνασελίτισης, Γρεβενῶν-Χρουπίτισης. «Ἀπὸ τότε ποὺ πῆραν τοῦ μέρους οἱ Τοῦρκοι, ἀπὸ χρόνια πούλλα». «Μ' ὄτι, πῆραν τὴν Πόλη, γύρσαν αὐτοὶ γιὰ νὰ κρατήσ'ν τὸν καλύτερου τόπου ποὺ εἶχαν».

Τοιαύτας τινὰς παραδόσεις, συντόμους καὶ ἄνευ τινὸς διακόσμου, θὰ εἶχεν ὅπ' ὄψιν του καὶ ὁ Δ. Λουκόπουλος, ἀπὸ τὰ χωρία τῶν Γρεβενῶν, διότι ὁ ἴδιος δημοσιεύων ἄλλην παράδοσιν περὶ ἐξιλαμισμού τῶν Βαλλαάδων ἐπὶ Ἀλῆ Πασᾶ¹ εἰς τὴν σημειώσιν του προβαίνει εἰς συμπληρωματικὴν ἐπεξήγησιν καὶ διατύπωσιν γνώμης λέγων ὅτι ὁ ἐξιλαμισμὸς πρέπει νὰ ἀναζητηθῆ εἰς τοὺς μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κων/λεως χρόνους, ὅτε πολλοὶ καὶ χωρία ὀλόκληρα διὰ νὰ μὴ στερηθοῦν τῶν εὐφώρων γαιῶν τῶν ἠναγκάσθησαν νὰ δεχθοῦν τὸν ἰσλαμισμὸν· εἰκάζει δὲ τοῦτο ἐκ τοῦ ὅτι οἱ Βαλλαᾶδες κατεῖχον τὰ εὐφορώτερα χωρία καὶ κανὲν ἐξ αὐτῶν δὲν ἦτο τσιφλίκι.

Ἀληθοφανῆ καὶ πιστευτὰ τὰ ὡς ἀνωτέρω προερχόμενα ἐκ τῶν ἀπλοϊκῶν ἀνθρώπων καὶ τοῦ μεθερμηνευτοῦ τῶν λαϊκῶν ἐντυπώσεων ὡς πρὸς τοὺς χρόνους ἐξιλαμίσσεως τῶν Βαλλαάδων. Ἀλλ' ἔλλιπῆ καὶ ἀναπόδεικτα ὡς ἐστερημένα γραπτῆς τινος τεκμηριώσεως τοσοῦτον μᾶλλον καθ' ὅσον ἡ ἐπεξήγησις τοῦ ἐρμηνευτοῦ ἔπεται τῆς δημοσιευομένης παρὰ τοῦ ἰδίου λαϊκῆς παραδόσεως περὶ ἐξιλαμίσσεως κατερχομένων μέχρι τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ, τοῦ παρελθόντος αἰῶνος. Ἐὰν δὲ δὲν εἶναι ἀσφαλῆ τὰ ἐπὶ Ἀλῆ Πασᾶ, κατὰ τὴν γνώμην του, καὶ ὡς θέλει ἐκτεθῆ κατωτέρω, ἡ ἀναζήτησις τοῦ ἐξιλαμισμού εἰς τοὺς μετὰ τὴν ἄλωσιν χρόνους πρέπει νὰ εἶναι μᾶλλον προβληματικὴ ὡς ἱστορικὸν γεγονός.

β) Τὴν α' μετὰ τὴν κατάκτησιν ἑκατονταετηρίδα ἢ τὸ α' ἡμισυ τῆς β'. Εἰς τὴν πρώτην ἑκατονταετηρίδα μετὰ τὴν κατάκτησιν ἢ τὸ πολὺ εἰς τὸ πρῶτον ἡμισυ τῆς δευτέρας ἀνάγει τοὺς ἐξιλαμισμοὺς τῶν Βαλλαάδων ὁ Κωνσταντῖνος Ἀγγελῆς (φιλόλογος, καθηγητῆς ἄλλοτε ἐπὶ ἔτη τοῦ Γυμνασίου Τσοτυλίου) εἰς τὴν περὶ Τσοτυλίου μικρὰν πραγματείαν του². Αἱ ἀποδείξεις ὁμοῦς, τὰς ὁποίας παρέχει, ἔχουν τὸν χαρακτῆρα μᾶλλον κρίσεων καὶ συλλογισμῶν βασιζομένων εἰς τὰ ἐκ τῆς καθ' ὄλου ἱστορίας τῆς Τουρκοκρατίας γνωστά, προσαρμοσθέντα εἰς πιθανώτερας ἀπόψεις περὶ τοῦ χρόνου μεταστάσεως εἰς τὸν μοαμεθανισμόν πολλῶν Χριστια-

¹/4 τοῦ ὄλου χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ τῶν ἐπαρχιῶν τούτων καὶ ὁμιλοῦντας πάντας τὴν ἐλληνικὴν χαρακτηρίζει ἀπλῶς ὡς ἀρνησιθρήσκους. Πρβλ. καὶ Ἀραβαντινοῦ, Χρονογραφία, ἔ.ἀ., τ. Β', σ. 41. Ἑλληνικῆς φυλῆς οἱ περισσότεροι τῶν Ὁθωμανῶν τῆς πόλεως τῶν Γρεβενῶν.

1. «Λαογραφία» Στ' (1917) 117.

2. Κωνστ. Ἀγγελῆς, Τὸ Τσοτύλιον, «Ἡμερολόγιον Δυτ. Μακεδονίας», 1932, σ. 137-144.

νῶν τῆς κωμοπόλεως Τσοτυλίου καὶ τῆς ὄλης κοιλάδος τοῦ Ἀλιάκμονος.

«Μετὰ τὴν κατάκτησιν τῶν μερῶν τούτων ὑπὸ τῶν Τούρκων ἢ τὸ πολὺ κατὰ τὸ πρῶτον ἤμισυ τῆς δευτέρας ἑκατονταετηρίδος, πολλοὶ ἐκ τῶν κατοίκων τῆς κωμοπόλεως Τσοτυλίου, γράφει ὁ Ἀγγελῆς, καὶ τῆς ὄλης κοιλάδος τοῦ Ἀλιάκμονος, ἀφ' ἑνὸς μὲν δεινὰ πάσχοντες καὶ πιεζόμενοι μεγάλως ὑπὸ τῶν κατακτητῶν, ἀφ' ἑτέρου δὲ δελεαζόμενοι καὶ ὑπὸ παροχῶν καὶ ἀπονομῆς θέσεων, ἀξιομάτων, καὶ τίτλων εὐγενείας (βέη κ.λ.) ἠσπάσθησαν τὸν μοαμεθανισμόν, ἐκ δὲ τῶν διατελεσάντων πιστῶν εἰς τὸ πάτριον θρησκευμα, οἱ μὲν πλεῖστοι ἐξ αὐτῶν ἠναγκάσθησαν νὰ ἐγκαταλείψουν τὰς προγονικὰς αὐτῶν ἐστίας καὶ νὰ ζητήσωσιν ἄσυλον καὶ σωτηρίαν εἰς τὰ ὄρεινὰ καὶ δύσβατα μέρη τῶν κλιτύων τοῦ Βοῖου καὶ τινῶν ἄλλων πέριξ ὄρεων, ὀλίγοι δὲ ἔμειναν μεταξὺ τῶν πρώτων ἀδελφῶν των, καὶ αὐτοὶ πρωίμως περιελθόντες εἰς τὴν θέσιν τοῦ δουλοπαροίκου τῶν κτημάτων τῶν ἰσχυρῶν βέηδων, τῶν κυρίων καταστάτων ὄλων τῶν ἐγκαταλειφθέντων κτημάτων ὑπὸ τῶν βία ἐκπατρισθέντων χριστιανῶν. Εἰς τοιαύτας περιστάσεις ὀφείλουσι τὴν ἰδρυσίν των εἰς τὰ ὄρεινὰ μέρη αἱ μεγάλοι μετὰ ταῦτα κωμοπόλεις Πεντάλοφος, Αὐγερινός, Δίλοφος, Βλάστη καὶ αὐτὴ ἡ πρωτεύουσα πόλις, τὸ χριστιανικὸν κέντρον τῆς Ἐπαρχίας, ὅπου καὶ ἡ ἔδρα τοῦ Μητροπολίτου, Σιάτιστα»¹.

Ἄλλ' εἰς τὰ ἀνωτέρω θὰ ἠμποροῦσε κανεὶς νὰ παρατηρήσῃ, 1) ὅτι οἱ χρόνοι τῆς κατακτῆσεως τῶν μερῶν τούτων τίθενται ἀορίστως—ἀφετηρίαν τῆς κατακτῆσεως ἔννοεῖ τὴν ἄλωσιν τῆς Κων/λεως ἢ τὰς πρὸ αὐτῆς εἰσβολὰς τῶν Ὀθωμανῶν εἰς τὴν Μακεδονίαν κ.λ. καὶ τὴν κατάκτησιν αὐτῆς;—καὶ 2) ἡ ἰδρυσις τῶν μεγάλων κωμοπόλεων Πενταλόφου, Αὐγερινοῦ, Διλόφου, Βλάστης καὶ αὐτῆς τῆς πρωτεύουσης πόλεως τῆς ἐπαρχίας, τῆς Σιατίστης, δὲν φαίνεται ἐνισχυομένη ἐκ γραπτῆς τινος μαρτυρίας ἀναφερομένης εἰς τοὺς πρὸ τοῦ α' ἡμίσεος τῆς ΙΖ' ἑκατονταετηρίδος, διότι ἡ κοιλὰς τοῦ ἄνω Ἀλιάκμονος κατὰ μέγα μέρος δὲν εἶχεν ὑποστῆ μεγάλας σχετικῶς διαταραχάς, ὡς αἱ ἄλλαι περιοχαὶ εὐθὺς μετὰ τὴν κατάκτησιν διὰ τῆς ἐγκαταστάσεως (ἐπὶ Μουράτ Β') τῶν Κονιάρων εἰς τὰς πλέον εὐφόρους γαίας τῶν Καϊλιάρων-Ὀστρόβου κ.λ.

Συνεχίζων ὁ Ἀγγελῆς προσφέρει ἐπιχειρήματα ὑπὲρ τῆς ἀπόψεώς του συσχετίζων ἅμα ταῦτα πρὸς ἀντιρρήσεις του ἐπὶ τῆς γνώμης τῶν φρονούντων ὅτι ἐπὶ Ἀλῆ Πασᾶ ἐγένοντο οἱ ἐξισλαμισμοί.

«Ὡς λόγοι τῆς τοιαύτης γνώμης συνηγοροῦσι πρῶτοι μὲν, ὅτι οἱ κατακτῆται εἰς τοὺς πρώτους χρόνους τῆς κατακτῆσεως ἐξεδήλωσαν σφοδρὰν τὴν ὀρμὴν αὐτῶν πρὸς διάδοσιν εἰς τοὺς κατακτηθέντας τοῦ θρησκευματος αὐτῶν, δεύτερον δέ, διότι ἔπρεπε νὰ παρέλθῃ ἰκανὸς χρόνος. ἵνα λησμονηθῇ

1. Αὐτόθι, σ. 138-139.

ἡ παράδοσις μεταξύ τῶν ἐξισλαμισθέντων τῆς ἐξ Ἑλλήνων Χριστιανῶν καταγωγῆς αὐτῶν, ὅπερ συνέβη εἰς τοὺς ἐν λόγῳ μωαμεθανούς, οἵτινες ὄχι μόνον δὲν διετήρουν τοιαύτην συνειδήσιν, ἀλλὰ καὶ μετὰ φανατισμοῦ ἀπέκρουον ταύτην, εἰ καὶ εἶχον τὴν αὐτὴν γλῶσσαν καὶ ὄμιλον αὐτὴν με ὅλους τοὺς ἰδιωματισμούς, καὶ τὰ αὐτὰ ἦθη καὶ ἔθιμα σχεδόν, ἐνῶ, ἐὰν ἐγίνετο εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ...». Καὶ ὀλίγον κατωτέρω. «Πρὸς τοῦτοις ἔπρεπε νὰ παρέλθῃ ἱκανὸς χρόνος, μέχρις οὗ οἱ ἐξισλαμισθέντες ἀποτελέσουσιν ἐν τι ὁμοιογενές, ἀντίθετον λόγῳ τῆς θρησκευτικῆς αὐτῶν διαφορᾶς καὶ ὑπερόχου αὐτῶν θέσεως, λόγῳ τῆς κυριαρχικῆς πλέον ιδιότητος ἀπέναντι τῶν πρώην ἀδελφῶν των Χριστιανῶν, πρὸς τοὺς μείναντας πιστοὺς εἰς τὴν Χριστιανικὴν θρησκείαν καὶ τὴν ἑλληνικὴν ἰδέαν κατοίκους τοῦ τόπου».

Ἡ ἀντίληψις τοῦ Ἀγγελῆ ὅτι ἔπρεπε νὰ παρέλθῃ ἱκανὸς χρόνος διὰ τὴν συνειδητοποίησιν τῶν ἐξισλαμισθέντων εἰς ἐν ὁμοιογενές ὄλον εἶναι ὀρθή. Αὐτὴ δὲ μᾶλλον ὠδήγησεν αὐτὸν εἰς τὴν ἀναγωγὴν τῶν ἐξισλαμισέων εἰς τοὺς πρώτους μετὰ τὴν κατάκτησιν χρόνους. Ἡ γνώμη του ὅμως ὅτι οἱ κατακτηταὶ ἐξεδήλωσαν σφοδρὰν τὴν ὀρμὴν πρὸς διάδοσιν τοῦ θρησκευματός των κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους τῆς κατακτήσεως δὲν φαίνεται βεβαία, διότι ἐκτὸς τοῦ ὅτι βιαία ἐξισλάμισις ἀπίστων ἦτο ἀθέμιτος καὶ ἀσυγχώρητος εἰς τὸν ἱερὸν νόμον τοῦ Ἰσλάμ, εἶναι γνωστὰ τὰ προνόμια καὶ αἰλοῖκαι πράξεις αἱ ἐνοουσαι τὴν συνύπαρξιν Τούρκων καὶ Χριστιανῶν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους. Διὰ ταῦτα ἢ περὶ ὁμοιογενοῦς τῶν Βαλλαάδων ὄλου ἀντίληψις ὀρθὴς μὲν προβάλλεται κατὰ τῆς γνώμης ἐξισλαμίσεων ἐπὶ Ἀλῆ Πασᾶ, ὡς θὰ ἴδωμεν καὶ κατωτέρω, ἐφ' ὅσον ὅμως αὕτη δὲν πιστοῦται ἐκ τινος μαρτυρίας, δὲν δύναται νὰ εὑσταθῇ ὡς ἱστορικὸν γεγονός λαβὼν χώραν τὴν ἀ' ἑκατονταετηρίδα ἢ τὸ πολὺ κατὰ τὸ ἀ' ἡμισυ τῆς δευτέρας καὶ μόνον.

Καὶ ὁ θεολόγος καθηγητῆς τοῦ Γυμνασίου Γρεβενῶν Χρ. Ἐνισλείδης στηριζόμενος εἰς τὰ γενικῶς γνωστὰ περὶ μετατροπῆς βίαι τῶν χριστιανικῶν ναῶν εἰς τζαμίᾶ «καθ' ὅλην τὴν Ἑλλάδα, ὡς γράφει¹, ἐπὶ τοῦ σκληροῦ καὶ φανατικοῦ Σουλτάνου Σελίμ Α'» ἐπιχειρεῖ νὰ ἀναγάγῃ τὴν μετατροπὴν καὶ τῶν ναῶν Ἀγίου Δημητρίου καὶ Ἀγίου Ἀχιλλεῖου Γρεβενῶν εἰς τοὺς αὐτοὺς περίπου χρόνους. Μὴ ἔχον ὅμως εἰς τὴν διάθεσίν του οὐδὲν συγκεκριμένον στοιχεῖον, ἐκ τῶν ἐπιτοπιῶν ἐννοεῖται, γράφει «Τοῦτο ἴσως νὰ ἐγίνε τὸ ἔτος 1520» καὶ συνεχίζων «Ἀκόμη τότε οἱ κατακτηταὶ προέβησαν εἰς τὸν ἐξισλαμισμὸν τῶν Χριστιανῶν. Οἱ Βαλλαᾶδες τόσον τῶν Γρεβενῶν, ὅσον καὶ τῆς ὑπαίθρου ἦσαν τοιοῦτοι χριστιανοὶ ἐξισλαμισθέντες» κ.λ. (παραπέμπων εἰς τὸν Ἀραβαντινόν, Χρονογραφία Ἡπειροῦ, σ. 41)².

1. Χρ. Ἐνισλείδου, Ἡ Πίνδος καὶ τὰ χωρία τῆς, ἐ.ἀ., σ. 80-81, 104-106.

2. Δὲν παρέλκει ἐνταῦθα μικρὰ προκτικεῖς ἐξ ἀφορμῆς τῶν ἀνωτέρω τοῦ Ἐνισλείδου

Ἄλλὰ κατὰ τὸν ἴδιον Ἐνισλείδην «ὁ ἐξισλαμισμὸς οὗτος τῶν χριστιανῶν ἔγινε σὺν τῷ χρόνῳ καὶ κατ' ἐπανάληψιν». Διότι ἀποδέχεται τὰ ὑπὸ τοῦ Ζώτου Μολοσσοῦ γραφέντα, ὅτι δηλ. ἡ ἐξώμοσις τῶν Βαλλαάδων¹ ἔγινε κατὰ τὸ μεταξὺ 1770-1820 (1819 Ζῶτος) καὶ μέχρι τοῦ νεομάρτυρος Γεωργίου 1838, ὡς θὰ ἀναπτυχθῆ κατωτέρω.

γ) Πρὸ ὀλίγων ἑκατονταετηρίδων. Τὴν γνώμην περὶ τοῦ ἐξισλαμισμοῦ τῶν Βαλλαάδων πρὸ ὀλίγων ἑκατονταετηρίδων εὐρίσκομεν εἰς τὴν Ἐπετηρίδα τοῦ Φιλολ. Συλλόγου «Παρνασσός» ἔτ. 1904 ὑπὸ τὸν τίτλον «Μακεδονικὰ σύμμεικτα». Ὁ Γ.Α. δημοσιεύει μετ' ἄλλων καὶ δημοτικῶν ἄσμα², τὸ ὁποῖον ἤκουσε παρὰ τυφλοῦ ἁοιδοῦ τῆς Χαλκιδικῆς. Τὸ ἄσμα ἀφορᾷ εἰς τὴν ἀναγνώρισιν ἀδελφοῦ τουρκεύσαντος μετὰ τῆς ἀδελφῆς του, ἡ ὁποία ἐπωλήθη εἰς αὐτὸν παρὰ τοῦ ἀνδρός της, διότι τὸν ἔρριξαν πολὺ χρέος «πολὺ χρεὸ τὸν ἔρριξαν, πολὺ φαρμακισμένο». Στηριζόμενος ὁ Γ.Α. εἰς τοῦτο καὶ εἰς τοὺς στίχους:

«Ἦτὴν Πόλην εἶναι ἡ μάνα μου, ἦτὰ Γρεβενὰ ἡ κυρῆς μου,
εἶχα κι ἔναν ἀδελφὸ μὰ ἦταν τουρκεβμένος»,

συνάγει τὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ ποίημα δὲν εἶναι ἄμοιρον σπουδαιότητος πρὸ πάντων ὑπὸ ἱστορικὴν ἔποψιν. Διότι τὸ «πολὺ χρεὸ τὸν ἔρριξαν» καὶ «ἦτὰ Γρεβενὰ ἡ κυρῆς μου, εἶχα κι ἔναν ἀδελφὸ πού ἦταν τουρκεβμένος» εἶναι ἀπήχησις τῆς πρὸ ὀλίγων ἑκατονταετηρίδων θλιβερᾶς ἐκείνης ἀπὸ τῆς θρησκείας μας καὶ τῆς ἐθνικῆς ὀλομελείας ἀποστασίας τῶν καὶ νῦν ἔτι ἐλλήνιστι λαλοῦντων Μουσουλμάνων τῆς ἐπαρχίας Γρεβενῶν³.

μετ' ἐρωτηματικῶν τιῶν. Τὸ γράμμα τῆς μονῆς Βαρλαάμ Μετεώρων περὶ ὀρισμοῦ τοῦ σουλτάνου νὰ χαλνοῦν τὰ καινούργια μοναστήρια καὶ ὅσα ἀνεκαινίσθησαν «νεωστὶ ἐπὶ ταῖς τῶν χριστιανῶν ἐκκλησίαις...» πρέπει νὰ ἔχη σχέσιν πρὸς τὰς οὐχὶ ἀγνώστους ἀπαγορευτικὰς διατάξεις, περὶ τὸ 1540, καὶ τὴν κατάσχεσιν ναῶν εἰς Θεσσαλονικὴν καὶ Σέρρας τὸ 1569 (βλ. καὶ Μιχ. Ἀθ. Κάλινδερη, Αἰ συντεχνίαί καὶ ἡ Ἐκκλησία ἐπὶ Τουρκοκρατίας, Ἀθήναι 1973, σ. 78-79). Ἄλλ' ἡ ἴδρυσις τῆς μονῆς Ζάμπο εἶχε τὸ 1534 καὶ ἡ ἐφεξῆς σταδιοδρομία της; Ὁ Νικάνωρ προσέτι προερχόμενος ἐκ Θεσσαλονικῆς καὶ εἰσχωρήσας εἰς τὰ πρὸς Γρεβενὰ μέρη (Καμβούνια-Μπούρινο) νὰ ἀπέβλεπεν εἰς τὴν ἀναζωπύρῃσιν τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος καὶ τὴν ἀνάσχεσιν ἐξισλαμισμῶν ἀρξαιμένων εἰς Γρεβενὰ; Εἰς γενικωτέραν δὲ τῆς Ἐκκλησίας πρόνοιαν καὶ εἰδικὴν ἀποστολὴν νὰ ἀναφέρηται καὶ ἡ τοῦ Διονυσίου (ἐκ Θεσσαλονικῆς) ἐμφάνισις εἰς Πιερίαν-Ὀλυμπον;

1. Χρ. Ἐνισλείδου, Ἡ Πίνδος καὶ τὰ χωρία τῆς, σ. 74, 122.

2. Ἐπετηρ. Φιλ. Συλλ. «Παρνασσός», Η' (1904) 196-197.

3. Εἰς ἄλλην παραλλαγὴν τοῦ αὐτοῦ ἄσματος, τὴν ὁποίαν ἔχω συλλέξαι ἐκ τοῦ χωρίου Κοντισκοῦ (Γαλατινῆς), ἐπαρχίας τοῦ Σισανίου, ὁ μὲν στίχος «πολὺ χρέους τὸν ἔρριξαν, πολὺ χρέους τὸν ρίχνουν», εἶναι παρόμοιος, ὁ δὲ τῆς ἀπαντήσεως τῆς γυναίκος πρὸς τὸν Χαζνατάρην τοῦ Πασιᾶ ἔχει ἄλλως.

«Ἡ μάνα μ' ἄχ' τὰ Γάλατα κι' οὐ Ἀφέντης μ' ἄπ' τὴν Ἄρτα
κι' εἶχα κι ἔναν ἀδερφὸ στοῦν κόσμου ξιακουσμένον,
εἶν' Χαζνατάρης τοῦ Πασιᾶ τὸν εἶχ' ἀγαπημένον».

Τὸ συμπέρασμα τοῦτο τοῦ Γ.Α. εἶχεν ἀποδεχθῆ καὶ ὁ (συγχωριανὸς ἡμῶν ἀκαδημαϊκός) Ἀντ. Κεραμοπούλλος «ὄχι πρὸ πολλοῦ ἐξισλαμισθέντες» σημειώσας εἰς τὴν μελέτην του «Τί εἶναι οἱ Κουτσόβλαχοι»¹, χωρὶς νὰ ἐκφράσῃ ὁ ἴδιος οὐδεμίαν ἀμφιβολίαν περὶ τῆς μὴ ἐξ Ἑλλήνων προελεύσεως τῶν Βαλλαάδων συμφώνως πρὸς τὴν ἐπικρατοῦσαν εἰς τὰ μέρη μας περὶ τούτων ἀντίληψιν².

δ) Κατὰ τὸ β' ἡμισυ τῆς ΙΖ' ἑκατονταετηρίδος (Β. Νικολαΐδης). Τοὺς Τούρκους τῶν ἐπαρχιῶν Ἀνασελίτσης καὶ Γρεβενῶν ἐγνώρισεν ὡς περιηγητῆς καὶ ὁ Β. Νικολαΐδης, Ἑλληὴν λοχαγὸς τοῦ μηχανικοῦ. Οὗτος εἰς τὸ ἐκδοθὲν εἰς Παρισίους γαλλιστὶ τὸ 1859 ἔργον του³ ἱκανὰς περὶ τοῦ βίου τῶν Βαλλαάδων τῆς Λεψίστης ἰδίως καὶ τῆς περιοχῆς τῆς εἰδήσεις παρέχει, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ἱστορικά τινα περὶ τοῦ ἐξισλαμισμοῦ τῶν κατὰ τὴν ὥς ἄνω ἐποχὴν, ὡς ἐγγιστα καθοριζομένην.

Πρὶν ἐκθέσωμεν ταῦτα εἶναι ἀνάγκη νὰ εἰπῶμεν ὅτι κατὰ τὸ ἀπὸ Κατορίας εἰς Λεψίσταν καὶ ἐκεῖθεν εἰς Γρεβενὰ δρομολόγιόν του μετὰ τὴν Σμῆξιν παρὰ τὴν Χρούπισταν ὁ Νικολαΐδης ἐσημείωσε τὸ χωρίον Μπουμπούστι (Baboust) συνιστάμενον ἐξ 120 οἰκιῶν ἑλληνικῶν καὶ τουρκικῶν χωρισμένων εἰς δύο συνοικίας⁴, τὸ Γκινόσι (Guinosche) ἐκ 50 οἰκιῶν τουρκικῶν, τὸ Βαῖπεσι ἐξ 100 οἰκιῶν τουρκικῶν καὶ ἀκολουθῶς τὸ: Ογουνα⁵, προφανῶς, τὸ Χοριβὸ μετὰ 40 οἰκίας ἑλληνικὰς. Κατὰ δὲ τὸ ἀπὸ Λεψίστης εἰς Γρεβενὰ δρομολόγιόν του, ἐνῶ διέρχεται τὸ Πηλουρὺ, τὴν Τραπεζίτσαν,

1. Ἀντ. Κεραμοπούλλου, Τί εἶναι οἱ Κουτσόβλαχοι, σ. 19, σημ. Βλ. καὶ τοῦ ἰδίου, Οἱ Ἑλληνας καὶ οἱ βόρειοι γείτονες, Ἀθήναι 1945, σ. 154. Εἰς τὴν ἐν ἀρχῇ εἰσαγωγὴν ἡμῶν ἐμνημονεύσαμεν τροποποίησιν τῆς γνώμης τοῦ Κεραμοπούλλου ἐξ ἀφορμῆς τῶν δεδομένων τῆς Ζάμπορδας. Δὲν παρέλκει ὁμως νὰ σημειώσωμεν ἐνταῦθα καὶ παρερμηνεῖαν τινὰ, μικράν μὲν, ἀλλ' οὐχὶ ἀνευ σημασίας. Διὰ τὰ χωρία οὐχὶ τῆς ἐπαρχίας Βοῖου (Ἀνασελίτσης), ὡς ἀνέγραψεν ὁ Κεραμοπούλλος, δίδει «σπουδαῖα πορίσματα» περὶ τοῦ ἐξισλαμισμοῦ ὁ Κῶδιξ (Ζάμπορδας), ἀλλὰ διὰ τὰ τῶν Γρεβενῶν. Εἰς ταῦτα ἀφῶρων κυρίως τὰ διατυπωθέντα εἰς Μιχ. Καλινδέρη, Σημειώματα Ἱστορικά, ἑ.ἀ., σ. 6, βλ. καὶ ὅσα ἀνωτέρω (εἰς τὰς παρατηρήσεις ἐπὶ τοῦ καταλόγου τῶν χωρίων) ἐγράφησαν σχετικῶς.

2. Καὶ ὁ Ἀλέξ. Λέτσας («Μακεδονικά» Α' (1940) 129) ἔγραψεν ὅτι οἱ Βαλλαάδες ἦσαν Ἑλληνας ἐξισλαμισθέντες εἰς παλαιότερους χρόνους παρέχον ἐμπειρικὰς ἀποδείξεις: τὴν γλῶσσαν, τὰ ἦθη καὶ ἔθιμα, τὰς συγγενεῖας (τοῦτο εἶναι ἀόριστον) μετὰ τῶν περιόικων καὶ τὰ ἐρεῖπια ἐκκλησιῶν χρόνων ἀρχαίων (πόσον). Εἰς τὰ «Μακεδονικά» Β' (1941-1952) 321 «ἐξισλαμισθέντες κάποτε διὰ τῆς βίας, εἰς παλαιότεραν βεβαίως ἐποχὴν καὶ ὄχι ἐπὶ τῶν ἡμερῶν Ἀλῆ Πασά, ὅπως πιστεῦον μερικοὶ» ἔχει γράψῃ καὶ ὁ Γιάννης Ἀργ. Τόζης.

3. Β. Nicolaidy, Les Turcs et la Turquie contemporaine. Itinéraire et compte-rendu de voyages dans les provinces Ottomanes.

4. Αὐτόθι, τ. Β', σ. 214.

5. Αὐτόθι, σ. 215.

τὸ Τσοῦρχλι καὶ τό: Arkoudi ('Αρκουδοχώρι)¹ δὲν κάμνει λόγον, ποίας συστάσεως εἶναι ἕκαστον τῶν χωρίων τούτων.

Διὰ τὰ Γρεβενὰ ὀλίγα σχετικῶς σημειῶνων ἀριθμεῖ, λέγει, 300 οικογενεῖας κατὰ τὸ πλεῖστον μοαμεθανικὰς ἢ ἐξισλαμισθείσας ὡς τῆς 'Ανασελίτσης. Οἱ τῆς Λεψίστης καὶ τῶν χωρίων τῆς Μοαμεθανοὶ δὲν ἔχουν κανὲν κοινὸν πρὸς τοὺς ἄλλους τῶν ὁμοθρήσκους καὶ δὲν γνωρίζουν ἐκ τῆς τουρκικῆς, εἰμὴ 3 μόνον λέξεις: *V'Allahy*: μὰ τὸν θεόν, τὸ ὅποιον προφέρουν *Val-lahâ*, *Selam-na Allecum*: γειά σας καὶ *Mehr-habar*: Μεραβα: ὡς εὐ παρέστης². Οἱ δύο τελευταῖαι λέξεις, ὡς θρησκευτικοὶ χαιρετισμοὶ εἶναι ἀπηγορευμένοι, λέγει ὁ Νικολαΐδης, εἰς πάντα μὴ Μουσουλμάνον. Ὅποιος μάλιστα ἐκ τῶν Χριστιανῶν τολμήσῃ νὰ τὰς χρησιμοποιήσῃ, ἐξαναγκάζεται νὰ ἀπασθῇ τὸν ἰσλαμισμὸν.

Τὸν ἐξισλαμισμὸν τούτων ἀποδίδει εἰς προσηλυτισμὸν γενόμενον παρὰ δύο ἐγχωρίων νεανιῶν, οἱ ὅποιοι πρὸ 2 περίπου αἰῶνων, ἤτοι περὶ τὸ 1650-60, ἤχθησαν εἰς τὸ παλάτιον τοῦ Σουλτάνου, ἡσπάρθησαν τὸν ἰσλαμισμὸν καὶ βραδύτερον ἐπανήλθον ὡς ἐξωμόται εἰς τὴν πατρίδα τῶν μὲ τὸν τίτλον τοῦ βέη, ἀποτελέσαντες τὸν ἀρχικὸν πυρῆνα Τούρκων εἰς Λεψίσταν. «Ἰδοῦ, γράφει ὁ Νικολαΐδης, ἡ ἱστορία τῆς ἀποστασίας αὐτῶν τῶν δυστυχημένων. Πρὸ δύο περίπου αἰῶνων δύο Ἑλληνες νεανία ἤχθησαν εἰς Κωνσταντινούπολιν εἰς τὸ παλάτι τοῦ Σουλτάνου καὶ ἐξισλαμισθέντες ὠνομάσθησαν ὁ μὲν Σισάν Τσαοῦς, ὁ δὲ Χουσεῖν Τσαοῦς. Ἐπανελθόντες βραδύτερον εἰς τὴν πατρίδα τῶν, τὸ χωρίον Λούφρι, τοῦ ὁποίου τὰ ἐρεῖπια σώζονται ἀκόμη παρὰ τὴν Λεψίσταν, ἤρχισαν κηρύττοντες τὸν ἰσλαμισμὸν· εἶχον πολλοὺς βοηθούς· βοηθούμενοι ὑπὸ τῆς πίεσεως, ἡ ὁποία ἐβάρυνε τοὺς Χριστιανοὺς (ἐνθουσιασμένους ἐκ τῆς ἐλπίδος, ὅτι θὰ φέρουν ὄπλα καὶ θὰ ἀποβοῦν εἰς τὸ μέλλον κύριοι ἀπὸ δούλων) προσηλύτισαν ἀρκετούς, οἵτινες κατόκησαν τὴν Λεψίσταν καὶ τὰ περίξ χωρία. Οἱ δύο οὗτοι ἀρχηγοὶ ἔλαβον ὡς ἀνταμοιβὴν τῶν τὸ προνόμιον τοῦ βέη, τὸ ὅποιον διατηροῦν ἀκόμη οἱ ἀπόγονοι τῶν»³.

Τὸ ἱστορικὸν τοῦτο περὶ τῆς ἀποστασίας ἐδέχθη καὶ ὁ Ζῶτος τὸ 1887⁴ συμπληρώσας διὰ τῶν ἐξῆς: ὅτι οἱ δύο πρῶτοι ἐξισλαμισθέντες νεανία ὠνο-

1. Αὐτόθι, σ. 228.

2. Πρβλ. καὶ «Μακεδ. Ἡμερολόγιον» 1911, σ. 114-115. Ὁ Νικολαΐδης (ἔ.ἀ., σ. 254), εὐρισκόμενος εἰς τὰ Καραγιάννια (μετὰ τὴν Σιάτισταν) συνδιαλέγεται μὲ ἕνα ἱμάμη, προερχόμενον ἐκ Γρεβενῶν. Τοῦτον οἱ Καραγιανλήδες ὡς μὴ γνήσιον Τούρκον ὠνόμαζον γκιαοῦρ ἱμάμ, ἤτοι ἄπιστον ἱμάμη, ὡς Βαλλαῶν.

3. Αὐτόθι, σ. 216.

4. Β. Δ. Ζῶτου Μολοσσοῦ. Ἡπειρωτ. μακεδ. μελέται, τόμ. Δ', Δρομολόγιον τῆς Ἑλλ.ν. χερσον., ἀρχαιολ., ἱστορικόν, γεωγρ., στρατιωτικόν, στατιστικόν καὶ ἐμπορικόν. Τεῦχος Γ', Μακεδονία καὶ Σερβία, Ἄθῆναι 1887, σ. 252.

μάζοντο ὡς χριστιανοὶ Κωνσταντῖνος καὶ Ἀθανάσιος καὶ ὅτι παρεχωρήθησαν εἰς αὐτοὺς πλὴν τῶν στρατιωτικῶν βαθμῶν καὶ τὰ δικαιώματα καὶ προνομία τῶν προνομιούχων οἰκογενειῶν τῶν κατακτητῶν τῶν χρόνων Μωάμεθ τοῦ Β', ὅπως θὰ ἀναπτυχθῆ καὶ κατωτέρω.

Οἱ Wace-Thompson ἀναφέρουν καὶ αὐτοὶ ἐν περιλήψει τὸ ἱστορικὸν τοῦ Νικολαΐδου, θεωροῦντες τοῦτο ὡς μίαν περισσότερον πιθανὴν παράδοσιν¹.

Ἡ ὡς ἀνωτέρω ἱστορία περὶ τῆς ἀποστασίας ἢ παρεχομένη ὑπὸ τοῦ Νικολαΐδου ἔχει ἀνάγκην διευκρινήσεως πρῶτον ὡς πρὸς τὸν τόπον τῆς προελεύσεως τῶν νεανιῶν τῶν θεωρουμένων ὡς πρωτοπόρων τῆς ἐξισλαμίσεως τῆς ἐπαρχίας.

Χωρίον Λούφρι παρὰ τὴν Λεψίσταν δὲν γνωρίζομεν ὑπάρχον οὔτε ὡς παλαιοχώρι οὔτε ὡς ἀπλὴν τοπωνυμίαν. Δίωρον περίπου πρὸς τὰ ΝΔ τῆς Λεψίστης ὑπάρχει ἡ Λούβρη, χωρίον ἀμιγυοῦς ἐλληνικοῦ πληθυσμοῦ, μνημονεύομενον ὡς Λούβρου εἰς τὸν κώδικα τῆς Ζάμπορδας² καὶ Λούβρου ἐπίσης εἰς τὸν κατάλογον τοῦ Νεοφύτου³ ἄνευ τινὸς προσθήκης ἐκ τῶν συνήθων, παλαιοχώρι, φέρ' εἰπεῖν, τουρκοχώρι, μεμειγμένον κ.λ. ἄρα καὶ τὸ 1797 ἦτο ἡ Λούβρη ἄνευ τινὸς Τούρκου. Ἐὰν δὲν εἶναι αὕτη ἡ Λούβρη τὸ Λούφρι, ἢ γενέτετρα τῶν ἐξωμοτῶν τῆς ἐπαρχίας, τότε μὲ κάποια ἀοριστίαν παρεδόθησαν εἰς τὸ Νικολαΐδην (καὶ Ζῶτον) ἢ ἐγράφησαν παρὰ τῶν ἰδίων καὶ τὸ ὄνομα τῆς πατρίδος τῶν νεανιῶν καὶ τὰ περὶ τῆς καταστάσεως αὐτῆς εἰς ἐρείπια ἐξ αἰτίας μάλιστα ἀκαθορίστου καὶ ἀνερμηγύτου.

Ἐν προκειμένῳ δὲν θεωρῶ περιττὸν νὰ σημειώσω καὶ παραδιδομένα τινα, τὰ ὁποῖα ἤκουσα ἀπὸ χωρικοὺς τῆς ἐπαρχίας, ὅτι δηλ. τὸν καιρὸν ποῦ ἐπέρασεν ἀπὸ τὴν ἐπαρχίαν ὁ Νικολαΐδης, εἶχε ἀσπασθῆ τὸν ἰσλαμισμὸν ἕνας

1. Wace-Thompson, *The Nomads*, ἑ.ἀ., σ. 29-30. Καὶ ἡ Warg. Hasluck εἰς τὴν εἰσαγωγὴν τῆς ἐργασίας «Measurements of Macedonian men», London 1929, vol. XXI, parts 1, to 4, December, σ. 322-335, συνταχθείσης μετὰ τοῦ G. M. Morant καταλέγουσα εἰς μίαν ἐκ τῶν 6 ὁμάδων ἀνδρῶν τῆς Μακεδονίας, ἐξεταζομένων ἀπὸ ἄλλης ἀπόψεως, τοὺς ἐλληνιστὶ ὀμιλοῦντας μωαμεθανοὺς περιοχῆς Ἐνασελίτσης (Ἐλληνας, Βλάχοι, χριστιανοὶ Βούλγαροι, Μωαμεθανοὶ Βούλγαροι, Τούρκοι καὶ Greek speaking Mohammedans) δέχεται ὅτι οὗτοι «ἀπέβαλον τὸν χριστιανισμὸν ἀντὶ τοῦ μωαμεθανισμοῦ τοῦλάχιστον δύο αἰῶνας πρὶν». Παραπέμπουσα δ' εἰς τὸ ἔργον τῶν Wace-Thompson (σ. 29-30) φαίνεται ὅτι ἀκολουθεῖ τὸ ἱστορικὸν τῆς ἀποστασίας τοῦ Νικολαΐδου. Εἶχον πληροφορίας ἐκ τῶν κατοίκων τῆς Πλάζομης (1935) ὅτι ἡ Hasluck ἐρευνήσασα κατὰ τὴν ἐπίσκεψιν τοῦ χωρίου τὸ νεκροταφεῖον, εἶχεν ἀποφανθῆ ὅτι πρὸ 190 ἐτῶν εἶχον ἐξισλαμισθῆ οἱ Βαλλᾶδες.

2. Μιχ. Καλινδέρης, *Γραπτὰ Μνημεῖα*, ἑ.ἀ., σ. 62.

3. Μιχ. Καλινδέρης, *Σημειώματα Ἱστορικά*, ἑ.ἀ., σ. 42. Ἡ σημερινὴ Λούβρη εἶναι ἡ ἀρχαία Λεβαΐη κατὰ τὸν I. Φωτόπουλον, *Ἱστορία Σελίτσης*, Ἀθήναι 1939, σ. 58· βλ. προηγουμένως Ἀγγελεῖν: *Λεβαΐην τὴν Λεψίσταν*.

παπᾶς ἀπὸ τὴν Λούβρην, ὁ Παπαγιάννης, ὁ ἐπονομασθεὶς Παπαμπραϊμῆς ἢ Μολαμπραϊμῆς (εἶχε τιμωρηθῆ ἀπὸ τὸ Δεσπότη δι' ἀνομήματά του), οἱ δὲ Χριστιανοὶ ἀπεδοκίμαζον τὴν ἀλλαξοπιστίαν ταύτην ζωηρῶς ρίπτοντες τὰ βέλη τοῦ χλευασμοῦ τῶν ἰσχυρὰ καὶ κατὰ τῆς γενετήρας του Λούβρης.

Ἐπειτα, ἐν αἱ πληροφοροῖαι τοῦ Νικολαΐδου προήρχοντο ἐκ γραπτῶν πηγῶν, θὰ ἦσαν, νομίζω, περισσότερον ἐξηκριβωμένα καὶ πρὸς τὸν χρόνον τῆς μεταβάσεως ἢ ἀπαγωγῆς τῶν νεανιῶν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἢ τοῦλάχιστον τῆς ἐπιστροφῆς καὶ κατισχύσεώς των. Διότι πολὺ ὀλίγα μαντεύομεν ὡς πρὸς τὴν πορείαν, τὴν ὁποίαν ἠκολούθησεν ὁ ἐξισλαμισμὸς εἰς τὰ χωρία τῆς ἐπαρχίας Ἀνασελίτσης τοῦλάχιστον. Ἐκ τῶν γραφομένων προκύπτει ὅτι οἱ προσηλυτιζόμενοι ἐκ διαφόρων χωρίων τῆς ἐπαρχίας, αὐτοὶ μόνον οἱ «ἀρκετοὶ» κατήρχοντο καὶ κατόκησαν τὴν Λεψίσταν καὶ τὰ πέριξ αὐτῆς. Πολλοὶ ἢ ὀλίγοι ἐκ τῶν ἀνθισταμένων ἐξυπονοεῖται ἔφευγον πρὸς ἄλλας κατευθύνσεις, μάλιστα δὲ τὰ ὄρεινὰ μέρη¹.

Ὅπως δὲ ὅμως, τὸσον ὁ Νικολαΐδης ὅσον καὶ ὁ Ζῶτος, δὲν ἔλαβον τὴν πρόνοιαν νὰ κατορθώσουν τὰ γραφόμενά των ἢ νὰ εἰπουν τοῦλάχιστον κάτι ὡς πρὸς τὴν προέλευσιν τῶν πληροφοριῶν των.

Παρὰ ταῦτα εἰς Λεψίσταν, τὴν ἔδραν τοῦ καζᾶ τοῦ ἱεροδίκου καὶ τῶν κυριωτέρων μπέηδων, ὅπου εὐρισκόμενος κατὰ τὸ ταξιδίον του ὁ Νικολαΐδης σημειώνει καὶ τὰ ὡς ἀνωτέρω, ἦτο δυνατόν οἱ ἄνθρωποι νὰ ἀνάγουν τὰς ἀναμνήσεις των εἰς 100ετίαν καὶ πλέον πρὸ αὐτῶν, οἱ δὲ γεροντότεροι μπέηδες, εἰδικότερον οἱ πρόγονοι τῶν νεανιῶν νὰ διετήρουν ὑπερηφάνως τὴν ἱστορίαν τοῦ ἀθλήματος τῶν προγόνων των εἰς τὴν ἐπαρχίαν. Οἱ ἴδιοι ἴσως νὰ εἶχον εἰς χεῖράς των καὶ ἔγγραφόν τι σχετικόν. Ἴσως προσέτι εἰς τὸ ἀρχεῖον τοῦ ἱεροδίκου τῆς ἐπαρχίας, τὸ ὅποῖον κατὰ πληροφορίας μου ἐκάη τὸ 1912 παρὰ τοῦ προελαύνοντος ἑλληνικοῦ στρατοῦ, νὰ ἦτο καταχωρισμένον ἐπίσημόν τι ἔγγραφον, τὸ ὅποῖον ἀπετέλει τὴν πηγὴν ἀναμνήσεων εἰς τοὺς μᾶλλον εὐπαιδεύτους τῶν κατοίκων τῆς Λεψίστης.

Πάντως διὰ τὸ ἐξ ἄλλων πηγῶν σκότος ἡ ἱστορία τῆς ἀποστασίας, ὡς παραδίδεται ὑπὸ τοῦ Νικολαΐδου, φαίνεται πληρεστέρα καὶ μᾶλλον ἱκανοποιητικὴ, διότι, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, ὀρίζει: πιθανωτέραν βάσιν ἐξορμήσεως τὸ Λεψίστι καὶ πλέον εὐλογον τρόπον μεταστάσεως τὸν διὰ προσυλητισμοῦ.

Εἰς τὴν αὐτὴν ἐποχὴν—δὲν παραλείπομεν νὰ μνημονεύσωμεν—ἀνάγουν τὰς ἐξισλαμίσεις τῶν Βαλλαάδων γενικώτερον οἱ Κ. Τσούρκας καὶ Ἰ. Φωτόπουλος (ἀγνοοῦντες τὰ ὑπὸ τοῦ Β. Νικολαΐδου γραφέντα), ὁ πρῶτος «ἐκ

1. Γενικὰ περὶ τῆς ἐπιδράσεως τῶν γενιτσάρων ἐπὶ τῶν μετακινήσεων τῶν πληθυσμῶν εἰς τὴν Βαλκανικὴν βλ. I. C v i j i ć, La péninsule Balkanique, ἑ.ἀ., σ. 129-130. Ὁ ἴδιος ἀναφέρει παράδειγμα οἰκογενείας, ἡ ὁποία ἐξισλαμίσθη τὸν 15^{τῷ} αἰῶνα εἰς Βοσνίαν. Μέλη αὐτῆς μετῆνάστευσαν εἰς τὰ πέριξ τῆς Λιουμπλιάνας, ἠσπάσθησαν τὸν καθολικισμὸν καὶ τὸν 15^{τῷ} καὶ 16^{τῷ} αἰ. ἐξεγερμάνισθησαν.

παράδοσεων» περί τὸν ΙΖ' αἰῶνα¹, ὁ δεύτερος² «πρὸ τοῦ τέλους σχεδὸν τῆς 17ης ἑκατοντ.» λόγῳ πίεσεως ἐκ τῶν περιοδευόντων τὰ μέρη ταῦτα ἀλβανικῶν στιφῶν. Καί αἱ μὲν παραδόσεις, τὰς ὁποίας πιθανὸν νὰ ἐγνώριζεν ὁ Τσοῦρκας θὰ ἦσαν ὠφέλιμοι, ἐὰν ἐμνημονεύοντο, ἔναντι τοῦ ἀναποδείκτου ἐπιχειρήματος περί ὑπάρξεως 1) τῶν αὐτῶν ἐπιθέτων εἰς Τούρκους καὶ Χριστιανούς καὶ 2) χωραφιῶν ἀδελφομοιρίων (πρὸ 100ετίας), τὰ δὲ γραφόμενα ὑπὸ τοῦ Φωτοπούλου δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐλεγχθοῦν ὡς στερούμενα τῆς ἀναλόγου τεκμηριώσεως.

Ἐκ συναρμολογήσεως ἀναμνήσεων περιωρισμένων τοπικῶς ἐν συνδυασμῷ πρὸς ψυχία στοιχείων, ἀναφερομένων συλλήβδην εἰς τὴν ἀλλαξοπιστίαν, προέρχονται τὰ κάτωθι:

Εἰς Μεσολογγίσι ὁ γέρον Χριστόδουλος Καράπαπας (γεννηθεὶς τὸ 1856) ἐπὶ τῇ βάσει τῶν οἰκογενειακῶν ἐνθυμήσεων (διὰ γεννήσεις, γάμους, συγγενείας (νοῦνους) μὲ ἄλλα χωριά, χειροτονίας κ.λ.), τὰς ὁποίας ἀνέγνωσα ἐπὶ τινος Βροντολογίου ἀντιγραφέντος παρὰ τοῦ προπάππου του Παπαθανάση εἰς Ἀλμυρὸν Θεσσαλίας—ὁ πάππος τοῦ Χριστοδοῦλου Μᾶρκος παπᾶς καὶ αὐτὸς φέρεται γεννηθεὶς τὸ 1787—, ἠδυνήθη νὰ μοὶ προσδιορίσῃ (τὸ 1935):

1. Ὅτι πρὸ τοῦ 1700 ἔγιναν αἱ ἀλλαξοπιστίαι εἰς τὴν ἄλλην συνοικίαν τοῦ αὐτοῦ χωριοῦ, Μεσολογγίσι, εἰς τὸ ἐγγὺς Βελίστι καὶ ὄλων τῶν Χριστιανῶν εἰς τὴν Πλαζόμισταν.

2. Ὁ Παπαθανάσης ἐνεθυμεῖτο καλῶς ὅτι συγκεκριμένως τὸ τζαμί τῆς ἄλλης συνοικίας, τῶν Βαλλαάδων, ἦτο ἐκκλησία Ἁγίου Νικόλαος, μετετρέπη δὲ εἰς τζαμί, ὅταν ἔζη ὁ πάππος του (περὶ τὸ 1670:).

3. Ὁ Παπαθανάσης «σουῖζουνταν», ἦτο ἐξάδελφος μὲ τὸν Σιαῖν ἀγᾶ ἀπὸ τὸ Βελίστι· εἰς αὐτὸν δὲ κατέφευγε πρὸς προστασίαν (ἐληστεύθη δις, τὸν πῆραν σκλάβον καὶ αὐτὸν καὶ τὴν γυναῖκά του, νὰ δώσῃ τὸ βίό του), προσέτι δὲ ὁ γέρον Χριστόδουλος ἐγνώριζε «Φιρμένοι ἀπ' ἄλλο μέρος δὲν ἦταν αὐτοί. Γυρίσματα ἦσαν (ἀλλαξοπιστήσαντες). Οἱ πρόσπαππος μου εἶχεν παρακουστὰ ἀπ' τὸν πάππου τ', πότι γύρσαν. Ἰὰ πῶς γύρξαν. Ἐπῆριναν βάρινα. Τὸ ἄδουινς τοῦ βιὸ τοῦ μπέη. Αὐτὰ ἰδῶ, στοῦ Βιλίστι καὶ σ' ἴν Πλαζόμιστα. Στοῦ Λιαψίσι εἶχαν ἔρθει 2-3 τουρκογιαντίσαροι. Αὐτοὶ εἶχαν τ'ς πληρούμενοι ποῦ γυρνοῦσαν τὰ χουριά³. Οἱ φθουνιροὶ γύρξαν. Ἄλλοι γιὰ νὰ ἔχιν δόξα, νὰ μὴ τ'ς πειράζν. Ἡμεῖς ἐκεῖ (=ἐστάθημεν πιστοί»).

1. «Μακεδονικά» 2 (1941-1952) 461.

2. Ι. Φωτοπούλου, Ἱστορία Σελίτσης, ἐ.ἀ., σ. 67-68.

3. Εἰς τὸ παιδομάζωμα ἀνάγεται καὶ παράδοσις ἐκ τῆς Ντόβριανης-Γρεβενῶν, μικτοῦ χωριοῦ, μὴ ἔχουσα ὁμῶς τὴν κατεύθυνσιν τῆς ἀλλαξοπιστίας συγχοριανῶν. Κατ' αὐτὴν, ἀρχομένου τοῦ 18ου αἰ., οἱ γενίτσαροι ἤρπασαν τῆς Παπαστάθαινας τὸ 6-7χρονο μοναχοπαῖδι Θανάση, ὁ ὁποῖος μετὰ 30ετίαν ἀναδειχθεὶς εἰς πασᾶν τοῦ Μοναστηρίου ἐπεσκέ-

ε) Μετὰ τὸ 1700. Ὁ Γ.Π.Σ.Π. (Γεώργιος Π. Σ. Παναγιωτίδης, ἐκ Δαμασκηνιάς Βοΐου ὡς διδασκαλιστῆς τοῦ Γυμνασίου Τσοτουλίου τὸ 1910) εἰς τὴν πραγματείαν του περὶ τοῦ βίου τῶν Βαλλαάδων τὴν δημοσιευθεῖσαν εἰς τὸ Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον¹ γράφει τὰ ἑξῆς ἀπὸ ἀπόψεως ἱστορικῆς: «Ὁ χρόνος τῆς ἐξισλαμίσσεως τῶν διήκει διὰ τῶν ἀπὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Ὀσμαντινουπόλεως ἐτῶν καὶ φθάνει μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς. Ὡς φαίνεται ὁμως ἐξ ἐκκλησιῶν εἰς μουσουλμανικὰ χωρία, ἐκ παραδόσεων καὶ ἄλλων τεκμηρίων, τὸ πλεῖστον μέρος τῶν περὶ οὗ ὁ λόγος ἐξισλαμίσσεων ἔλαβε χώραν μετὰ τὸ 1700 μ.Χ. καὶ μάλιστα ἐπὶ τοῦ Σουλτάνου Σελίμ τοῦ Γ' καὶ τοῦ προκατόχου του Χαμίτ τοῦ Α', ὅτε ἐγίνοντο τὰ πρὸ τῆς Μεγάλης τοῦ 1821 Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως ἐπαναστατικὰ κινήματα, τὰ ὁποῖα εἶχον ἀποτέλεσμα τὴν ἐπίτασιν τῶν δεινοπαθημάτων τῶν Χριστιανῶν. Ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα ἔλαβον χώραν πλεῖστοι ἐξισλαμίσσεις, ὡς ἐξάγεται ἐκ συγγενικῶν δεσμῶν μεταξὺ Τούρκων καὶ Χριστιανῶν πολλαχοῦ, ὅπου εὕρισκε τις Μουσουλμάνους πέμπτους-ἕκτους κλπ. ἐξαδέλφους Χριστιανῶν»².

Πρὸς καθορισμὸν τοῦ χρόνου ἐξισλαμίσσεως τοῦ πλείστου μέρους τῶν Βαλλαάδων ὁ Παναγιωτίδης ὠρμᾶτο κυρίως ἐκ τῶν γενικῶν γνώσεων περὶ τῆς ἐπίτασεως τῶν δεινοπαθημάτων τῶν Ἑλλήνων κατὰ τὰ προεπαναστατικὰ κινήματα ἐπὶ Χαμίτ Α' καὶ Σελίμ Γ'³.

Ἐπὶ τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἐντυπώσεων τοῦ προεπαναστατικοῦ κινήματος τοῦ 1770 ἰδίᾳ φρονοῦμεν ὅτι ἐγράφησαν καὶ τὰ ὑπὸ τοῦ Ζώτου Μολοσσοῦ, ἦτοι ὅτι «Μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ Ὀρλώφ, μυστικῆ διαταγῆ τῆς Πύλης πρὸς τοὺς σατράπεις τῆς Ρούμελης ἦτο νὰ βιάζωσι τοὺς Χριστιανούς νὰ τουρκεύσωσι καὶ ἡ διαταγὴ αὕτη ἐξεπληροῦτο δυστυχῶς ἀπὸ τοῦ 1770»⁴. Καὶ ἐν συνεχείᾳ «Ἐπὶ πεντηκονταετίαν ὄλην μέχρι τοῦ 1819, ἦτοι μέχρι τοῦ ἀποκλεισμοῦ τοῦ Ἀλῆ καὶ τῆς ἐνάρξεως τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνος, κατεβίβρωσκε τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος ἡ κακοήθης αὕτη γάγγραινα: Ἐξ αὐτῆς τῆς ἐποχῆς χρονολογεῖται καὶ ἡ ἐξώμοσις τῶν Βαλλαάδων τῆς Μακεδονίας».

φθὴ τὴν γενετείραν του καὶ ἐξήτησε χωρὶς νὰ ἀνακoinώσῃ τὴν ταυτότητά του νὰ καταλύσῃ τὸ βράδου εἰς τὸ σπῆτι τῆς δυστυχούς γραίας Παπαστάθαινας. Ὅταν ἐφυγεν, ἡ ζωὴ τῆς φτωχῆς ἐκαλυτέρευεν οἰκονομικῶς. Βλ. λογοτεχνικὴν διασκευὴν τῆς παραδόσεως παρὰ Μιλτ. Παπαϊωάννου, «Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον» (Ν. Σφενδόνη) ἔτ. 1947, σ. 129-133.

1. «Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον», 1911, σ. 113-118.

2. Αὐτόθι, σ. 114.

3. 1774-1789, 1780-1808, βλ. Ἀβρ. Βαπορίδου, Ἐπίτομος βιογραφικὴ ἱστορία τῶν Σουλτάνων τῆς Ὄθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, τευχ. Α, Κωνσταντινούπολις 1885, σ. 154-168.

4. Ζώτου Μολοσσοῦ, Ἀκολουθία τῆς Ἁγίας μεγαλομάρτυρος καὶ πανσόφου Αἰκατερίνης κ.λ., Ἀθήναι 1900, Ἀκολ. Δ', σ. 59.

Ἐξετάζοντες τὰς ἐπὶ τῶν ἀνωτέρω γραφέντων ἀποδείξεις ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν τὰ ἑξῆς: Τὰ τεκμήρια ἐξ ἐκκλησιῶν εἰς μουσουλμανικὰ χωρία, ὡς ἐπιχειρήματα ἐντοπίου προσαρμογῆς εἰς τὰς γενικωτέρας ἐντυπώσεις τῶν χρόνων, θὰ ἦσαν πολλοῦ λόγου ἄξια, ἐὰν ἐμνημονεύοντο παρὰ τοῦ Παναγιωτίδου. Πολλοὺς ὅμως παρεπλάνησεν ἡ ὑπαρξὶς ἐκκλησιῶν ἢ εἰρειῶν αὐτῶν εἰς χωρία πρότερον μικτὰ ἢ χριστιανικὰ ἀποβάντα μοσαμεθανικά, διότι ἐκ δεδομένων ἔχομεν πεισθῆ ὅτι ἡ σχετικὴ ἐπιχειρηματολογία ἦτο ὀλισθηρὰ, ἐφ' ὅσον κατὰ καιροὺς ἐγένοντο μετακινήσεις πληθυσμῶν καὶ ἀλλοιώσεις εἰς τὴν σύνθεσιν τῶν χωρίων, οὐδὲν δὲ θετικὸν καὶ ἀδιαφιλονείκητον τεκμήριον παρεσχέθη, καθ' ὅσον ἡμεῖς τοῦλάχιστον γνωρίζομεν, περὶ ἐξισλαμισμοῦ τῶν κατοίκων τοῦ α' ἢ β' χωρίου καὶ μετατροπῆς τῆς ἐκκλησίας αὐτοῦ εἰς τζαμίον ἀπὸ τῆς τάδε... ἐποχῆς. Παρὰ ταῦτα ὁ Παναγιωτίδης ἐκ παραδόσεων τῶν γεροντοτέρων ἢ παρατηρήσεών του θὰ εἶχε κάμει κάποιους συνδυασμοὺς ἴσως ἐπουσιώδεις θεωρηθέντας πρὸς μνειάν¹, ἀλλ' ὅταν συγχρόνως ὁ ἴδιος δέχεται ἀναγωγὴν τῶν ἐξισλαμίσεων μέχρι τῆς γενικῆς χρονολογίας τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀφήνει νὰ ἐννοηθῆ ὅτι ἐστηρίζετο ἐπὶ πιθανότητων, ἴσως εὐλόγων, οὐχὶ ὅμως εὐκόλως ἀποδεκτῶν ἄνευ ἱστορικοφιλολογικῆς τινος ἐπιβεβαίωσης.

Ἡ δὲ τοῦ Ζώτου Μολοσσοῦ ἄποψις σκοπεῖ, ὡς νομίζω, νὰ ἐξάρη τὰ ἐπιτεύγματα τῆς ἀποστολῆς τοῦ Πάτερ Κοσμᾶ εἰς Μακεδονίαν, Ἡπειρον καὶ Ἀλβανίαν, ὅταν δηλαδὴ τὸ 1770 ἐματαιώθη ἡ σκληρὰ ἀπόφασις τοῦ Σουλτάνου Μουσταφᾶ Γ' νὰ μετοικήσῃ εἰς Βαβυλῶνα δόλοκληρον τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος καὶ ἐπετεύχθη ἡ ἔκδοσις φερμανίου, ἵνα ὁ Πάτερ Κοσμᾶς σταλῆ ὡς ἱεροκῆρυξ εἰς τὴν Ἑλληνικὴν χερσόνησον «ὅπως ἐξημερώσῃ τοὺς ἐξαγριωθέντας ἐπαναστάτας, κτίσῃ σχολεῖα κλπ.» (κατὰ τὸν Ζῶτον)².

Δὲν δυνάμεθα βεβαίως νὰ ἀμφισβητήσωμεν ὅτι βαθεῖαν καὶ εὐεργετικὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν ψυχῶν τῶν Χριστιανῶν καὶ τῆς Δυτ. Μακεδονίας εἶχεν ἡ διδασκαλία τοῦ ἐθναποστόλου Πάτερ Κοσμᾶ, διασῶζομένης καὶ νῦν εἰς πλεῖστα χωρία ζωντανῆς τῆς ἀναμνήσεως περὶ τῆς διελεύσεώς του καὶ τῶν διδασχῶν του³. Ἄλλ' ὅτι ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ 1770 δέον νὰ χρονολογηθῆ ἡ ἐξώμοσις χωρίων ὀλοκλήρου τῆς περιοχῆς ταύτης μετὰ τῶν συναφῶν ἐπα-

1. Παρατηρητέον ἐνταῦθα ὅτι ὁ Παναγιωτίδης γράφων ὅτι τὸ πλεῖστον τῶν περὶ ἄνδρ. ὁ λόγος ἐξισλαμίσεων ἔλαβε χώραν μετὰ τὸ 1700 κ.λ. φαίνεται ἐπηρεασμένος ἐκ τοῦ ἐξισλαμισμοῦ τὸ 1759 τῶν Νοτίων (Καρατζιόβας) κατὰ τὸ ὑπὸ τοῦ Πέτρου Παπαγεωργίου δημοσίευμα εἰς τὸ «Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον» (τοῦ προπροηγούμενου ἔτους), 1909, σ. 91, τὸ ὁποῖον καὶ μνημονεύει εἰς τὴν μόνην ὑποσημείωσίν του (ὁ Παναγιωτίδης, σελ. 113).

2. Ζώτου Μολοσσοῦ, Ἀκολουθία, Δ', σ. 58, τοῦ αὐτοῦ Λεξικόν τῶν Ἀγίων Πάντων κ.λ., Ἐν Ἀθήναις 1904, σ. 614-615.

3. Μιχ. Καλινδέρης, Ἀπόσπασμα διδαχῆς Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ, ἔ.α., σ. 6 κ.ε.

κολούθων: ἀποικισμὸν πολλῶν ἢ ὀλίγων ἐκ τῶν ἀρνηθέντων νὰ ἀλλαξοπιστήσουν, δεσμοὺς συγγενείας πολλῶν πρὸς πολλοὺς, κτηματικά κ.λ., δὲν ἐνισχύεται μὲ κανὲν δεδομένον, δὲν ἐπικουρεῖται δ' οὐδ' ὑπὸ τῆς παραδόσεως τῶν γεροντοτέρων (δυναμένων νὰ ἀπονημονεύουν καλῶς γεγονότα τῶν πάππων των τοῦλάχιστον).

Ἐξ ἄλλου ἐξαναγκαστικὸς ἐξισλαμισμὸς δὲν ἐπεβλήθη οὐδ' εἰς τοὺς ἀπειθαρχήσαντας τότε πρὸς τὸ Δοβλέτι. Διὰ ταῦτα θὰ ἦτο δύσκολον νὰ ἀποδώσωμεν ἔργον διαβρωτικὸν τῆς φυλῆς εἰς τὴν ἐποχὴν ταύτην, ἐκ τῆς ὁποίας μόνον ἔργα καταστροφῆς μᾶς εἶναι γνωστά ἐκ τῶν ἄλλων περιφερειῶν, παρόμοια δὲ ἔργα διέσωσε καὶ ἡ ἱστορία καὶ ἡ παράδοσις ἐκ τῆς περιοχῆς ταύτης (πρβλ. καταστροφὴν κωμοπόλεων περὶ τὸν Γράμμον καὶ τὴν Β. Ἡπειρον: Γράμμοστας, Νικολίτσης, Λινοτοπίου, Μπιθικουκίου, Ζιουπανίου (1771), μάλιστα δὲ τῆς Μοσχοπόλεως καὶ ἀποικισμὸν πολλῶν ἐκ τούτων εἰς κέντρα Δυτ. Μακεδονίας: Μοναστήρι, Σιάτισταν, Βογατσικόν, Κλεισούραν, Βλάστην, Σέλιτσαν, Κοζάνην καὶ ἀνατολικώτερον)¹.

Αἱ ὡς ἀνωτέρω παρατηρήσεις ἡμῶν ἔχουν ἰσχύν καὶ διὰ τὰς γνώμας τῶν Γ. Γκανούλη, ἐπιθεωρητοῦ Μέσης, καὶ Χρ. Ἐνισλείδου, θεολόγου, οἱ ὅποιοι στηριχθέντες εἰς τὰ ὅσα εἶχε γράψει ὁ Ζῶτος εἰς τὴν Ἀκολουθίαν τῆς Ἁγ. Αἰκατερίνης ἠσχολήθησαν καὶ αὐτοὶ μὲ τοὺς Βαλλαᾶδες. Οὕτω ὁ μὲν πρῶτος γράφων εἰς τὸ Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον² περὶ τοῦ Ἁγίου Κοσμᾶ ἔχει τὴν γνώμην ὅτι: «Πράγματι μετ' ὀλίγα ἔτη (ἀντὶ πρὸ ὀλίγων ἐτῶν), δηλ. μετὰ τὸ 1776 περίπου, ὅτε διῆλθεν ὁ Κοσμᾶς ἐκ Σιατίστης, εἶχον ἀλλαξοπιστήσει οἱ κάτοικοι τῶν διαφόρων πέριξ τῆς Σιατίστης χωρίων ἔνεκα τοῦ ἀπηνουῶς διωγμοῦ ἐκ μέρους τῶν Τούρκων (καὶ ὅτι, ἂν τὸ κήρυγμα τοῦ Ἁγίου Κοσμᾶ δὲν ἀνεχαιτίζεε τὸν ἐξισλαμισμὸν τῶν Ἑλλήνων, πολλοὶ ὀλίγοι Χριστιανοὶ θὰ ἔμενον εἰς τὴν τουρκικὴν αὐτοκρατορίαν), ὁ δὲ δεύτερος ἐκτὸς τῆς ἐπὶ Σελίμ Α' ἀναγωγῆς τοῦ ἐξισλαμισμοῦ τῶν Βαλλαάδων, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω, ἀναφέρει καὶ τὴν γνώμην τοῦ Μολοσσοῦ εἰς τὰ ὅσα γράφει γενικῶς περὶ τοῦ Ἁγίου Κοσμᾶ καὶ τῆς «κατεστραμμένης Δυτ. Μακεδονίας»³, χωρὶς νὰ ὑποβοηθῆ διὰ τινος τεκμηρίου ἀπολύτως σχετικοῦ πρὸς τὴν ἐποχὴν ταύτην τοῦ 1770.

στ) Ἐπὶ Ἁλ ἡ Πα σ ᾶ. Περὶ ἀλλαξοπιστίας τῶν Βαλλαάδων κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἁλ ἡ Πα σ ᾶ ἐγράφησαν τὰ κάτωθι:

1. W a c e - T h o m p s o n, The Nomads, ἔ.ἀ., σ. 217, κ.έ. Μητροπολίτου Ξάνθης Ἱω ἀ κ ε ἰ μ Μ α ρ τ ι ν ι α ν ο ῦ, Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Μοσχοπόλεως, Ἀθῆναι 1939, σ. 72, κ.έ. Ἄ ν τ. Κ ε ρ α μ ο π ο ὑ λ λ ο υ, Τί εἶναι οἱ Κουτσόβλαχοι, σ. 14 κ.έ. Μ ι χ. Κ α λ ι ν ὀ ἔ ρ η, Γραπτά Μνημεῖα, ἔ.ἀ., σ. 27, τ ο ῦ ἰ δ ἰ ο υ, Ὁ βαρβῆνος Κωνσταντῖνος Βέλιος, Θεσσαλονίκη 1973, σ. 16-18.

2. «Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον», 1934, σ. 277-280.

3. Χ ρ. Ἐ ν ι σ λ ε ἰ δ ο υ, Ἡ Πίνδος..., ἔ.ἀ., σ. 74, 122.

1. Ὁ Ζῶτος Μολοσσός, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω, χρονολογῶν τὴν ἐξώμοσιν τῶν Βαλλαάδων τῆς Μακεδονίας ἀπὸ τοῦ 1770 καὶ προσδιορίζων σαφέστερον τοὺς τόπους γράφει: «Οἱ κάτοικοι τῶν Ἐπαρχιῶν Ἄνω Σελίτσης (Ἄνυσελίτσης), Σιατιστής καὶ Χρουπίστης ἐπὶ Ἄλῃ πασᾶ περιετιμήθησαν». Ἄν ὁμως διὰ τῶν διδασχῶν τοῦ πάτερ Κοσμᾶ «ἐστηρίχθη τότε (δηλ. τὸ 1770-1771) τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος εἰς τὴν πίστιν τοῦ τῆν ἁγίαν», ὡς ἰσχυρίζεται ὁ Μολοσσός εἰς τὴν Ἀκολουθίαν τῆς Αἰκατερίνης ἐκδοθεῖσαν τὸ 1900, τὸ γεγονός τῆς περιτομῆς τῶν Βαλλαάδων ἐπὶ Ἄλῃ ἐξασθενεῖσι, νομίζω, τὴν ἐπίδρασιν τῆς διδασκαλίας ἐπὶ τῶν κατοίκων τῶν ὡς ἄνω ἐπαρχιῶν. Ὁ ἴδιος ἄλλωστε εἰς τὰς Ἡπειρωτικὰς-Μακεδονικὰς μελέτας τοῦ ἐκδοθεῖσας τὸ 1887 εἶχεν ἐκφρασθῆ ὅτι ἐπὶ Ἄλῃ ἐνετάθη ἡ ἐξωμοσία χωρὶς κἂν νὰ μνημονεύη τὰ Ὀρλωφικὰ καὶ τὸν Πάτερ Κοσμᾶν. Ὁ τρόπος ἔπειτα τοῦ ἐξισλαμισμοῦ ἐπὶ Ἄλῃ ὁ ὑπὸ τοῦ Ζῶτου προβληθεὶς τότε (1887), ἦτοι ὡς γενόμενος α) διὰ προσηλυτισμοῦ καὶ β) βία καὶ δυναστεία, ὅχι μόνον δὲν στηρίζεται εἰς ἀποδείξεις, ἀλλ' ἐλέγχεται ὡς παραλλαγή τῶν ὧσων εἶχε γράψει ὁ Νικολαΐδης περὶ τῶν Βαλλαάδων τοῦλάχιστον ὡς πρὸς τὸ μέρος τὸ ἀφορῶν τὸν προσηλυτισμὸν, διότι τὸ βία καὶ δυναστεία εἶναι κάτι τὸ κοινὸν διὰ τὴν δουλείαν. Καὶ ἀντιστρόφως, ἂν τὰ περὶ προσηλυτισμοῦ ἐπὶ Ἄλῃ πασᾶ ἦσαν ἰσχυρὰ καὶ ἐξηλεγμένα, διατί παραλείπονται παρὰ τοῦ ἰδίου εἰς τὴν Ἀκολουθίαν τῆς Αἰκατερίνης τὸ 1900, ὅταν τίθεται διάφορος βᾶσις με ἀφετηρίαν τὸ 1770, τὸν ἐκτορευκισμὸν δηλ. ἔκτοτε τῆς Ρούμελης;

Ὁ Ζῶτος εἶχεν ὅπ' ὄψιν τοῦ τὸ 1887 τὸ ἔργον τοῦ Νικολαΐδου, ὅπου ἡ ἱστορία τῆς ἀποστασίας τῶν Βαλλαάδων ἀνάγει εἰς τὰ μέσα τοῦ 17ου αἰ. περίπου, ὡς εἶδομεν. Τὴν ἱστορίαν αὐτὴν ὁ Ζῶτος, χωρὶς νὰ ἀναφέρη, ἂν ὄντως τὴν παραλαμβάνη παρὰ τοῦ Νικολαΐδου ἢ ἄλλοθεν, τὴν μεταφέρει χρονικῶς εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Ἄλῃ ἐγκαταμειγνύων καὶ νέα τινὰ στοιχεῖα. Οἱ ἐξώμοται δηλ. ἀρνησὶθησκοὶ Βαλλαᾶδες ἐξώμοσαν α) διὰ προσηλυτισμοῦ «δύο ἐπιλοχιῶν=τσαούσηδων, καταγομένων ἀπὸ τὰ νῦν ἔρημα χωρία Παληο-Σελίτσα καὶ Δούφρι, ὀνομαζομένων Κωνσταντίνου καὶ Ἀθανασίου, μετονομασθέντων Σινάνη καὶ Χουσεῖνη, οὗς ἡ Πύλη ἐτίμησε μετ' ἂξιωμα τοῦ ταγματάρχου καὶ μετ' δικαιώματα κατακτητικὰ τῶν προνομούχων οἰκογενειῶν τοῦ Μωάμεθ Β' τοῦ Πορθητοῦ», καθ' ἃ καὶ ἀνωτέρω ἐγράφη, «καὶ τοὺς ἔστειλεν εἰς Γρεβενὰ ὅθεν ἤρχισαν τὸν προσηλυτισμὸν» κ.λ.

Συγκρίνοντας τὰς δύο παραλλαγὰς τῆς ἱστορίας ἀνεξαρτήτως χρονικῆς τοποθετήσεως παρατηροῦμεν τὰ ἐξῆς: Ὅτι ὁ ἐξισλαμισμὸς τῶν δύο ἐπιλοχιῶν εἰς μὲν τὸν Νικολαΐδην ἔχει τὴν ὁμαλὴν ὁδὸν τοῦ παιδομαζώματος κατ' ἀρχὴν, τοῦ ἐξισλαμισμοῦ καὶ τῆς ἀναδειξέως τῶν ἔπειτα εἰς τσαούσηδων, ἐνῶ εἰς τὸν Ζῶτον μένει ἄνευ διασαφήσεως.

Ὡς τόπος καταγωγῆς τῶν εἰς τὸν Νικολαΐδην ἀναγράφεται τὸ Λούφρι, περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ ὁποίου ἐξεφράσαμεν ἀμφισβητήσεις, εἰς τὸν Ζῶτον

προστίθεται καὶ ἡ Παλιοσέλιτσα (τὸ Δούφρι μᾶλλον ἐκ τυπογρ. λάθους)¹, ἀλλ' ἄγνωστον πῶθεν ἢ πληροφορία αὕτη (ἀρχαῖα λέγει τὰ ὀνόματα Σελλᾶ, Σελοῖ-τσα, κ.λ.) ὡς καὶ τὰ περὶ τῶν πρῶην κυρίων ὀνομάτων Κωνσταντίνου τοῦ Σινάνη καὶ Ἀθανασίου τοῦ Χουσεῖνη. Ὁ Νικολαΐδης γράφει ὅτι οἱ ἀρχηγοὶ οὗτοι ἔλαβον ὡς ἀνταμοιβήν, φυσικὰ μετὰ τὸ συντελεσθῆν παρ' αὐτῶν ἔργον, τὸ προνόμιον τοῦ βέη, ἐνῶ ὁ Ζῶτος ὅτι ὡς ταγματάρχας τοὺς ἔστειλεν ἢ Πύλην εἰς τὰ Γρεβενά ἀντὶ τῆς Λεψίστης, κατὰ Νικολαΐδην.

2. Ὁ Δημ. Λουκόπουλος ἐδημοσίευσεν, ὡς εἶπομεν καὶ ἀνωτέρω, παράδοσιν περὶ τῶν Βαλλαάδων, τὴν ὁποῖαν λέγει ὅτι ἤκουσεν εἰς πολλὰ χωρία, καθ' ἣν μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Ἀλῆ Πασῆ ἦσαν Χριστιανοὶ οἱ Βαλλαᾶδες. Τοῦτο δὲ φαίνεται ἐκ τοῦ ὅτι αὐτοὶ δὲν ὀμιλοῦν τουρκικὰ, ἀλλὰ ὄλοι ἑλληνικά, καὶ εἰς τὰ χωρία τοὺς ἀκόμα εὐρίσκονται ἐκκλησίαι καὶ ἐξωκκλήσια ἐρειπωμένα. Ὁ Ἀλῆς τοὺς ἐβίαζε περισσότερον καὶ τότε ἠναγκάσθησαν νὰ ὑπακούσουν καὶ εἶπαν: Βά Ἀλλάχ: ἄς γίνῃ καὶ αὐτὸ, ἀφοῦ τὸ θέλει ὁ Θεός. Ἀπὸ τότε λέγονται Βαλλαᾶδες. Δὲν ἠρκέσθη ὁμοῦς ὁ Λουκόπουλος εἰς τὴν ἀπλήν παραλαβὴν τῆς παραδόσεως, ἀλλ' ἐρωτήσας καταλλήλως πολλοὺς τῶν Βαλλαάδων ἐβεβαιώθη ὅτι οὗτοι δὲν ἐτούρκεψαν κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ, διὸ καὶ παρετήρησεν εἰς ὑποσημείωσιν: «Τὸ τοιοῦτον, ἂν ἦτο ἀληθές, θὰ ὑπῆρχον συγγένεια ἀκόμη καὶ σήμερον μεταξὺ χριστιανῶν καὶ Βαλλαάδων, ὅπερ δὲν συμβαίνει»².

3. Καὶ ὁ Ζαχ. Δρόσος, ἐκ τῶν ἐγχωρίων λογίων, ὡς εἶπομεν, περισυλλέξας πληροφορίας ἐκ τῶν παραδόσεων τοῦ λαοῦ ἐδέχθη, ὅτι οἱ Βαλλαᾶδες προέρχονται ἐκ τῶν χρόνων τῆς προωθήσεως τῆς κυριαρχίας τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ τῶν Ἰωαννίνων³. Ἦτοι οἱ Ἀλβανοὶ ἔμπιστοι τοῦ Ἀλῆ περιερχόμενοι τὰ χωρία Γρεβενῶν καὶ Ἀνασελίτσης ἐξηνάγκαζον τοὺς προκρίτους τῶν με βία καὶ βάρβαρα μέσα νὰ πωλήσουν τὸ χωριὸν εἰς τὸν ἀφέντην των, ὁ δ' Ἀλῆς ἐχάρισεν ὅλα τὰ οὕτω γενόμενα τσιφλίκια τῆς ἐπαρχίας Γρεβενῶν καὶ Ἀνασελίτσης εἰς τὸν Μεχμετάγον, ἰσχυρὸν τοπάρχην τῶν Γρεβενῶν ἔναντι ὑπηρεσίας του, σωτηρίας δηλ. τοῦ Ἀλῆ εἰς μάχην κατὰ τῶν Σουλιωτῶν. «Τὴν ἐποχὴν αὐτὴν πολλοὶ χριστιανοὶ διὰ νὰ ἀποφύγουν τὰς ἐπιδρομὰς τῶν Ἀλβανῶν καὶ νὰ μὴ χάσουν καὶ τὴν περιουσίαν των με τὴν μετατροπὴν τοῦ χωριοῦ των εἰς τσιφλίκι, ἠσπάζοντο τὸν μωαμεθανισμόν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἐπεδίωκε καὶ ὁ Ἀλῆ Πασᾶς με τὰ μέσα, τὰ ὁποῖα μετήρηχο. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, γράφει ὁ Δρόσος, ἔγιναν οἱ Τοῦρκοι τῶν χωριῶν

1. Ὁ Ζῶτος Μολοσσός (Ἠπειρωτικαί, Μακεδονικαί μελέται, ἔ.ἀ., σ. 254) μνημονεῖ μετὰ τὰ χωρία: Βαϊπέζη (ἀντὶ Βαῖπεσι) ἐκ Βαλλαάδων καὶ Χερβάδες (ἀντὶ Σιαρμπάδες) ἐξ Ἑλλήνων, τὸ Γκινόσκη (ἀντὶ Γκινόσι) συνιστάμενον ἐκ 300 ψυχῶν Κονιάρων (ἐνῶ ἦσαν Βαλλαᾶδες).

2. «Λαογραφία», τ. ΣΤ', σ. 117 καὶ σημ.

3. «Ἡμερολόγιον Δυτ. Μακεδονίας», 1938, σ. 146-149.

Γρεβενῶν καὶ Ἀνασελίτσης (Βοῦου) εἰς ἄλλα μέρη ὁλόκληρα χωρία καὶ εἰς ἄλλα ἐν μέρος μόνον αὐτῶν. Εἰς πολλὰ ἀπὸ τὰ χωρία τῶν Βαλλαάδων σώζονται ἀκόμη σήμερα ἐκκλησίαι παλαιαὶ ἢ ἐξωκκλήσια ἢ εἰρεία ἐκκλησιῶν, ὅπως τὴν Βροντὴν (Βρόντιζα), Κιβωτῶν (Κρίφτσι) κ.λ. Ἔτι δὲ προσθέτει «εἰς τὸν Ἅγιον Γεώργιον (Τσοῦρχλι), ὅθεν γράφει τὰ ἀνωτέρω ὁ Δρόσος, ἢ οἰκογένεια Παπαγιάννη εἶχεν ἢ ἐφαίνετο ὅτι εἶχε συγγενικὰς τουρκικὰς οἰκογενείας».

Ὁ ἴδιος ἀναφέρει ἐπίσης ἐν συνεχείᾳ ὅτι ὑπῆρχον ὁμοιότητες τῶν Βαλλαάδων πρὸς τοὺς Χριστιανοὺς εἰς τὸν γάμον, τὰ τραγούδια, τοὺς χορούς, τὴν ἐνδυμασίαν, ὅτι οὐδεὶς τῶν Βαλλαάδων ἐγνώριζε τὴν τουρκικὴν, ὅτι ὀλίγοι ἐγνώριζον τὴν ὑπαρξίν κορανίου συμπεραίνων: Ὅλα αὐτὰ μᾶς ἀποδεικνύουν ὅτι ὄντως οἱ Βαλλαᾶδες τῶν χωριῶν μας ἦσαν κάποτε Ἑλληγες καὶ ἐξισλαμίσθησαν.

Ὁ Δρόσος δὲν ἀπομακρύνεται τῶν λαϊκῶν ἀναμνήσεων, αἱ ὁποῖαι ὄντως εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ ἀνάγουν τὸν ἐξισλαμισμὸν τῶν ἰδιορθύθμων αὐτῶν Τούρκων¹, ὡς δυνάμεθα νὰ βεβαιώσωμεν ταῦτα καὶ ἡμεῖς ἐκ πληροφοριῶν ὁμοίας φύσεως, αἱ ὁποῖαι ὅμως δὲν δύνανται ἀνεξελέγκτως νὰ λαμβάνωνται καὶ ὡς ἱστορικὴ πραγματικότης. Ὁ ἴδιος ἄλλωστε διὰ τοῦ ἐν κατακλείδι συμπεράσματός του «ἦσαν κάποτε Ἑλληγες καὶ ἐξισλαμίσθησαν» δὲν φαίνεται ὑποστηρίζων σταθερῶς τὴν θέσιν, τὴν ὁποίαν προέταξε, περὶ ἐξωμοσίας δηλ. ἐπὶ Ἀλῆ Πασᾶ.

Ἐκ τῶν καθαρῶς ἱστορικῶν τοῦ πληροφοριῶν ἀξία διασαφήσεως εἶναι ἡ ἀφορῶσα εἰς τὸν Μεχμέτ ἄγῶν, ἢ ὅπως τὸν ὀνόμαζον Μεχμεντάγον, καὶ τὴν ἰσχὺν αὐτοῦ. Οὕτω κατὰ τὰς ἡμέρας τοῦ Ἀλῆ, διοικητῆς τῶν Γρεβενῶν ἦτο ὁ πατὴρ τοῦ Μεχμεντάγου Βελῆ Ἀγᾶς, καθ' ἃ παραδίδουν οἱ Wace-Thompson, στηριζόμενοι εἰς οἰκογενειακὰς ἀναμνήσεις τῶν ἐγγόνων τοῦ Μεχμεντάγου Ριφᾶτ καὶ Φουάτ, ἀναγόντων μάλιστα τὴν προέλευσιν τοῦ Χουσεῖν, πάππου τοῦ Μεχμεντάγου, ἀπὸ τὴν Βανα Λῦκα τῆς Βοσνίας². Ὁ Μεχμέτ ἄγῶς ἐχρημάτισεν, ἄλλ' «ἐπ' ὀλίγον εἰς τὰ Ἰωάννινα μετὰ τοῦ Ἀλῆ». Ἦτο ὄντως ἢ μᾶλλον ἐξέχουσα φυσιολογία εἰς αὐτοὺς τοὺς θελλῶδεις καιροὺς (τὸ 1826 συνεπλάκη ὁ ἐνεργητικὸς μουτεσελίμης Μεχμέτ μὲ τοὺς Ζιακαίους³ (αἱ ἡμερομηνίαὶ ἐπὶ τοῦ τοίχου τῆς οἰκίας του εἰς Γρεβενὰ ἔτ. 1829 καὶ 1830).

1. Καὶ ὁ Κ. Μ πέντας, Ἀνέκδοτα Βαλλαάδων Ἀνασελίτσης, Θεσσαλονίκη 1956, σ. 9, 11 γράφει: «Κατὰ τὸ 1800 ἡ δεσποτεία τοῦ Ἀλῆ πασᾶ ἠνάγκασε πολλοὺς χριστιανικοὺς πληθυσμοὺς νὰ ἀλλαξοπιστήσουν γιὰ νὰ κρατήσουν τὰ χωράφια τους... τὰ χωρία τῆς Ἀνασελίτσης (Βοῦου)... Ὅι Μωαμεθανοὶ αὐτοὶ τῆς Ἀνασελίτσης, οἱ Βαλλαᾶδες, στὸ γόρισμά τους ἄλλαξαν μόνον ὄνομα». Καὶ κατωτέρω «οἱ πρόγονοι τῶν Βαλλαάδων ἦσαν χριστιανοὶ καὶ ἐπὶ Ἀλῆ Πασᾶ ἀλλαξοπιστήθησαν».

2. Wace-Thompson, ἔ.α., σ. 25-26.

3. Βλ. Ν. Κοτζίαν, εἰς Α.Ε. 1950-1951, σ. 14.

Προκειμένου ὁμως περὶ τῆς ἐπαρχίας Ἀνασελίτσης δὲν πρέπει νὰ γίνεταί κανεὶς λόγος περὶ ἐπιρροῆς τοῦ Μεχμεντάγου, οὐδὲ περὶ ὑπαγωγῆς τσιφλικίων ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν του. Διότι ἄλλοι πολλοὶ μπέδες ἴσχυον καὶ εἶχον τσιφλίκια, μάλιστα δὲ ὁ Χουσεῖν μπέης καὶ μετὰ τοῦτον ὁ υἱὸς του Γιουσούφ, γαμβρὸς τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, ὅπως ἐπαληθεύονται ταῦτα ἐξ ἱστορικῶν δεδομένων¹.

Ὅτι γενικώτερον οἱ ἐξισλαμισμοὶ τῶν χωρίων Γρεβενῶν καὶ Ἀνασελίτσης δὲν ἤμποροῦν νὰ κατέρχωνται εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Ἀλῆ ἀποδεικνύεται ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐκ τῆς ἀδυναμίας τῶν γεροντοτέρων νὰ ἀναφέρουν εἰς ἡμᾶς, ἐλέγχοντας τὴν παράδοσιν, συγκεκριμένως ὅτι τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ χωρίον μέχρι τοῦ πάππου των ἦτο ἐλληνικὸν καὶ ἔπειτα ἔγινε τουρκικόν, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐκ τῶν γραπτῶν μαρτυριῶν τῆς αὐτῆς ἐποχῆς, αἱ ὁποῖαι ἀφθονώτεροι τῶν προηγουμένων δὲν ἀφήνουν καμμίαν ἀμφιβολίαν ὅτι τὰ τουρκοχώρια τῶν περιοχῶν αὐτῶν προὔπηρχον τῶν χρόνων τοῦ Ἀλῆ. Καὶ ἐκ τῶν διαπιστώσεων τοῦ Leake καὶ Rouquerville δὲν προκύπτει ζήτημα ἐξισλαμισμού ὁμαδικοῦ μετ' αὐτούς. Ἀπὸ τῆς ἐπεκτάσεως τοῦ Ἀλῆ εἰς τὰ μέρη αὐτά, ἦτοι ἐντὸς 10-15 ἐτῶν ἐνωρίτερον τῶν περιηγητῶν ἠμπορεῖ κανεὶς νὰ ἰσχυρισθῆ ὅτι ἠλλαξοπίστησεν ἡ Ἀνασελίτσα καὶ τὰ Γρεβενά καὶ δὲν ὑπέπεσε κάτι τι εἰς τὴν ἀντίληψιν αὐτῶν ἐκ τοῦ τυχόν συγχρόνου τούτου γεγονότος; Ἀλλὰ καὶ ὁ Νεόφυτος εἰς τὸν κατάλογόν του τὸ 1797 δὲν θὰ ἄφηνε νὰ ἐκφύγῃ μία λέξις τοιαύτη ἢ τοιαύτη, εἰς τὰ μὲ τὴν ἀκρίβειαν γραφομένη του, περὶ ἐξισλαμισμού χωρίων ὀλοκλήρων τῆς ἐπαρχίας του ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του ἢ πρὸ 6-10 ἐτῶν; Πρόσθετες καὶ τὴν ὡς ἀνωτέρω ἀντίρρῃσιν τοῦ Λουκοπούλου εἰς τὸ περὶ συγγενειῶν καὶ τὴν παρομοίαν τοῦ Κ. Ἀγγελῆ λέγοντος ὅτι ἡ ἐξιslάμισις τῶν Βαλλαάδων «ἐὰν ἐγένετο εἰς νεωτέρους χρόνους, τοῦ Ἀλῆ Πασσᾶ, ὡς τινες νομίζουσι, θὰ εἶχον ἰσχυρὰν συνείδησιν τῆς ἐξ Ἑλλήνων Χριστιανῶν καταγωγῆς των καὶ πρόσφατον τὴν παράδοσιν ταύτην».

Διὰ ταῦτα τὰ περὶ ἐντάσεως τοῦ ἐξισλαμισμού εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Ἀλῆ λεγόμενα θεωροῦμεν ὡς ὑπερβολάς, γνωστοῦ ὄντος ἀφ' ἑνὸς μὲν ὅτι τὰ κύρια ἐνδιαφέροντα τοῦ Ἀλῆ δὲν ἀφεώρουν εἰς τὴν κατίσχυσιν τῆς μωαμεθανικῆς θρησκείας—καὶ Τοῦρκοι μὴ προσκείμενοι εἰς αὐτὸν ἐδιώχθησαν—ἀφ' ἑτέρου δ' ὅτι ἀπὸ τῶν μέσων ἴδια τοῦ ΙΗ' αἰῶνος τὸ ἔθνος σύμπαν εἶχεν ἀρχίσει νὰ ἀναλαμβάνῃ οἰκονομικῶς, πνευματικῶς κ.λ.

Μὴ δεχόμενοι λοιπὸν τὰς ἀοριστίας εἰς τὸ ὁμαδικὸν φαινόμενον τοῦ ἐξισλαμισμού τῶν Βαλλαάδων, δὲν ἀποκλείομεν καὶ τὰς κατ' ἄτομον ἐξισλαμίσεις, ἀλλ' αὐταὶ ἐκτὸς τοῦ ὅτι δὲν δύνανται νὰ ἀποτελέσουν βᾶσιν πρὸς

7. Rouquerville, Voyage, σ. 511-514. Καλινδέρη, Σημειώματα Ἱστορικά, σ. 46, 51, 59-60, 62, 65-66. Τοῦ Ἰδίου, Γραπτὰ Μνημεῖα, σ. 51, «Λαογραφία», τ. ΙΒ', σ. 422-428.

έρμηνειαν τοῦ ὄλου φαινομένου, μένουν ἀμάρτυροι, ἐνῶ μεγάλην ὠφέλειαν θὰ εἶχομεν ἐκ τῶν ἰσχυριζομένων ὅτι ἐπὶ Ἀλῆ πασᾶ ἔγιναν—καὶ τί δὲν ἔγιναν—, ἐὰν οὗτοι εἶχον τὴν πρόνοιαν νὰ μᾶς ἀναφέρουν συγκεκριμένας τινὰς περιπτώσεις συγγενείας, τοῦτο, ἐκεῖνο κ.λ.

Τέλος εἰς τὸ τυχὸν ἐρώτημα, διατὶ ἡ παράδοσις ἀπέδωκεν εἰς τὸν Ἀλῆ καὶ τὰ ὄργανά του τοὺς ἐξισλαμισμοὺς τῶν Βαλλαάδων, θὰ ἠδυνάμεθα νὰ δώσωμεν τὴν ἐξῆς ἐξήγησιν. Ὁ ἀντίπαλος ἐποχῆς ἀπώτερον τοῦ Ἀλῆ εὐρισκομένης ὁ ἐντὸς τῆς συνειδήσεως τῶν πληθυσμῶν ἐνυπάρχων περὶ τῆς ἐξ Ἑλλήνων Χριστιανῶν προελεύσεως τῶν Βαλλαάδων ἦτο βαθύς· ἡ ἐπακολουθήσασα ὁμῶς ἐπὶ Ἀλῆ καὶ μετ' αὐτὸν Ἀρβανιτοκρατία εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην, τὴν τρομοκρατίαν προὐκάλεσε καὶ τόσα βάσανα ἐπεσώρευσε—ἀψευδεῖς μάρτυρες τὰ χρονικά τοῦ Ἀνθίμου τῆς μονῆς Ὀλυμπιώτισσης Ἐλασσῶνος, τὸ φερμάνι Ζιουπανίου, ὁ τίτλος ἰδιοκτησίας Βαντοσκῶ, τὸ ἰλιμί τῆς κοινότητος Βλάστης, τὸ στιχοῦργημα ἐτ. 1826 κ.λ.¹, ὥστε οἱ μᾶλλον ἀπλοῖκοι μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου καὶ ἐκ τῆς ἐντυπώσεως, τὴν ὁποίαν ἤσκησαν μεμονωμένα περιπτώσεις ἀλλαξοπιστίας, κατὰ σύγχυσιν δὲν ἐδίστασαν νὰ ἀποδώσουν εἰς τοὺς αὐτοὺς χρόνους καὶ τὸ ὄλον πάθημα τῆς ἀλλαξοπιστίας τῶν μᾶλλον ἀδυνάτων ἐκ τῶν ἰδίων.

ζ) Μετὰ τὴν δημιουργίαν τοῦ βασιλείου τῆς Ἑλλάδος. Ὁ μαρτυρικός θάνατος τοῦ Γεωργίου Κωνσταντίνου ἐκ τοῦ χωρίου Τσουρχλίου τῶν Γρεβενῶν τὸ 1838 ἐν Ἰωαννίνοις ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὸν Ζῶτον Μολοσσὸν νὰ γράψῃ ὅτι τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος ἐστηρίχθη εἰς τὴν πίστιν του καὶ διὰ τῶν θαυμάτων τοῦ νέου τούτου ἀγίου, ὡς ἐγένετο ἐνωρίτερον καὶ διὰ τῶν διδαχῶν τοῦ πάτερ Κοσμᾶ.

Διὰ τῶν θαυμάτων τοῦ νεομάρτυρος Γεωργίου ἀνεχαιτίστησαν «οἱ ἐν ταῖς φυλακαῖς προεστῶτες καὶ ἱερεῖς», διότι εἶχον ἀκολουθήσει ἀφόρητοι καταπιέσεις «τῶν ὁμόρων Ἐπαρχιῶν», ἃς οἱ Τοῦρκοι πολιτικοὶ ἠβουλήθηθησαν νὰ ἐκτουρκεύσωσι, ἔνεκα τῶν μεθοριῶν τοῦ νέου βασιλείου τῆς Ἑλλάδος. Ἡπειρος, Θεσσαλία καὶ Μακεδονία ἐκινδύνευσαν νὰ ἐκτουρκευθῶσι βιαίως².

Ὁ δὲ Ἐνισλείδης ἀποδεχόμενος τὰ ὑπὸ τοῦ Ζώτου γραφόμενα³ προσφέρει ὡς ἀπόδειξιν καὶ ἐνθύμησιν ἐπὶ Εὐαγγελίου ἀπὸ χωρίον Καλαμίτσι Γρεβενῶν ἔχουσαν οὕτω: «Ἐτοῦτο τὸ Εὐαγγέλιον εἶναι ἀπὸ τὸν Ἅγιον Νικό-

1. Καλινδέρης, Σημειώματα Ἱστορικά, σ. 40, 52-58, 59-61. «Λαογραφία», τ. ΙΒ'. σ. 422-428.

2. Ἀκολουθία... Αἰκατερίνης..., ἑ.ἄ., σ. 59 Καὶ Λεξικὸν τῶν Ἁγίων Πάντων, ἑ.ἄ., σ. 366-368. Εἰς τὰς Ἡπειρωτικὰς μελέτας δὲν ἐπεκτείνει τὰ ὄρια ἐξισλαμίσεως πέραν τοῦ Ἀλῆ.

3. Χρ. Ἐνισλείδου, Ἡ Πίνδος..., ἑ.ἄ., σ. 74, 122.

λαον Κουμπλάρι 1816 'Απριλίου 5», διὰ νὰ ἐξαγάγῃ τὸ συμπέρασμα «ἐπομένως οἱ χριστιανοὶ τοῦ Κουμπλάρι ἐξισλαμίσθησαν μεταγενεστέρως» καὶ ἐν συνεχείᾳ τοῦτο μαρτυρεῖ καὶ ὁ βίος τοῦ νεομάρτυρος Γεωργίου Κωνσταντίνου καὶ ὁ Ζῶτος Μολοσσός.

Ἡ ὡς ἀνωτέρω ὁμως ἐνθύμησις ἢ γραφεῖσα εἰς Καλαμίτσι τὸ 1816 δὲν εἶναι δηλωτικὴ περὶ τοῦ ὅτι οἱ κάτοικοι τοῦ χωρίου Κουμπλάρι ἐξισλαμίσθησαν μετὰ τὸ ἔτος τοῦτο, ἀλλ' ὅτι πρὸ τοῦ 1816 ὑπῆρχε ναὸς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου εἰς Κουμπλάρι, τὸ δὲ εὐαγγέλιον τοῦ χωρίου μετεφέρθη εἰς Καλαμίτσι παρά τινος ἢ περισσοτέρων Χριστιανῶν μετοικησάντων εἰς Καλαμίτσι. Ὅτι τὸ 1816 δὲν εἶναι ἀφετηρία σταθερὰ περὶ μεταγενεστέρως ἐξισλαμίσσεως ἀποδεικνύεται ἐκ τῆς πληροφορίας τοῦ Leake σημειώσαντος τοῦτο, καθ' ἃ εἶπομεν ἤδη, τὸ ἔτος 1805 ὡς τουρκικόν.

Ὁ τοῦ νεομάρτυρος Γεωργίου βίος, καθ' ὃν οὗτος ἀπὸ χριστιανὸς (γενν. τὸ 1810) ἔγινε Βαλλαᾶς εἰς τὰ Γρεβενά (δὲν εἶναι βέβαιοι πότε) καὶ εἰς Ἰωάννινα, ὅπου ἔμενε κατόπιν, ἐμαρτύρησεν ὡς χριστιανὸς (1838), ἤμπορεῖ νὰ ἀποτελῇ ἀφορμὴν διὰ γενικωτέρας σκέψεως περὶ σχεδίων τῶν πολιτικῶν Τούρκων ἐξισλαμίσσεως τῶν Χριστιανῶν· δὲν λείπουν ὁμως καὶ τὰ ἀντίθετα δεδομένα περὶ γενικῶν μέτρων προνοίας ὑπὲρ τῶν ὑπηκόων, ραγιάδων, ἀπόδοσιν κτημάτων ἀρπαγέντων ὑπὸ τοῦ Ἁλῆ, καὶ τῶν ὀργάνων του, ἀποκατάστασιν τῆς τάξεως (ὑπὸ Ρεσίτ) κ.λ. εἰς τὴν κακοδιοίκησιν καὶ τὴν κακοδαιμονίαν ἀποδιδομένης τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως κ.λ.

Ὅτι δὲ κατ' ἄτομον ἐξισλαμισμοὶ ἐγένοντο ἐντός τῶν περιοχῶν Γρεβενῶν καὶ Ἀνασελίτσης ὡς ἢ τοῦ Γεωργίου, δὲν τίθεται ἐν ἀμφιβόλῳ. Ἀλλὰ συγκεκριμένα ποιοὶ, πόσοι κ.λ.¹

Ἡμεῖς ἐξ ἀναμνήσεων τῶν γεροντοτέρων σημειοῦμεν μόνον τοὺς: 1) Γυναικὸς ἐκ Τσουρχλίου ἀσπασθείσης τὸν μωαμεθανισμὸν τὸ 1835, 2) Γυναικὸς ἐκ Θεσσαλίας ἀρπαγείσης κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους ἢ ἀκολουθησάσης μπεῖν ἐκ Πλάζομης, 3) τοῦ Παπαγιάννη ἐκ Λούβρης, ὡς εἶπομεν καὶ ἀνωτέρω, ὁ ὁποῖος ἔγινε χότζας περὶ τὸ 1845-50, Παπαμπραΐμης ἢ Μολαμπραΐμης, λόγῳ τιμωρίας του ἐπιβληθείσης παρὰ τοῦ δεσπότη Σισανίου δι' ἀναρμόστους εἰς τὸ ἔργον του πράξεις—τελικῶς τὸν ἐσκότωσαν οἱ ἀντάρτες.

6. ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΙΣ ΤΩΝ ΓΝΩΜΩΝ

Συνοψίζοντες τὰς περὶ Βαλλαάδων ἐξενεχθείσας ὡς ἀνωτέρω γνῶμας παρατηροῦμεν:

1. Ἐξισλαμίσεις κατ' ἄτομον ἐκτὸς τῶν περιοχῶν τοῦ Ἁνω Ἀλιάκμονος καὶ εἰς διαφόρους ἐποχὰς βλ. εἰς Ἰ. Β α σ δ ρ α β ε λ λ η, Ἱστορικὰ Ἀρχεῖα Μακεδονίας, Α'. Ἀρχεῖον Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1952, σ. 237-238, 302-303, 341-342 κ.έ. Τ ο ὕ ἰ δ ἰ ο υ, Ἱστορικὰ Ἀρχεῖα Μακεδονίας, Β'. Ἀρχεῖον Βεροῖας-Ναούσης, Θεσσαλονίκη 1954, σ. 9, 16, 337-339, 341 κ.έ.

I. Τὴν ἄποψιν περὶ τοῦ ὅτι ἦσαν Τούρκοι, ὑποστηριζομένην: 1) διὰ τῆς οὐχὶ εὐσταθοῦς γνώμης ὅτι οὗτοι ἀπώλεσαν τὴν γλῶσσάν των ἐν τῷ μέσῳ ἑλληνικῶν πληθυσμῶν συζήσαντες, 2) διὰ τοῦ ἀπλοῦ χαρακτηρισμοῦ των ὡς Τούρκων (Leake) ἄνευ διασαφήσεως εἰς τὸ περὶ προελεύσεώς των καὶ 3) διὰ τῆς προβολῆς γνώμης ἀξιολόγου, ἀλλ' ἑλλιποῦς εἰς τεκμηρίωσιν, περὶ καταγωγῆς τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Λεψίστης καὶ τῶν πέριξ αὐτῆς ἐξ ἀποίκων Βαρδαριωτῶν Τούρκων.

II. Τὴν ὁμόφωνον ἀντίληψιν περὶ τῆς ἐξ ἐντοπίων Χριστιανῶν προελεύσεως των διαστελλομένην εἰς διαφορὰς γνώμων ὡς πρὸς τὸν χρόνον, τὸν τρόπον καὶ τὰ αἷτια τῆς ἐξισλαμίσεως των, ἐκφραζομένην διὰ τῶν ὡς κάτωθι: 1) εἰς τοὺς μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως χρόνους ἀναζητητέα αἱ ἐξισλαμίσεις, διότι δι' αὐτῶν ἀπέβλεψαν οἱ ἄνθρωποι εἰς τὴν συγκράτησιν των εὐφόρων γαιῶν των (παραδόσεις καὶ Λουκόπουλος). 2) Κατὰ τὴν α' ἑκατοντ. μετὰ τὴν κατάρτησιν ἢ τὸ πολὺ κατὰ τὸ α' ἡμισυ τῆς β' ἡσπάρθησαν τὸν μοαμεθανισμόν πολλοὶ ἐκ τῶν κατοίκων τῆς κωμπούλεως Τσοτυλίου καὶ τῆς ὅλης κοιλάδος τοῦ Ἀλιάκμονος, λόγῳ πίεσεως καὶ δελεασμοῦ ἀπονομῆς ἀξιομάτων (Κ. Ἀγγελῆς), Γρεβενῶν (1520 Ἐνισλαΐδης). 3) Πρὸ ὀλίγων ἑκατονταετηρίδων ἐγένετο ἡ ἀποστασία τῶν Μουσουλμάνων τῆς ἐπαρχίας Γρεβενῶν διὰ φορολογικὰς ἐπιβαρύνσεις (κατὰ τὸν Γ.Α.), ὅχι πρὸ πολλοῦ ἢ τῶν Βαλλαάδων γενικῶς (Ἄντ. Κεραμόπουλος). 4) Κατὰ τὸ β' ἡμισυ τοῦ ΙΖ' αἰῶνος διὰ προσηλυτισμοῦ ἐξ ἀρχικοῦ πυρῆνος δύο νεανίων ἐντοπίων ἐκ τοῦ παιδομαζώματος, ἐξωμοτῶν, γενομένων μπεήδων εἰς Λεψίσταν (Β. Νικολαΐδης). 5) Μετὰ τὸ 1700 τὸ πλεῖστον τῶν ἐξισλαμίσεων καὶ μάλιστα ἐπὶ Σελίμ Γ' καὶ Χαμίτ Α' δι' ἐπίτασιν δεινοπαθημάτων (Γ.Π.Σ. Παναγιωτίδης), μετὰ τὰ Ὁρλωφικά (Ζῶτος κ.λ.), καὶ 6) Ἐπὶ Ἀλῆ Πασᾶ πρὸς ἀποφυγὴν τῶν ἐπιδρομῶν τῶν Ἀρβανιτῶν καὶ μετατροπῆς τοῦ χωρίου εἰς τσιφλίκι. Ἡ γνώμη περὶ τῆς ἐκ Βλάχων καταγωγῆς δὲν ἀφίσταται τῆς βάσεως περὶ τῆς ἐξ ἐντοπίων Χριστιανῶν προελεύσεως, τὰ δὲ μετὰ τὴν δημιουργίαν τοῦ νέου βασιλείου τῆς Ἑλλάδος ἀφοροῦν εἰς ἄτομα οὐχὶ ὁμάδα.

7. ΠΟΤΕ, ΠΩΣ ΚΑΙ ΔΙΑΤΙ ΕΞΙΣΛΑΜΙΣΘΗΣΑΝ ΟΙ ΕΠΟΝΟΜΑΖΟΜΕΝΟΙ ΒΑΛΛΑΑΦΥ.

Ἐκ τῆς προσφορᾶς τῶν πρὸ ἡμῶν ἀσχοληθέντων προκύπτει ὅτι ὑφίστατο θέμα Βαλλαάδων, ἐφ' ὅσον τὴν ἐν γένει ἀσυμφωνίαν δὲν ἐκάλυπτε γραπτὴ μαρτυρία ἐξασφαλίζουσα βεβαιότητά τινα ἱστορικὴν ὡς πρὸς γνώμην ἀποκλείουσαν ἀμφισβητήσεις. Νοεῖται ὅθεν ὅτι μία οἰαδῆποτε προσθήκη μόνον διὰ συγκεκριμένων θετικῶν στοιχείων θὰ ἦτο ἐπιτρεπτή. Καὶ εἴμεθα σαφεῖς καὶ ἐγγύτερον πρὸς τὰ ὑπὸ ἐξέτησιν καὶ ταῦτ' ἀνασκευὴν τῶν παρα-

δεδομένων ἐν πρώτοις, διότι ἀμφιβολίαν κανεὶς δὲν ἔμπορεῖ νὰ ἔχη περὶ τοῦ ὅτι ἡ ἐξισλάμισις τῶν χωρίων τῆς ἐπαρχίας Σισανίου δὲν εἶναι προγε-νεστέρα τοῦ ἔτους 1797, ἀφ' ὅτου ἐδημοσιεύσαμεν καὶ ἐσχολιάσαμεν τὸν κατάλογον τῶν χωρίων τῆς ἰδίας ἐπαρχίας, ἐκ τοῦ κώδικος τῆς μητρο-πόλεως Σιατίστης, γραφέντα διὰ χειρὸς αὐτοῦ τοῦ ἀρχιερέως τῆς ἐπαρχίας Νεοφύτου (1792-) δυναμένου νὰ γνωρίζῃ ὑπὲρ πάντα ἄλλον καλύτερον τὰ τῆς ἐπαρχίας του, καὶ δὴ καὶ οὐχὶ ξένου, ἀλλ' ἐκ τῶν ἐντοπίων ὡς ἐξ Ἀβδέλ-λας προερχομένου¹.

Κατὰ τὰ ἐν τῷ καταλόγῳ λοιπὸν τούτῳ, τουρκοχώρια καθαρὰ εἶναι πλὴν τῆς Λεψίστης, ἔδρας τοῦ ἱεροδίκου (κατῆ) καὶ τῶν λοιπῶν κρατούν-των, καὶ τὰ ἀκόλουθα: Τὸ Βαῖπеси, τὸ Γκινόσι, τὸ Λαῖ, ἡ Πιλαζόμιστα, τὸ Πηλουρὺ καὶ ἡ Τσεραπιανή. Μικτὰ δὲ εἶναι ἰσάρισμα, ἦτοι: ἡ Βρόδριζα, ἡ Βρογίσιστα, ἡ Γιάγκοβη, τὸ Μπουμπούστι, ἡ Πιλάζομη, τὸ Ρέζν καὶ τὸ Χου-τούρι.

Καὶ τὰ μὲν πρῶτα ἑπτὰ παρέμειναν τουρκικὰ μέχρι τῶν ἐσχάτων χρό-νων τῆς ἀνταλλαγῆς. Ὡς πρὸς δὲ τὰ ἄλλα ἑπτὰ, τὰ μικτὰ, καὶ εἰς ἕτερα τέσ-σερα χριστιανοχώρια τὸ 1797: τὴν Βουδουρίναν, τὸ Φυτόκι, τὸ Τσακνοχώρι καὶ τὸ Τσοτούλι ἀλλοίωσις ἐπῆλθεν οὐχὶ λόγῳ ἐξισλαμισμοῦ, ἐφεξῆς γενο-μένου, ἀλλὰ λόγῳ μετακινήσεως τοῦ πληθυσμοῦ πρὸς ἀσφάλειάν του ἢ πρὸς τὸ συμφέρον τῶν μπετῆδων, καθ' ἃ ἐλέχθη ἀνωτέρω εἰς τὰς λεπτομερεῖς ἐπὶ τοῦ καταλόγου παρατηρήσεις.

Καὶ ταῦτα μὲν ὡς πρὸς τὸ ἐγγύτατον ὄριον.

Προκειμένον περὶ τοῦ ἀνωτέρου ὀρίου σταθερὰ τίς ἀφετηρία δὲν πα-ρεῖχετο ἐκ πηγῆς πρὸ τῆς ἀπασχολήσεως ἡμῶν μὲ τὸν κώδικα τῆς Ζάμπορ-δας. Ἐκ τῆς μελέτης ὁμῶς τῶν στοιχείων τοῦ κώδικος τούτου ἐν συνδυασμῷ καὶ πρὸς ἄλλα, ἐν οἷς καὶ σχετικῶν παραδοσιακῶν, συνάγεται ὅτι ἡ ἐξι-σλάμισις τῶν περισσοτέρων χωρίων τῆς εὐρείας περιφέρειας τῶν Γρεβενῶν (Βεντζίων) δὲν εἶχε συντελεσθῆ τὸ 1692, ἔτος καθ' ὃ ἐγένετο ἡ ἀντιγραφὴ ἐκ τοῦ παλαιότερου κώδικος ἀπὸ τῆς συστάσεως τῆς μονῆς 1534 τῶν ὀνομά-των χωρίων, τῶν κυρίων ὀνομάτων κατοικίων αὐτῶν κ.λ.

Ὡτῶ τὰ ἀμυγῆ (τοῦ καταλόγου ἡμῶν) ῥωμαεθανικὰ χωρία: οἱ Ἀγαλαῖοι, τὸ Γκομπλάρι (καὶ τὸ Γκομπλράκι) ἡ Κυρακαλή, ὁ Νησινίκος καὶ ἡ Τόρι-στα ἐγγεγραμμένα εἰς τὸν κώδικα τῆς μονῆς, ἀπὸ τοῦ 1534-1692, καὶ ἔχοντα καὶ μετὰ τὸ 1692 ὀνόματα κύρια ἀφιερῶτων Χριστιανῶν, μάλιστα δὲ ὀνόματα ἱερέων, πρεσβυτέρων κ.λ. ἔχουν ἀψευδῆ τὴν τεκμηρίωσιν περὶ τῆς χριστια-

1. Κ α λ ι ν δ ἔ ρ η, Σημειώματα Ἱστορικά, ἔ.ἀ., σ. 41-45 καὶ τοῦ ἰδίου, Ὁ κώδιξ μητροπόλεως Σισανίου καὶ Σιατίστης, σ. 122-125.

νικότητός των. Δὲν διαπιστοῦται τὸ ἴδιον καὶ διὰ τὰ ἀμιγῆ ἐπίσης: τὸ Βράστυνο, τὸ Δοβράντοβο καὶ τὴν Πηγαδίτσα, διότι ταῦτα ἐγγεγραμμένα ἐπίσης ἀπὸ 1534-1692 καὶ μὲ ἱερέα καὶ πρεσβυτέραν τὸ Βράστυνο, καὶ μὲ ἱερέα ἢ Πηγαδίτσα (ὄπου εἶτα ὁ τεκές), δὲν ἔχουν οὐδένα ἀφιερωτῆν μετὰ τὸ 1692, γεγονός τὸ ὁποῖον δύναται νὰ ἐρμηνευθῆ ὡς διακοπὴ σχέσεως τῶν κατοίκων πρὸς τὴν πρότερον θρησκείαν των. Εἰς τὰ μικτὰ χωρία εἶναι ἐμφανῆ τὰ ἴχνη τῆς χριστιανικότητός των ἐν συνεχείᾳ. Ἡ Μηλιά ἐκ τῶν ἀμιγῶν ἐγγραφομένη μετὰ τὸ 1692 ἔχει 8 κύρια ὀνόματα, ἐξ ὧν ἑνὸς ἱερέως καὶ μιᾶς πρεσβυτέρας.

Καὶ εἰς τὰ χωρία τῶν Γρεβενῶν πρέπει νὰ ἐπῆλθεν ἀλλοίωσις τοῦ πληθυσμοῦ λόγῳ μετακινήσεως, ὡς ἐγένετο εἰς τὰ χωρία τῆς Ἀνασελίτης. Ἄλλ' ὅρια σαφῆ ὡς πρὸς τὸν χρόνον, ἀφ' ὅτου ἀπέβησαν τὰ μὲν ἢ τὰ δὲ καθαρῶς τουρκοχώρια, δὲν δύναται νὰ καθορισθοῦν. Οὐδὲν ἔπειτα στοιχεῖον θετικόν, καθ' ὅσον ἡμεῖς γνωρίζομεν, δύναται νὰ στηρίξῃ ἄποψιν ὅτι πάντα τὰ χωρία τῶν Γρεβενῶν ἦσαν μικτὰ καὶ πρὸ τοῦ 1692, ὥστε νὰ δικαιολογηται ἡ παρουσία ἱερέων κ.λ. εἰς αὐτὰ, χωρὶς νὰ ἀποκλείεται καὶ ἡ συνύπαρξις Μωαμεθανῶν εἰς ξεχωριστὰς συνοικίας εἰς τινα ἐξ αὐτῶν κατὰ τὴν διαπιστωμένην μετέπειτα συνήθειαν.

Τὸ οὕτω σταθερὸν τοῦ ἀπωτέρου ὀρίου ἀφορᾷ εἰς τὴν ἐξισλάμισιν τῶν χωρίων τῶν Γρεβενῶν μόνον. Δὲν περιλαμβάνεται δηλ. εἰς αὐτὸ καὶ ἡ τῶν χωρίων τῆς Ἀνασελίτης, τῶν ὁποίων ἀντιστρόφως σαφῶς ἔχει δοθῆ μόνον τὸ ἐγγύτατον ὄριον (1797). Τὸ ἀπώτατον ὁμως ὄριον ἐξισλαμίσεως τῶν χωρίων Ἀνασελίτης δὲν ἔμπορεῖ νὰ νοηθῆ ἐκφευγόν τῶν ὀρίων τοῦ ὄλου θέματος τῆς ἐξισλαμίσεως τῶν χωρίων ἀμφοτέρων τῶν περιοχῶν μὲ μόνην τὴν διαφορὰν ὡς πρὸς τὴν ἀφετηρίαν τοῦ γεγονότος τῆς ἀλλαξοπιστίας, τῆς ὁποίας ἡ διάρκεια καὶ ἡ πρόοδος, ἦτο ἐπόμενον ἐν τῇ ἐξελίξει, νὰ μὴ ἀφήσουν σαφῆ τεκμήρια εἰς τὰ ἐπὶ μέρους.

Ἀρχικῶς λοιπὸν ἠσπάσθη τὸν μωαμεθανισμόν τὸ Λεψίστι, κέντρον τῆς διοικήσεως τῆς ἐπαρχίας, καὶ ἐκεῖθεν ἠπλώθη ἡ ἐξισλάμισις εἰς τὰ πέριξ χωρία, τὰ ἐντὸς τῶν ὁδῶν ἰδίως εὐρισκόμενα. Εἰς τοῦτο συγκλίνουν παραδοσιακὰ δεδομένα ἀλληλοσυνδεόμενα ὡς πρὸς τὸν νοῦν τῆς ἐξισλαμίσεως καὶ ἀναφερόμενα εἰς τὸ Λεψίστι καὶ τὰ περὶ αὐτὸ ἀφ' ἑνός, εἰς τὴν καθέδραν ἀφ' ἑτέρου τοῦ δεσπότη τοῦ ἐπαρχίας, τὸ Σισάνιον.

Ὁ προσηλυτισμὸς ὁ ἀσκηθεὶς ἐκ Λεψίστης παρὰ τῶν δύο ἐνοπιῶν νέων ἐξομοσάντων, καθ' ἃ παρέδωσαν ὁ Β. Νικολαΐδης, εἶχεν ὡς ἐπακόλουθον, ὡς φρονούμεν, τὸ κρέμασμα τοῦ δεσπότη Σισανίου, ἐπειδὴ οὗτος ἐστεφάνωσεν εἰς τὸ Σισάνι νέαν (μωαμεθανὴν) ἐκ Λεψίστης προερχομένην μετὰ νέου Σιανιώτου (χριστιανοῦ) εἰς τοὺς χρόνους τοῦ συντελουμένου ἐξισλαμισμού, ὅτε τὰ ὅρια θρησκευματος εἰς τὸ ὄρημητριον τῆς ἐξωμοσίας, τὴν

Λεψίσταν, ἦσαν ἀκόμη συγκεχυμένα. (Ἡ μήτηρ νεοφώτιστος φανατισμένη, οὐχὶ ὄμως καὶ ἡ κόρη τῆς ἡ έρασθεῖσα τὸ Σιανιωτάκι).

Ἐάν ἡ ἀπαγωγή τῶν νέων εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐγένετο πρὸ δύο περὶπου αἰῶνων ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ παρελθόντος αἰῶνος (1859) καὶ τῆς ἐπιστροφῆς τῶν «βραδύτερον» ὡς κηρύκων τοῦ ἰσλαμικοῦ εἰς τοὺς κατοικοῦντας «τὴν Λεψίσταν καὶ τὰ περίξ χωρία», τὸ ἔτος 1662, καθ' ὃ τὸ Σισάνιον εἶναι «χώρα», ὡς εἶπομεν καὶ ἀνωτέρω, με εὐγενεστάτους καὶ τιμιωτάτους ἄρχοντας δαπανῶντας διὰ τὴν ἀνέγερσιν καὶ ἀνιστόρησιν ναοῦ (τῆς Παναγίας), ἐμπέπτον πρὸς τὸ ἀόριστον πως τῆς ἀπαγωγῆς καὶ ἐπιστροφῆς τῶν νέων, πρέπει νὰ θεωρηθῇ τὸ μᾶλλον ἐγγὺς ὡς ἀπώτατον ὄριον, μετὰ τὸ ὁποῖον θὰ ἤρχισεν ἡ ἐξισλάμισις εἰς Λεψίσταν.

Ἐν προκειμένῳ καὶ τὸ ἐπιτίμιον τοῦ δεσπότη Σισανίου ἔτους 1639 πρὸς τὸν οἰκονόμον καὶ τοὺς λοιποὺς Χριστιανοὺς τοῦ χωρίου Γκινόσι ἀποτελεῖ ἐνισχυτικὸν τεκμήριον περὶ μεταγενεστέρας ἀλλαξοπιστίας τῶν κατοίκων².

1. Τὴν παράδοσιν, διεσκευασμένην λογοτεχνικῶς, ἐδημοσίευσεν πρῶτος, καθ' ὅσον γνωρίζομεν, ὁ Γ. Μ ὀ δ η ς, Μακεδονικὲς Ἱστορίαι, Ἀθήναι 1920 σ. 111-122. Μνεῖαν τῆς παραδόσεως κ.λ. βλ. καὶ εἰς Ἀ θ. Κ α ν α τ σ ο ὑ λ η ν, «Ἡμερολόγιον Δυτ. Μακεδονίας», ἔτ. 1934, σ. 157, Ν ι κ. Ἐ θ α ν α σ ι ἄ δ η ν, «Ἡμερ. Δυτ. Μακεδονίας», ἔτ. 1937, σ. 164, Ἰ. Β α σ δ ρ α β ἔ λ λ η ν, «Παιδικὸν Ἡμερολόγιον Ἐλευθ. Παπαδάκη», ἔτ. 1949, σ. 27-29. Γ ι ἄ ν η ν Τ ὀ ζ η ν, «Μακεδονικὰ» 2 (1941-1952) 314. Εἰς παραλλαγὴν τῆς παραδόσεως, τὴν ὁποίαν ἔχω ἐκ γερόντων τοῦ Σισανίου, ἐμπλέκεται ἡ προσθήκη ὅτι ὁ δεσπότης κατηράσθη τοὺς χωριανοὺς (Σιανιώτας), διότι δὲν ἐβγήκαν νὰ τὸν σώσουν. «Ἀπὸ σαράντα προυτοστέφανα κι' ἀπάνω νὰ μὴ γίνεται τὸ χωριό», δι' αὐτὸ ἔμεινε μικρὸ καὶ ἄσημον τὸ Σιάνι καὶ ὄπερ, καθ' ἡμᾶς, σημαίνει ὅτι δὲν ἦτο εὐθυγραμμισμένη ἡ βούλησις τῶν κατοίκων πρὸς τὴν ἐνέργειαν τοῦ δεσπότη.

2. Ἐξισλάμισιν πολλῶν Ἠπειρωτῶν τὸ 1636, βλ. εἰς Ἀ ρ α β α ν τ ι ο ὦ δ, Χρονογραφία, ἔ.ἀ., τ. Α', σ. 225-227. Ἐπίσης περὶ τὸ 1646-1647, βλ. Π. Λ ι ο ὑ φ η, Ἱστορία τῆς Κοζάνης, ἔ.ἀ., σ. 44. Τὸ ἔγγραφο τοῦ δεσπότη Σισανίου, ἐπιτίμιον, ἀφορῶν εἰς «τέχναις μαγικαῖς», μάγια, τὰ ὁποῖα εἶχον ἰκάμει οἱ χωριανοὶ πρὸς ἓνα συγχωριανόν των Νίκον λεγόμενον, ὁ ὁποῖος εἶχε πάρει γυναῖκα πρὸ 12 χρόνων καὶ δὲν εἶχε τεκνοποιήσει διὰ μάγια, ὡς ἐπιστεῦετο, ἔχει δημοσιεύσει ὁ Μ α ρ γ. Τ ο υ μ π α λ ἰ ἴ δ η ς εἰς «Ἐκκλ. Ἀλήθειαν» 19 (1899) 195-196. Ἐπίσης ὁ Β. Δ. Τ σ α κ ν ἄ κ η ς εἰς «Ἡμερ. Δυτ. Μακεδονίας», ἔτ. 1936, σ. 84-85, με ὄνομα τοῦ δεσπότη Ἀγαθάγγελος (ἀντὶ Παρθένου τοῦ Τουμπαλίδου). Ἀλλὰ ὄνομα Ἀγαθάγγελος ὡς δεσπότης Σισανίου δὲν εἶναι γνωστός, εἰμὴ τὸ 1877· βλ. «Ἐκκλ. Ἀλήθειαν» ΣΤ' (1897) 332. Τὸ ἔγγραφο τοῦτο εἰς τὸ πρωτότυπον μονόφυλλον, ἐφαρμόμενον ἐξ ὄλων τῶν πλευρῶν, ἰδίᾳ τῶν ἄνω καὶ κάτω, μετὰ τὸ κείμενον εἰς τὴν ἀ' σελίδα εὐρομεν (τὸ 1935) εἰς τὸ χωρίον Σιαρμπάδες, εἰς χεῖρας τοῦ ἱερέως Παπαγιάννη, τὸ γένος Τζιμουῖλη. Ὁ ὑπερενηκοντούτης Δημ. Τσακνᾶκης, μοὶ ἔλεγεν εἰς τὸ Ζιουπάνι (τὸ 1934) ὅτι τὸ ἔγγραφο αὐτὸ τὸ εἶχεν ἴδει τὸ 1900 εἰς χεῖρας ἐνὸς ἐκ τῶν μπεηδων Βαλλαάδων τῆς Λεψίστης. Δὲν θεωροῦμεν ἀπαραίτητον τὴν ἀναδημοσίευσίν του ἐνταῦθα ἐκ τοῦ παρ' ἐμοὶ ἀντιγράφου· «καὶ λέγει ὅτι πως τον ἔκαμαν τέχναις μαγικαῖς», παρελήφθησαν ὑπὸ τοῦ Τουμπαλίδου κατὰ λάθος ὄμως· διότι ὁ ἴδιος (εἰς σ. 195) γράφον εἰσαγωγικὰ τινα περὶ τοῦ ἐπιτιμίου ἔχει ἐντὸς παρενθέσεων τὸ «ἐκαμαν τέχναις μαγικαῖς κ.λ.» Ἡ χρονολογία τοῦ ἐγγράφου δυσανάγνωστος, ἀλλ' αὕτη λαμβάνεται μετὰ τοῦ ὀνό-

Ειρήσθω πρὸς τοῦτοις ὅτι τὸ Γκινόσι καὶ αὐτὸ τὸ Σισάνι μὴ ἐγγεγραμμένα εἰς τὸν κώδικα τῆς Ζάμπορδας διὰ τὴν μεταξὺ 1534-1692 ἐποχὴν θὰ ἤγειρον προβλήματα, ἐν οἷς καὶ εἰς τὸ περὶ ἐξισλαμισμοῦ θέμα.

ἽΟρθῶς δὲ ὁ Κυριακίδης τὸ μὲν ὄριον τοῦ 1692 ἐθεώρησεν ὡς κώλυμα καθ' ἃ καὶ διὰ νέων στοιχείων ἐνίσχυσα ὡς πρὸς τὰ χωρία τῶν Γρεβενῶν, τὴν ἐναρξιν ὁμοῦ τοῦ ἐξισλαμισμοῦ δὲν ἐδίστασε νὰ μετακινήσῃ εἰς τὸ τρίτον τέταρτον (ἢ τὰ μέσα) τοῦ ΙΖ' αἰῶνος¹.

Αἱ θρησκευτικαὶ πεποιθήσεις τῶν Βαλλαάδων ὡς Μπεκτασλήδων ὑποδηλοῦν ὅτι οἱ ἀρχικοὶ ἐξισλαμισμένοι πυρῆνες εἶχον προέλευσιν γενετισαρκικὴν προϋποθέτουσαν τὸ παιδομάζωμα, δὲν δύνανται δ' οὔτοι νὰ εἶναι πολὺ νεώτεροι τῶν χρόνων καταργήσεως τοῦ παιδομαζώματος, τὸ 1670 (1676) ἢ περὶ τὰ τέλη τοῦ ΙΖ' αἰ.

ἽΟ ἐξισλαμισμὸς διὰ προσηλυτισμοῦ πληροῖ τὸ ὡς ἀνωτέρω πλαίσιον τῶν δεδομένων καὶ τῶν συμπερασμάτων ἡμῶν. Τουρκογενετισάρων λοιπὸν κατόρθωμα ὑπῆρξεν ὁ ἐξισλαμισμὸς τῶν Χριστιανῶν τῶν ὡς ἄνω περιοχῶν, τῶν εἰς τὰ πεδινὰ οἰκοῦντων, ἀλλὰ καθ' εὐτυχίαν σύμπτωσιν—οὐσιωδεστάτης ἐν προκειμένῳ σημασίας—τῶν χρόνων, καθ' οὓς ἐξέπνεεν ἡ ἰσχὺς των, διότι ἄλλως τὸ θέμα περὶ τῶν Βαλλαάδων ἐκτρέπεται εἰς παρερμηνείας.

ἽΗ θρησκευτικὴ καὶ στρατιωτικὴ ἔμπνευσις προδίδεται ἐκ τοῦ ὅλου ἔργου των. ἽΕἶδαξαν καὶ ὀργανώσαντες τοὺς πυρῆνας των ἐπίεσαν οἰνεὶ ἐξ ἀσφαλοῦς στρατοπέδου, τῆς Λεψίστης καὶ ἔπειτα τῶν Γρεβενῶν. Διὰ τῆς πειθοῦς τῶν φανατισμένων νεοφωτιστῶν, ἐκ τῶν σπλάχνων τοῦ αὐτοῦ τόπου προερχομένων, καὶ τῆς συνδυασμένης ἐπιβλητικῆς δυνάμεως τούτων, ὡς προτύπων μιμήσεως ἐμφανισθέντων εἰς τὰ κέντρα (Λεψίστης καὶ Γρεβενῶν), ἡδύνατο νὰ προαχθῆ τὸ ἀποτέλεσμα ἐπιτυχίας τῶν μεταστάσεων διὰ τοῦ τραυματισμοῦ τοῦ ἔθνικοῦ σώματος εἰς περιοχὴν καθαρῶς πρότερον ἑλληνικὴν, θεωρουμένην ἤδη ἔκπαλαι ὡς τὸ λίκνον τοῦ Μακεδονικοῦ Ἑλληνισμοῦ.

ἽΕκ τῶν βάσεων τούτων ὀρμηθέντες προσηλύτισαν τοὺς πληθυσμοὺς τῶν ἐντὸς τῶν ὁδῶν ἰδίας κειμένων χωρίων, τῶν καὶ περισσότερον ἐκθετιμένων εἰς ὀχλήσεις καὶ τῶν ὁποίων αἱ γαῖαι ἦσαν σχετικῶς εὐφωρότεροι.

ματος Παρθενίου ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς τῆς μονῆς ἽΑγίου Γεωργίου τοῦ χωρίου (τῆς ἐπαρχίας Σισανίου) Μπουρμπουτσικοῦ («ἽΕκκλ. ἽΑλήθεια» 20 (1900) 462, μόνον τὸ Παρθένιος καὶ ἐκ τῶν διπτύχων τῆς μονῆς Δρυανόβου). Θὰ ἦτο ὑπερβολικὴ ἢ ἐπιφύλαξις ἡμῶν ὡς πρὸς τὴν χρονολογίαν καὶ τὸ ὄνομα τοῦ δεσπότη τοῦ ἐγγράφου, ὡς καὶ ἡ ὑπόθεσις ὅτι κατὰ τὸ μεταξὺ 1639-1797 διάστημα δυνατόν νὰ ἔγινε μετακίνησις τοῦ πληθυσμοῦ ἢ ἀλλοίωσις αὐτοῦ, θεωρουμένης ὑπόπτου πως τῆς διατυπώσεως τοῦ ἐγγράφου «ἐπῆρε γυναῖκα ὡσάν καὶ οἱ λοιποὶ Χριστιανοὶ» λόγῳ πιθανῆς συνθέσεως τῆς κοινότητος ἐκ μικτοῦ πληθυσμοῦ Χριστιανῶν καὶ Βαλλαάδων.

1. «Μακεδονικά» 2 (1941-1952) 470.

Ἵπὸ τὰς ἀνωτέρω προϋποθέσεις οὐχὶ μικρᾶς σημασίας λόγος πρέπει νὰ κριθῆ καὶ ἡ ἐλάφρωσις ἐκ τῶν φορολογικῶν ἐπιβαρύνσεων κατὰ τὴν βᾶσιμον πληροφориᾶν τῆς ἐνθυμήσεως ἐκ τοῦ χωρίου Λόπες... «Ἄντρα μου, γένου Τοῦρκος νὰ μὴ πληρώνης χαράτσι»¹ καὶ κατὰ τὸν μνημονευθέντα ἀνωτέρω στίχον τὸ δημοτικὸ ἄσματος περὶ τοῦ ἐκ Γρεβενῶν τουρκεύσαντος ἀδελφοῦ «πολὺ χρεὸ τὸν ἐρριχαν, πολὺ φαρμακισμένον».

Ἵπέκυψαν πρὸς τούτοις εἰς τὰ δόγματα τῆς νέας θρησκείας ὅσοι τῶν Χριστιανῶν εἶχον τὴν ἐπιθυμίαν νὰ ἀπαλλαγῶν τῆς ὑποδεστέρας θέσεως τοῦ ραγιά καὶ ἐσαγηνεύοντο ἀπὸ τὸν πόθον νὰ ἀποκτήσουν τὸ δικαίωμα νὰ φέρουν ὄπλα καὶ τελικῶς νὰ ἀμειφθοῦν μὲ τὸν τίτλον τοῦ βέη.

Ἰκανὸς ἀριθμὸς ἐκ τῶν ὄσων δὲν ὑπέκυψαν εἰς τὰ νέα κηρύγματα πρέπει νὰ ἔλαβε τὴν κατεύθυνσιν πρὸς τὰ ὄρεινὰ κρησφύγετα—παράδειγμα ἐξισλαμίσσεως χωριοῦ καὶ ἐκ τῶν πτωχότερων τῶν ὄρεινῶν δὲν ἀναφέρεται οὐδέν—, καὶ ὡς τεκμαίρεται ἐκ τῆς ἀυξήσεως τοῦ πληθυσμοῦ τῶν περὶ τὴν Πίνδον, τὸ Μπούρινον καὶ τὸ Σινιάτσικον χωρίων, ἐξελιχθέντων μερικῶν ἐξ αὐτῶν ἔκτοτε εἰς κομποπόλεις ὡς τὸ Ζιουπάνι καὶ τὸ Κωσταντίσκον ἀφ' ἑνός, ἡ

1. Εἶδος ἐπιτιμίου καταγραφέντος ἐπὶ τοῦ ἱεροῦ εὐαγγελίου, διὰ χειρὸς ἱερέως κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, εἶναι καὶ ἡ ἐνθύμησις ἀπὸ τοῦ χωρίου Λόπες ἡ ἔχουσα οὕτω εἰς τὸ ὄλον. ...καταραμένες γυναῖκες ἀναγκάζουν τοὺς ἄνδρες τῶν «Ἄντρα μου γένου Τοῦρκος νὰ μὴ πληρώνης χαράτσι. Ἀλήμονο εἰς αὐτὲς τὴ κόλαση τῆς παντιχένη» (βλ. Μ. Κ α λ ι ν - δ έ ρ η, Γραπτά Μνημεία, σ. 48. Χωρίον Λόπες καὶ Μπουφάρι τὸ 1797, βλ. τ ο υ ἰ δ ἰ ο υ, Σημειώματα Ἱστορικά, σ. 43. Ἡ θέσις Μπουφάρι διασώζει ἐρείπια· λέγεται καὶ Ἀιθανάσης.

Ἡ βαρύτης τοῦ περιεχομένου τῆς ἐνθυμήσεως αὐτῆς θὰ ἦτο μεγαλύτερα, ἐὰν ἤδυνάμεθα νὰ προσδιορίσωμεν τὸν χρόνον, καθ' ὃν ἐγράφη. Ἡ ἐκκλησία τοῦ χωρίου Ἄγιοι Ἀνάργυροι δὲν φαίνεται παλαιότερα τοῦ 1787: Ἄπὸ τὰ 3 Εὐαγγέλια, τὰ ὁποῖα εὐρομεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν τὸ νεώτερον εἶχε χρονολ. 1791, τὸ ἄλλο, «χιδ»=1614.

Δυστυχῶς τὸ περιέχον τὴν ἐνθύμησιν ἦτο ἄνευ ἀρχῆς. Ἄλλ' ἐκ τοῦ διατηρουμένου μικροῦ τεμαχίου τῆς τελευταίας σελίδος φέροντος τὸ σῆμα στεφάνου δάφνης—ὀλιγότερον ἐκ τοῦ εἶδους τῶν γραμμάτων—τὸ εὐαγγέλιον τοῦτο φρονῶ ὅτι ἦτο ἐκδ. Βενετίας ἔτ. 1575. Ἄπὸ τὸ εἶδος τῶν γραμμάτων τῆς ἐνθυμήσεως δὲν δύναται κανεὶς ν' ἀποφανθῆ, πότε περὶ τοῦ ἐγράφη ἡ ἐνθύμησις. Πάντως δὲν ἀνήκεν αὐτὴ εἰς τοὺς γραφεῖς ἐπὶ τῶν ἄλλων βιβλίων τῶν νεωτέρων ἐνθυμήσεων τοῦ 1795, 1808, 1819, 1821 (καὶ ὑπολοίπων τῶν σημειώσεών μου), ὅπως καλῶς εἶχον προσέξει. Ὅπωςδὴποτε ὅμως ὁ χαράξας τὰς γραμμὰς αὐτὰς ἐπὶ τοῦ ἱεροῦ Εὐαγγελίου, ἀφῆνει νὰ διαφανῆ πολὺ μέρος ἀπὸ τὴν οὐσίαν τῆς παρορμητικῆς μετὰστασιν εἰς τὸν τουρκισμόν «Γένου ἄντρα μου Τοῦρκος» κατὰ τὸν ἀπλοῦστατον τρόπον νὰ γίνῃ Βαλλαῆς, προκειμένου νὰ ἀπαλλαγῆ τῆς κεφαλικῆς πρωτίστως φορολογίας, νὰ μὴ πληρώνη χαράτσι. Ἡ ἀπλῆ, πλὴν γοερά ἐκφρασις τοῦ πιστοῦ τῆς χριστιανικῆς παραδόσεως φύλακος διὰ τῆς κατὰρας του, ἡ ὁποία ὑπενθυμίζει φοβεράν τὴν κόλασιν εἰς τὰς γυναῖκας ὡς ἐπιδρώσας εἰς τὴν τυπικὴν ἔστω ἄλλαξοπιστίαν, δυνατόν νὰ κριθῆ ὡς ἀναφερομένη εἰς ἄλλαξοπιστίαν κατ' ἄτομον. Ἐπρεπεν ὅμως ὅπωςδὴποτε εἰς μίαν ἐπαρχίαν καθαρῶς ἑλληνικὴν χριστιανικὴν ὡς ἡ Ἄνασελίτσα νὰ ὑπάρχουν τὰ πρότυπα πρὸς μίμῃσιν τῆς μεταστάσεως.

Σιατιστα, τὸ Βογατσικόν, τὸ Βλάτσι καὶ ἡ Σέλιτσα ἀφ' ἑτέρου. Τὸ Σισάνιον ἀπὸ χώρα τὸ 1662 καὶ μὲ δεσπότην τότε τὸν λογιώτατον Νικηφόρον—πιθανὸν αὐτὸς νὰ ἦτο καὶ τὸ θῦμα τῆς γενιτσαρικῆς μῆνιος—ἐκπίπτει ἐν τῷ μεταξύ, ἀπὸ τοῦ 1697 παῦον ἀπὸ τοῦ νὰ εἶναι καὶ ἔδρα τοῦ δεσπότηου.

Ἴσως τέλος εἰς ἀντίρροπον ἐνδεικτικὸν ἀναθέσεως ἐλπίδων ἀνασχέσεως τῆς περαιτέρω ἀλλαξοπιστίας—ἦσαν περιορισμένα σχετικῶς τὰ ἐπιτεύγματα τοῦ γενιτσαρισμοῦ εἰς τὴν φάσιν ἐκπνοῆς καὶ τῆς δυνάμεώς του— νὰ δύναται νὰ ἀποδοθῆ καὶ ἡ ἐκλογή ὡς δεσπότηου τῆς ἐπαρχίας Σισανίου τὸ 1686 τοῦ σθεναροῦ υἱοῦ τοῦ Σιατιστέως Παπανικόλα Ζωσιμᾶ, ἀναδειχθέντος δις καὶ ὡς Πατριάρχου εἰς τὸν ἀρχιεπισκοπικὸν θρόνον τῆς Ἀχρίδος καὶ θεωρουμένου ὡς ἑνὸς ἐκ τῶν σημαντικωτέρων ὑπερμάχων τῶν τοπικῶν συμφερόντων εἰς τὸ κλίμα τοῦτο¹.

ΜΙΧΑΗΛ ΑΘ. ΚΑΛΙΝΔΕΡΗΣ

1. Βλ. Κ α λ ι ν δ έ ρ η, Ὁ Κώδιξ Ἐ.ἁ., σ. 5, 17, 40, 46, κ.έ. μετὰ σχετικῆς αὐτόθι βιβλιογραφίας.

ZUSAMMENFASSUNG

Michael Kalinderis, Ein Beitrag zur Geschichte der Wallaaden.

In der vorliegenden Arbeit über die Muselmanen vom Tal des Oberen Haliakmon, die gemeinhin als Wallaaden bekannt sind, wurde ursprünglich die Sammlung von genaueren Angaben für erforderlich gehalten. Alle diese Angaben beziehen sich auf die gemischten sowie die ungemischten musulmanischen Dörfer.

Es wird daher eine Aufstellung mit sämtlichen Dörfern (insgesamt 61, 29 ungemischt und 32 gemischt) in alphabetischer Reihe geordnet, mit einem entsprechenden topographischen Zeichnung vorgesetzt; es folgen eingehende Bemerkungen zu den Dörfern, hauptsächlich auf den Angaben des Kodex von Siatista (Eintragung von Neophytos 1797) für die Provinz von Sisanion und des Kodex von Zaborda (I. Schrift 1534-1692) für die Dörfer besonders der Provinz von Grevena gestützt.

In den Hauptteilen werden die Meinungen und die Vermutungen über die Herkunft dieser eigenartigen Türken von beschäftigten hauptsächlich von einheimischen, oder von Reisenden und fremden Touristen dargelegt, begleitet von den für jede Ansicht entsprechenden Kommentaren. Die Verschiedenheit und die Unvereinbarkeit der bis dahin gemachten schriftlichen Berichte war hauptsächlich auf den Mangel an notwendiger Dokumentierung zurückzuführen. Somit waren diese Muselmanen, gegenüber der Meinung über deren alte Herkunft von den Türken, d.h. den Eroberern und zwar von den Vardarioten, vor der Kapitulation von Konstantinopel sich in Lepisti und in der Umgebung niedergelassen, auch diese am meisten herrschende Meinung, daß diese Muselmanen von den einheimischen Griechen (man hat auch von Vlachen geschrieben) stammen, waren diese Muselmanen zu den anderen, in der Umgebung wohnenden Griechen, ähnlich gab es Meinungsverschiedenheiten was vor allem die Zeit, die Weise und die Ursache deren Islamisierung angeht. Denn nach der Ansicht von anderen Autoren sollten diese Islamisierungen an die Jahre nach der Eroberung, nach der Meinung von manchen an das 16. 17. 18. Jahrhundert und vor allem an die Jahre von Ali Passa sowie an die Jahre nach der Gründung des Griechischen Staates zurückgeführt werden.

Unser Beitrag besteht in der Verteidigung der Ansichten, daß die Isla-

misierung der sogenannten Wallaaden 1) der Provinz von Sisanion vor dem Jahre 1797 liegt und 2) von der Provinz von Grevena im Jahre 1692 nicht vollzogen war; der Beginn der Islamisierung war nach 1639 und nach 1662 aus Lepsisti her als Stützpunkt durch Proselitismus aus Kernen janitscharischer Herkunft wegen der religiösen Bekenntnisse der Wallaaden als «Bektaschli» vollzogen. Wegen des Ablaufs der Gültigkeit der Aushebung der Jünglinge für das Korps der Janitscharen (1670) waren die Errungenschaften relativ beschränkt und in den Dörfern, in den Ebenen und auf den Hauptstraßen, die am meisten zu Angriffen ausgesetzt waren.

Auf die Bewohnerwanderungen zu ihrer Sicherheit bzw. zum Interesse der Beys sind die Strukturänderungen von mehreren Dörfern zurückzuführen, wie die Überlieferung aufrechterhalten hat, während die Dörfer, die einmal mohamedanisch wurden, wie es seit 1797 bestätigt wird, bis zu der Zeit (1924) des Völkeraustausches solche geblieben sind.